

tegen de honger in de wereld

broodnodig..!

**Delen als hefboom voor
systeemverandering**

ACHTERGRONDDOSSIER CAMPAGNE 2020 - 2022

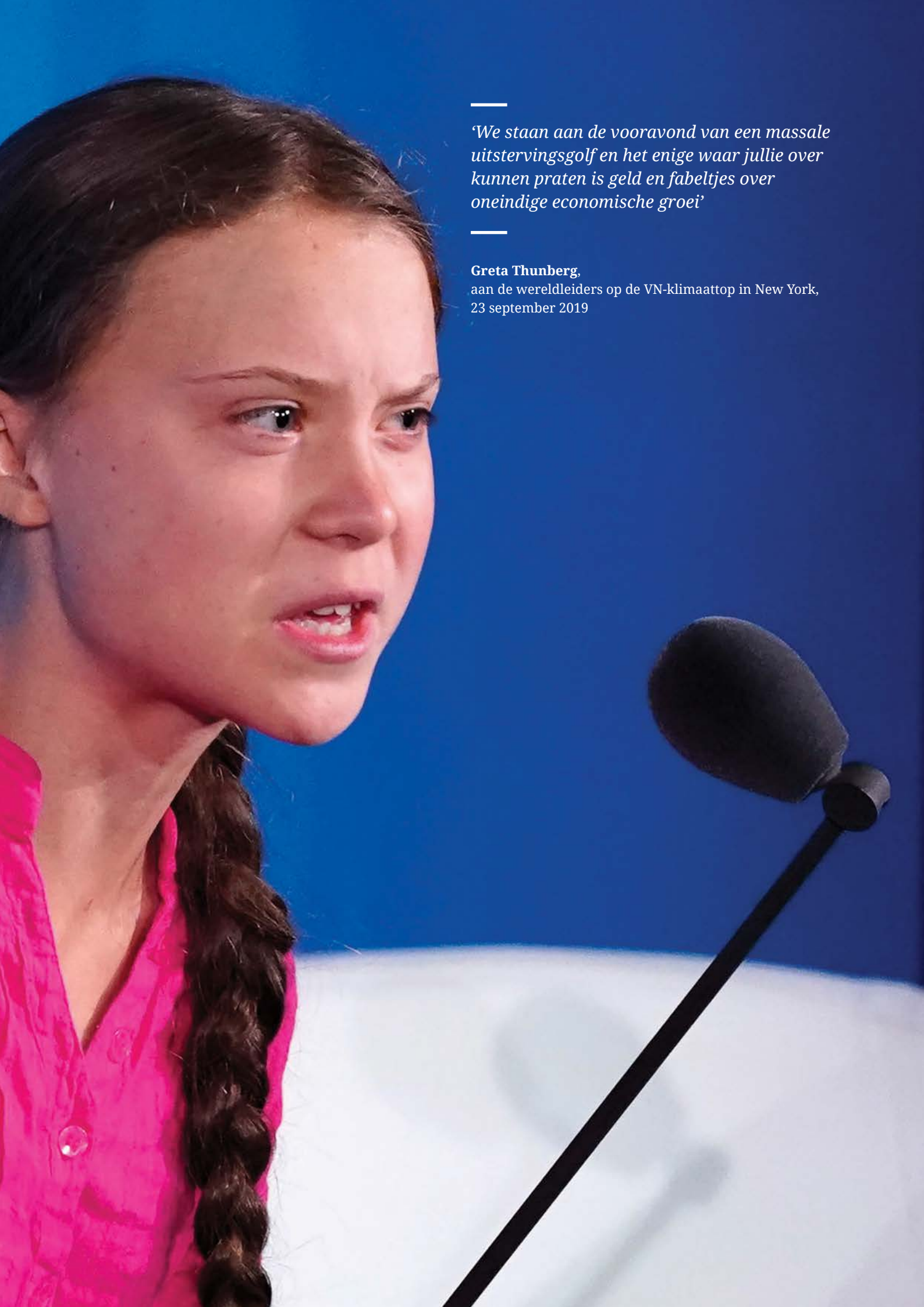
40 dagen

broederlijk DELEN

vasten 1961



Broederlijk Delen
TOT IEDEREEN MEE IS



*'We staan aan de vooravond van een massale
uitstervingsgolf en het enige waar jullie over
kunnen praten is geld en fabeltjes over
oneindige economische groei'*

Greta Thunberg,
aan de wereldleiders op de VN-klimaattop in New York,
23 september 2019

Inhoud

LIJST VAN AFKORTINGEN	4
INLEIDING	5
1. SOCIALE GRENZEN AAN ECONOMISCHE GROEI	6
2. ECOLOGISCHE GRENZEN AAN ECONOMISCHE GROEI	12
3. DE ECOLOGISCHE IMPACT BEPERKEN	17
4. LEVEN MET GENOEG	21
5. VOEDSEL: RECHT OF HANDELSWAAR?	28
6. DUURZAAM BEHEER VAN NATUURLIJKE RIJKDOMMEN	38
7. BROEDERLIJK DELEN ALS HEFBOOM VOOR SYSTEEMVERANDERING	46

COLOFON

Tekst: Selma Franssen, Lieve Herijgers, Suzy Serneels, Katelijne Suetens, Dirk Van der Roost en Wies Willems.

Tekstcorrectie: Siska Kockelbergh

Foto's ©: Belgalmage, Chuttersnap, Curioso Photography, Thomas De Boever, Damien Felous, Griet Hendrickx, Carl Nenzen Loven, Ehud Neuhaus, Markus Spiske, Chad Stenbridge, Tipping Point/Thomas Lommée/Lumac Signs, Dareck Tubazaya, Karsten Wurth

Grafische vormgeving: Marine De Keyzer

Verantwoordelijke uitgever: Lieve Herijgers, Huidevettersstraat 165, 1000 Brussel

Deze brochure is gedrukt op gerecycleerd papier in 250 exemplaren.



LIJST VAN AFKORTINGEN

BNP, Bruto Nationaal Product, de totale toegevoegde waarde van alle goederen en diensten die in een bepaalde periode (meestal een jaar) door een bepaald land worden geproduceerd.

CSA, Community Supported Agriculture, in België vooral gekend als plukboerderijen. Boeren en hun klanten beslissen gezamenlijk over de organisatie van het bedrijf en dragen ook gezamenlijk de financiële risico's.

EEB, European Environmental Bureau, een netwerk van 150 milieu- en burgerorganisaties uit 30 landen, gevestigd in Brussel. Bond Beter Leefmilieu is één van de Belgische leden.

Gini-coëfficiënt, genoemd naar de Italiaanse statisticus Corrado Gini, is een veelgebruikte indicator om ongelijkheid te meten. De Gini-coëfficiënt geeft aan hoe inkomen, en soms ook kapitaal, verdeeld is over de bevolking. Critici duiden erop dat de coëfficiënt een relatieve maatstaf is. Met andere woorden: een procentuele daling in inkomensongelijkheid verhuult vaak een stijging in absolute cijfers van de kloof tussen arm en rijk.

HDI, (United Nations) Human Development Index, een samengestelde index van het Bruto Nationaal Product (BNP), de gemiddelde levensverwachting en de scholingsgraad (lager onderwijs). Dit is een eenvoudige index die door de Verenigde Naties het meest wordt gebruikt om de 'menselijke ontwikkeling' van landen te vergelijken.

MIT, Massachusetts Institute of Technology, een gerenommeerde Amerikaanse universiteit in Cambridge, Massachusetts.

OESO, Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling. De OESO bestaat vandaag uit 36 landen die een aantal beginselen gemeen hebben: een markteconomie, een rechtsstaat en de eerbiediging van de mensenrechten. Een van de centrale pijlers van de OESO is de ontplooiing van en de relatie met ontwikkelingslanden.

SDG's, Sustainable Development Goals, de Duurzame Ontwikkelingsdoelen, een geheel van 17 sociale, economische en ecologische doelstellingen die de wereld wil bereiken tegen 2030.

UPAN, Union des Producteurs Agricoles Ndomba, partnerorganisatie van Broederlijk Delen in Oost-Kasaï, Congo.

VN, Verenigde Naties

INLEIDING

“Broederlijk Delen kiest voor een alternatief ontwikkelingsparadigma en voor een nieuwe manier van leven.”

Zo luidt de eerste krachtlijn van het strategisch plan 2014-2021 van Broederlijk Delen. We maakten, als ontwikkelingsorganisatie, deze keuze vanuit de analyse dat het gangbare, westerse en kapitalistische model een beperkte visie heeft op ontwikkeling. **Ontwikkeling** wordt meestal gezien als het verhogen van de individuele materiële welstand, zodat de mens in staat is om zelf in zijn of haar levensbehoeften te voorzien. Deze beperkte visie houdt geen rekening met de draagkracht van de aarde, noch met de mens als sociaal en spiritueel persoon.

Broederlijk Delen stelt daarom een alternatief ontwikkelingsparadigma voor, dat we in dit dossier nader toelichten en dat we de komende jaren als leidraad zullen nemen. Het is een ambitieus plan, dat ingrijpende systeemverandering vraagt. Toch denken we dat onze ambitie om aan die verandering bij te dragen realistisch is: de opkomst van talloze burgerinitiatieven wereldwijd, vaak gevoed door de klimaaturgentie, toont dat er een snelgroeiend draagvlak is.

Ondersteund door internationaal plan

Ook is er een internationaal plan dat de weg aangeeft naar een duurzame toekomst waarin niemand achterblijft, **tot iedereen mee is**: Agenda 2030 van de Verenigde Naties. Agenda 2030 bevat 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (*Sustainable Development Goals of SDG's*) die de wereld wil bereiken tegen 2030. Enkele voorbeelden van deze sociale, economische en ecologische doelstellingen, die rechtstreeks verband houden met het werk van Broederlijk Delen, zijn het beëindigen van honger (SDG 2), gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes (SDG 5), ongelijkheid vermindere (SDG 10), het verzekeren van duurzame consumptie- en productiepatronen (SDG 12) en het bevorderen van vrede, veiligheid en sterke publieke diensten (SDG 16).

Er zijn heel wat kritische bedenkingen te maken bij de SDG's, niet in het minst omdat de SDG's vasthouden aan 'duurzame' groei. Officieel zijn de SDG's daarnaast niet-bindend. Overheden kunnen dus in theorie niet verplicht worden hun engagementen te realiseren. Maar heel wat van de doelstellingen en aspiraties die in de 17 SDG's worden geformuleerd, vinden we ook terug in het mensenrechtenkader van de Verenigde Naties, dat wél bindende verplichtingen omvat.¹ Ook bindende verplichtingen uit het klimaatakkoord van Parijs (2015) zorgen ervoor dat een aantal SDG's veel meer zijn dan een mooie intentieverklaring. We beschikken nu dus ook over politieke en juridische hefboomen om overheden te dwingen hun verantwoordelijkheden op te nemen.

Meebouwen aan een wereldwijde beweging

Gesteund door de opkomst van burgerbewegingen wereldwijd en de SDG's, wil Broederlijk Delen meebouwen aan een wereldwijde beweging voor systeemverandering. Deze doelstelling maakt deel uit van onze identiteit. Samen met onze partners in het Zuiden en het Noorden sensibiliseren we onze eigen samenleving. We maken mensen bewust van de gedeelde zorg voor de planeet en voor het welzijn van al haar wereldburgers en volgende generaties.

Daarnaast zetten we ook aan tot actie. We geloven sterk in de kracht van burgerinitiatieven en de impact die we als individu kunnen hebben door gedragsverandering. Maar al deze acties moeten hand in hand gaan met beleid dat structurele veranderingen ondersteunt, zodat verandering van levensstijl het nieuwe normaal wordt. Het is in de eerste plaats aan overheden, lokaal, nationaal en internationaal, om ondersteunend beleid te voeren dat het mogelijk maakt voor elk mens om een goed leven te leiden, binnen de grenzen van de planeet.

Ontdek wat Broederlijk Delen doet – en waarom

In dit achtergrond dossier geven we uitleg bij de uitdagingen waar we voor staan en onze plannen om ze aan te pakken. We kaderen de belangrijkste sociale en ecologische gevolgen van de neoliberale groei-economie. Vervolgens schetsen we hoe de ecologische impact van de mens op de planeet beperkt kan worden en hoe een duurzame en meer rechtvaardige maatschappij eruit kan zien. We bekijken wat dit concreet betekent voor twee domeinen waarin Broederlijk Delen actief is: het recht op voedsel en het duurzaam gebruik van natuurlijke rijkdommen, en stellen oplossingen voor. Ook tonen we een aantal inspirerende voorbeelden van partners met wie we samenwerken. Tot slot laten we zien hoe Broederlijk Delen, door te delen en te herverdelen, bijdraagt aan systeemverandering – op het terrein in de partnerlanden en in Vlaanderen.

¹ Voor meer info, zie dit document waarin de Hoge Commissaris voor de mensenrechten (OHCHR) aantoont hoe de SDG's alle aspecten van het mensenrechtenkader van de Verenigde Naties beslaan: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/MDGs/Post2015/SDG_HR_Table.pdf

1. SOCIALE GRENZEN AAN ECONOMISCHE GROEI

De afgelopen eeuw is de wereld-economie verslaafd geraakt aan groei. Groei van het BNP, van de arbeidsproductiviteit, van de winst. Financiële en economische crisissen verstoren om de zoveel tijd het ideale groei-scenario. Telkens weer doet het economische en financiële beleid van overheden in de hele wereld er alles aan om de groei opnieuw aan te zwengelen. Besparingen op sociale voorzieningen en publieke diensten, in combinatie met belastingverlagingen voor bedrijven en investeerders vormen het beproefde recept. Dit resulteert in een steeds grotere inkomens- en sociale ongelijkheid. Is eindeloze groei wel mogelijk en wenselijk?



“Het BNP meet niet onze inventiviteit of moed, noch onze wijsheid of capaciteit om te leren, ook niet ons mededogen of de toewijding aan ons land. Het BNP meet met andere woorden alles, behalve dat wat waardevol is in het leven.”

Robert Kennedy, 1968

Waar komt de obsessie voor groei vandaan?

Twee grote strekkingen domineerden het economisch denken sinds WOII. Begin jaren '40, in de nasleep van de beurscrash van Wall Street in 1929 en de Grote Depressie, werd het klassiek-liberale, laissez-faire-principe van Adam Smith,² dat tot dan toe de economische analyses en politiek had gedomineerd, vervangen door **Keynesiaans economisch** denken.

De Britse econoom John Maynard Keynes stelde dat de overheid, zeker in tijden van crisis, moest ingrijpen om de economie te stabiliseren. Door interventies van de centrale bank en door te investeren in grote infrastructuur en andere publieke projecten. Investeringsleiden tot meer banen en een hogere consumptie en daardoor weer tot een hogere productie. Het was een periode van sterke economische groei en lage werkloosheid in de Westerse landen, wat toeliet te investeren in onderwijs, gezondheidszorg, sociale huisvesting en andere publieke dienstverlening. De welvaartsstaat werd opgebouwd. Deze periode werd gekenmerkt door een nooit eerder gekende gelijkheid in de westerse landen. De Franse econoom Thomas Piketty noemt deze periode in zijn boek een afwijking van de normale trend in een kapitalistische economie naar toenemende ongelijkheid.³

De oliecrisis begin jaren '70 en de daarmee samengaande economische recessie en toenemende inflatie gaven ruimte aan critici van Keynes om een ander economisch denken te promoten. Milton Friedman en Friedrich Hayek waren de belangrijkste pleitbezorgers van een **vrijemarkteconomie** met een zo beperkt mogelijke overheidsinterventie, het **neoliberale model**. Ronald Reagan en Margaret Thatcher lieten zich adviseren door Friedman en gingen een orthodox liberaal beleid voe-

ren. Overheidsuitgaven werden sterk beperkt, belastingen drastisch verlaagd. Nationale industrieën en diensten als onderwijs en gezondheidszorg werden geprivatiseerd of uitbesteed. Flexibilisering van de arbeidsmarkt en deregulering van de financiële sector doorgevoerd. Door de dominantie van het Westen in de internationale financiële instellingen als het IMF en de Wereldbank, werd dit beleid ook opgelegd aan de meeste ontwikkelingslanden in de vorm van **structurele aanpassingsprogramma's**. Na de val van de Berlijnse muur in 1989 verspreidde dit neoliberale economische model zich verder in een alsmaar meer geglobaliseerde wereld.

Welke economische gevolgen heeft het neoliberale beleid?

Het neoliberale beleid ondermijnde de sociale verworvenheden en sloeg grote gaten in het sociale vangnet van de welvaartsstaat. Een kleine elite plukte steeds meer de vruchten van belastingvermindering, overheidscontracten en de politieke macht, die ze in parallel met hun economische macht verwierven. Zoals Thomas Piketty in zijn wereldwijde bestseller *Capital in the 21st century* aantoonde, vindt vanaf begin jaren '80 een dramatische wijziging plaats in de verdeling van de door de economie geproduceerde rijkdom. Waar in de decennia na WOII een beduidend groter deel van de koek naar de laagste inkomens ging, draait die verhouding zich vanaf 1980 helemaal om en zijn het vanaf dan de rijken, en vooral de superrijken, die het grootste deel van de gecreëerde welvaart verzilveren. Rijkdom raakt steeds meer geconcentreerd en vermeerdert zichzelf. Piketty gebruikt hoofdzakelijk data uit de V.S., maar ander onderzoek toont aan dat ook in bijna alle OESO-landen de afgelopen veertig jaar een kleiner deel van het nationaal inkomen naar lonen ging ten voordele van de bezitters van kapitaal.⁴ In continentaal West-Europa zorgden overheidsinterventies in de vorm van belastingen en een goed uitgebouwd sociaal vangnet ervoor dat excessen zoals in de Angelsaksische landen uitbleven.

² Adam Smith was een Schotse filosoof uit de 18^{de} eeuw. Hij was een pionier op vlak van politieke economie en wordt genoemd als de vader van de moderne economie. Smith was tevens een van de grondleggers van het klassiek liberalisme. De overheid grijpt niet in op de economie, die stuurt zichzelf door het spel van vraag en aanbod. Hij was er van overtuigd dat het nastreven van het individuele belang ook zou resulteren in het grootste maatschappelijke belang.

³ Piketty, T. *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.

⁴ Dao, M.C. et al., 2017. Drivers of declining labor share of income. IMFBlog. Available at: <https://blogs.imf.org/2017/04/12/drivers-of-declining-labor-share-of-income/>

Groei, groei, groei! Van het BNP natuurlijk!

Robert Kennedy, zoals bij het begin van dit hoofdstuk geciteerd, zei het al: het BNP is een slechte maatstaf voor het welzijn en het welbevinden van mens en samenleving. Helaas werd deze Kennedy nooit president en blijft de obsessie met groei van het BNP als standaard van economisch (en ander) succes tot op vandaag dominant. Het BNP werd geïntroduceerd na WOII bij de oprichting van de Breton Woods instellingen en heeft sindsdien enkel aan belang gewonnen. Nobelprijswinnaar economie, Joseph Stiglitz, introduceerde in 2009 de term 'BNP-fetisj': de allesoverheersende en onbetwistbare aanname dat economische groei een absoluut goed is, dat noodzakelijk is voor sociale vooruitgang. Nochtans zegt groei van het BNP niets over hoe welvaart binnen een land verdeeld wordt. Het houdt geen rekening met de dagelijkse, onbetaalde arbeid, overwegend geleverd door vrouwen, in het huishouden, de zorg voor kinderen en ouderen. Groei van het BNP zegt niets over het welbevinden van de bevolking noch over de enorme ecologische kost om die groei in stand te houden. Vaak wordt het BNP voortgestuwd door ongewenste dingen: wapenhandel, heropbouw na een terroristische aanslag, het opkuisen na ecologische rampen, ... Hoewel deze activiteiten geen positieve bijdrage leveren aan het welzijn van de samenleving, zijn ze wél goed voor het BNP. En toch blijven politici zich wereldwijd blindstaren op die éne indicator voor socio-economisch succes: groei van het BNP.

Maar het neoliberalisme heeft nog een verrassing in petto. De circulatie van goedkoop geld leidt ertoe dat begin jaren 2000 bedrijven, banken en huishoudens steeds meer gebukt gaan onder leningen. Om economische groei te blijven creëren, pompt de neoliberale economie nog meer geld in het systeem, door intresten nog verder te verlagen en door financiële regulering verder af te bouwen. In 2007 barst de financiële bubbel op de woningmarkt en moeten overheden wereldwijd halsoverkop enorme schulden aangaan om het financiële systeem van een complete instorting te vrijwaren. In heel wat landen vormen besparingen op sociale uitgaven het antwoord op die plotse toename van de overheidsschuld: op pensioenen, gezondheidszorg, werkloosheidsuitkeringen, onderwijsuitgaven. Tegelijk worden in de naam van het opnieuw aanzwengelen van de economische groei belastingen voor bedrijven en investeerders verlaagd. Dit gecombineerde beleid van besparingen op sociale uitgaven en belastingverlaging verdiept de inkomensongelijkheid verder.

Kort na de crisis stelde de wereld zich de vraag of dit nu het einde van de neoliberale economie zou inluiden. Of overheidsinterventie in de economie en het financiële systeem opnieuw de norm zou worden. Maar vandaag, ruim tien jaar later, is de groei van het BNP in de meeste getroffen landen en in het bijzonder in de aanstoker van de crisis, de V.S., weer (licht) positief. Het sociale kerkhof van mensen met twee of drie jobs, verarmde ouderen, gebrekkige toegang tot gezondheidszorg, dalende kwaliteit van het publieke onderwijs,... dat wordt aangericht om die groei mogelijk te maken, nemen beleidsmakers er voorlopig nog bij. Maar de onrechtvaardigheid van het vrijkopen van de architecten van de financiële crisis ten koste van de slachtoffers, zorgt voor politieke en sociale onrust.



Wat betekent dit voor (on)gelijkheid in de wereld?

De relatieve inkomensongelijkheid **tussen landen**, gemeten met de Gini-coëfficiënt, is de afgelopen decennia gedaald. Dat is echter voor een groot deel op het conto van China te schrijven. Als je China uit de vergelijking haalt, keert de trend zich om. Er bestaat wel degelijk een zeer grote ongelijkheid tussen landen. De kloof is het grootst tussen ontwikkelde economieën enerzijds en Sub-Sahara Afrika en Zuid-West-Azië anderzijds.^{5, 6}

De inkomensongelijkheid **binnen landen** groeit sinds begin jaren '80 bijna overal, behalve in die regio's waar ze altijd al extreem hoog was en dat vandaag nog steeds is. De partnerlanden van Broederlijk Delen situeren zich allemaal in deze laatste groep. Onderstaande grafiek⁷ illustreert de trend. Een alsmaar groter deel van de wel-

vaart die een nationale economie creëert, komt terecht bij een alsmaar kleinere groep van (extreem) rijken. De lagere inkomensklassen delen jaar na jaar minder in die welvaart. Bovendien bezitten mannen wereldwijd 50% meer rijkdom dan vrouwen.⁸

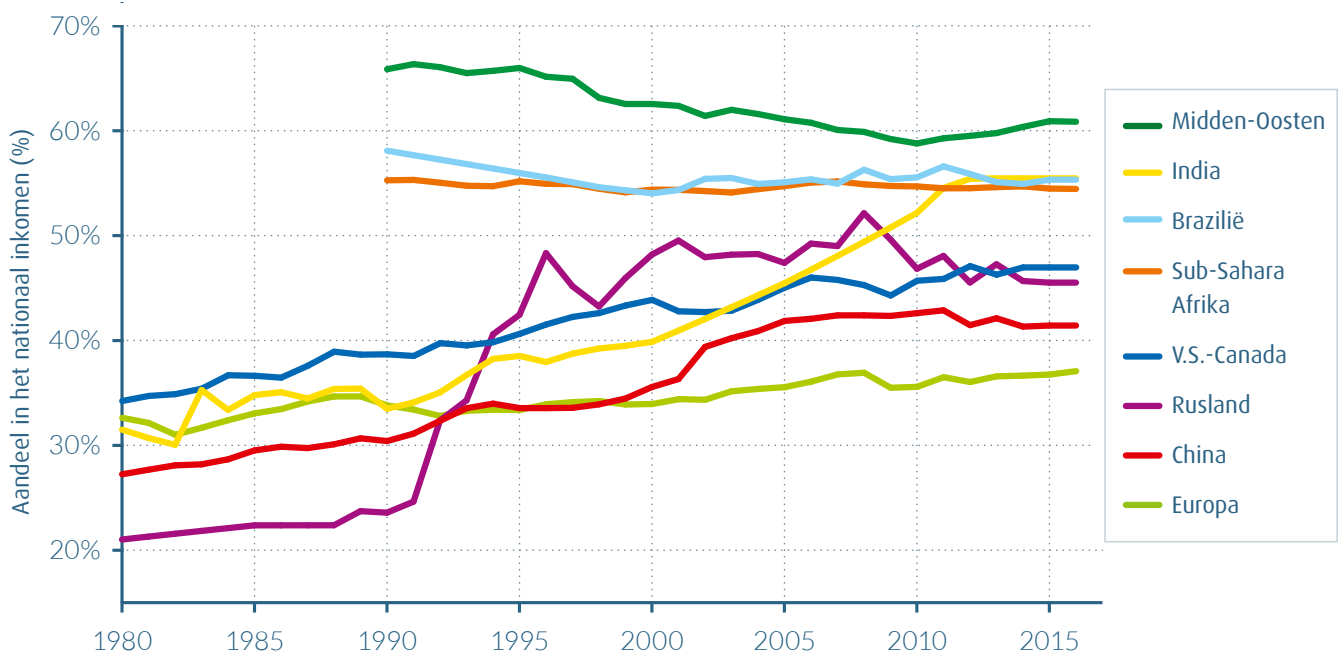
⁵ Global Inequality Report, 2018. Available at: <https://wir2018.wid.world/part-2.html>

⁶ Hickel, J., 2017. Is global inequality getting better or worse? A critique of the World Bank's convergence narrative. *Third World Quarterly*, 38:10, 2208-2222

⁷ World Inequality Lab. World Inequality Report, 2018.

⁸ A. Shorrocks, J. Davies, R. Lluberas. 2018. *World Wealth Report 2018*. Credit Suisse. <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/research/research-institute/global-wealth-report.html>

Het aandeel in inkomen van de 10% rijkste mensen ter wereld, 1980 -2016. De ongelijkheid in de wereld schuift op richting hoge-ongelijkheidsgrens.



Bron: WID.world (2017). Zie <https://wir2018.wid.world/> voor gegevensreeksen en notities.
In 2016 ging in India 55% van het nationaal inkomen naar de top 10% verdiemers, tegenover 31% in 1980.

Figuur 1 De inkomensongelijkheid binnen landen, hier voorgesteld aan de hand van het aandeel van de nationale welvaart dat de 10% rijksten naar zich toe trekken, is sinds 1980 stijgende of blijft stabiel daar waar ze al extreem hoog was.

Een rapport van Oxfam International dat verscheen in januari 2019 maakt in enkele cijfers duidelijk hoe scheefgetrokken de wereldwijde situatie vandaag is:⁹

In 2018 bezaten de 26 rijkste mensen in de wereld evenveel als de 3,8 miljard mensen die de armste helft van de wereldbevolking uitmaakten. De rijkdom van de miljardairs nam in 1 jaar toe met 900 miljard, terwijl de rijkdom van de armste helft met 11% afnam. De gevolgen laten zich raden: in 2018 zag de Wereldbank zich genooddaakt de onrealistische grens voor extreme armoede van 1,9 dollar per dag op te trekken voor middeninkomenslanden tot 3,2 dollar per dag en voor hoge- en hoger-middeninkomenslanden tot 5,5 dollar per dag. In één klap steeg het aantal mensen in armoede van 730 miljoen naar 3,4 miljard, net niet de helft van de wereldbevolking. De hoeraberichten over de sterke daling van het aantal mensen in armoede en de vooruitgang van de mensheid in haar geheel¹⁰ ten gevolge van de globale verspreiding van het neoliberale model, moeten dan ook danig worden getemperd.^{11, 12}

België blijft het relatief goed doen wat ongelijkheid betreft. We zijn één van de Europese landen waar door middel van belastingen en andere sociale correcties de hoogste herverdeling van inkomen gebeurt.¹³ Er is een sociale bescherming die voor de meesten voldoende vangnet biedt wanneer dat nodig is. Toch stellen we vast dat ook hier de laatste jaren aan de poten van de welvaartsstaat gezaagd wordt. In Vlaanderen liggen vooral maatregelen die sociale ongelijkheid moeten verminderen onder vuur. Ook vallen er mensen buiten het sociale vangnet. Armoede-experten klagen aan dat er de afgelopen vijf jaar geen enkele vooruitgang werd gemaakt inzake armoedebestrijding. 1 op 5 Belgen, 2,25 miljoen mensen, leven onder de armoedegrens. België hoort bij de slechtste leerlingen van de Europese klas als het gaat om het verminderen van het risico voor kinderen om op te groeien in armoede en sociale ongelijkheid.¹⁴

De sociale gevolgen van groeiende ongelijkheid

Deze groeiende ongelijkheid blijft niet zonder gevolgen. Op sociaal vlak leidt dit onder meer tot:

1) Meer armoede

Internationale studies bevestigen dat meer ongelijke samenlevingen ook tot meer armoede leiden, ongeacht of het om ontwikkelingslanden, opkomende of ontwikkelde economieën gaat. Wanneer de rijkdom en het kapitaal van een land geconcentreerd zijn binnen een kleine kring, blijft er minder over om te verdelen onder het gros van de bevolking. De *trickle-down* theorie, die stelt dat toenemende rijkdom voor de rijken uiteindelijk doorsijpelt naar iedereen, gaat niet op zonder herverdelende overheidsinterventie in de economie.

2) Het in stand houden van sociale ongelijkheid

De meerderheid van de wereldbevolking heeft te maken met inkomensongelijkheid én sociale ongelijkheid. Mensen vertrekken niet allemaal vanuit een gelijke startpositie: gender, ras, etniciteit, religie of seksualiteit beïnvloeden de kansen die men krijgt in het leven. Overheden kunnen en moeten maatregelen nemen om de structurele oorzaken van die ongelijkheid aan te pakken. Goede publieke diensten op vlak van onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg, ... zijn belangrijke 'gelijkmakers'. Dit zijn echter vaak de voorzieningen die moeten wijken wanneer overheden besparen in hun streven naar economische groei.

3) Het ondermijnen van de democratie en samenleving

Sommige gevolgen van ongelijkheid zijn niet zo meetbaar. *The Equality Trust*, een Britse denktank die onderzoek doet naar ongelijkheid, schreef er in 2009 een spraakmakend boek over, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. Daarin tonen ze overtuigend aan dat meer gelijke samenlevingen het beter doen op sociale en gezondheidsindicatoren. De cijfers met betrekking tot kindersterfte en levensverwachting, druggebruik, tienerzwangerschappen, geweld, vertrouwen, welzijn van het kind, obesitas, fysieke en psychische gezondheid, sociale mobiliteit en aantal gevangenen zijn allemaal beter in minder ongelijke samenlevingen.¹⁵ Bovendien waarschuwen stemmen vanuit alle hoeken van het politieke spectrum voor het gevaar van toenemende ongelijkheid en daaruit volgende polarisatie van de politiek en instabiliteit van samenlevingen. De Brexit en de verkiezing van Donald Trump tot president van de Verenigde Staten illustreren hoe ongelijkheid kan bijdragen aan het vergiftigen van de politiek. Ook de Filipijnen, Polen, Hongarije, Turkije, Brazilië en andere landen kampen met dit probleem. In deze landen zien we een toename van beperkingen op de vrijheid van meningsuiting en andere pogingen om de democratie uit te hollen, meer bepaald door de vrije pers en het maatschappelijk middenveld aan banden te leggen. In plaats van de kloof tussen arm en rijk te dichten, buiten autoritaire leiders de armoede en verontwaardiging van bevolkingsgroepen uit om hen op te zetten tegen migranten, andere etnische groepen, andere landen, vrouwen of armen.

⁹ Oxfam GB, 2019. *Public good or private wealth?* Oxford, Jan. 2019. Available at: https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620599/bp-public-good-or-private-wealth-210119-summ-en.pdf?utm_source=indepth

¹⁰ Zie onder meer: Rosling, H. (2018). *Factfulness: Ten Reasons We're Wrong About the World – and Why Things Are Better Than You Think.* & Pinker, S. (2018). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*

¹¹ World Bank. (2018a). *Poverty and Shared Prosperity 2018*, op cit. *Between 2013–2015, the most recent years for which evidence is available, the rate of poverty reduction declined from 1% a year to 0.5% a year.*

¹² Hickel, J., 2019. *Progress and its discontents.* New Internationalist, July 2019.

¹³ OECD, 2019. <https://oecdecoscope.blog/2019/02/14/income-redistribution-across-oecd-countries-main-findings-and-policy-implications/>

¹⁴ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/10/16/in-grafieken-hoe-arm-belgie-ter-plaatse-blijft-trappelen/>

¹⁵ Pickett, K., Wilkinson, R., 2009. *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better.* Bloomsbury Press. New York. 2009

De donuteconomie als nieuw model

Zoals we gezien hebben, hebben het neoliberalisme en streven naar eindeloze groei er niet voor gezorgd dat arme mensen in de wereld het beter hebben. Economische groei kan soms het juiste middel zijn om welvaart te realiseren, maar ook andere factoren dragen bij aan welvaart. Denk aan sociaal welzijn en cohesie, ecologische leefbaarheid en persoonlijke ontwikkeling. Er moet dus op een andere manier ingezet worden op het verhogen van de welvaart van de mensen in landen die vandaag als 'minder ontwikkelde landen' worden geclassificeerd. Broederlijk Delen is ervan overtuigd dat een deel van de oplossing te vinden is in een andere kijk op menselijke ontwikkeling en een andere definitie van een 'goed leven'. Hoog tijd om aan de hand van een nieuw economisch model voorbij de groei te kijken.

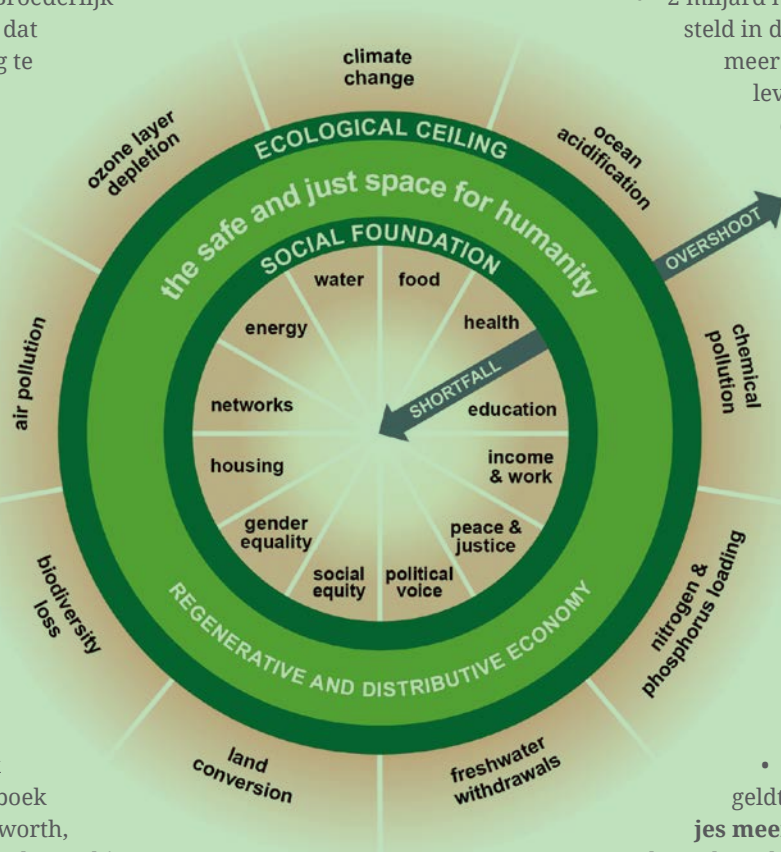
In dit dossier gebruiken we **het donutmodel** van de Britse Oxford-econome **Kate Raworth** om te laten zien hoe we op een betere manier kunnen leven en waarom dit noodzakelijk is. In het veelbesproken boek *Doughnut Economics* (Raworth, 2017) analyseert Raworth de geschiedenis van het klassieke economisch denken en duidt de pijnpunten aan. Ze stelt dat het economisch denken van de vorige eeuw gebaseerd is op een fout beeld van de mens, namelijk dat van de rationele *homo economicus*, die enkel geïnteresseerd is in individuele, materiële verrijking. Om het succes van de economie te meten, geldt nog maar één maatstaf: de continue groei van het BNP.

In haar boek herinnert Raworth ons aan de eigenlijke kerntaak van de 'economie', die niet oneindige groei is maar simpelweg de organisatie van het huishouden en de samenleving. Ze gebruikt het model van een donut om de economie weer te geven. De binnengrens, de 'sociale drempel', bestaat uit de basisvoorwaarden die het toelaten aan ieder mens om goed te leven (water, voedsel, vrede, politieke stem, gendergelijkheid,...). De buitengrens wordt gevormd door een 'ecologisch plafond' dat de limieten van de aarde voorstelt. Tussen deze grenzen, in de donut zelf, kunnen we als mensheid veilig en rechtvaardig leven.

Het donutmodel toont de concrete gevolgen van inkomens- en sociale ongelijkheid wereldwijd. **Eenieder die vandaag in het gat van de donut leeft, komt tekort.**

En dat zijn heel veel mensen:

- 780 miljoen mensen hebben geen toegang tot drinkbaar water.¹⁶
- Meer dan 821 miljoen mensen lijden honger.¹⁷ 263 miljoen kinderen gaan niet naar school.¹⁸
- De helft van de wereldbevolking heeft geen toegang tot essentiële medische zorgen.¹⁹
 - 2 miljard mensen zijn tewerkgesteld in de informele sector en meer dan 700 miljoen mensen leven in armoede ondanks een inkomen uit arbeid.²⁰
 - 1 op 7 mensen leeft in een fragiele staat of een land in oorlog.²¹
 - 82% van de wereldbevolking kan niet vrij zijn politieke stem laten horen.²²
 - Naar schatting hebben 1,6 miljard mensen geen adequaat dak boven hun hoofd²³ en 12% van de wereldbevolking heeft geen toegang tot elektriciteit.²⁴
 - Voor al deze cijfers geldt dat **vrouwen en meisjes meer getroffen worden en kwetsbaarder zijn dan jongens en mannen.**



¹⁶ Centers for Disease Control and prevention. Available at: https://www.cdc.gov/healthywater/global/wash_statistics.html

¹⁷ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2019. The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome, FAO.

¹⁸ UNESCO Institute for Statistics, 2018. Fact Sheet No. 48 One in Five Children, Adolescents and Youth is Out of School. February 2018. Available at: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs48-one-five-children-adolescents-youth-out-school-2018-en.pdf>

¹⁹ WHO, 2017. World Bank and WHO: Half the world lacks access to essential health services, 100 million still pushed into extreme poverty because of health expenses. December 2017. Available at: <https://www.who.int/news-room/detail/13-12-2017-world-bank-and-who-half-the-world-lacks-access-to-essential-health-services-100-million-still-pushed-into-extreme-poverty-because-of-health-expenses>

²⁰ ILO, 2019. World Employment and Social Outlook – Trends 2019. Available at: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_670171/lang-en/index.htm

²¹ ODI, 2018. SDG progress. Fragility, crisis and leaving no one behind. Available at: <https://www.odi.org/publications/11194-sdg-progress-fragility-crisis-and-leaving-no-one-behind>

²² <https://monitor.civics.org/SOCS2018/>

²³ World Economic Forum, 2019. This is the critical number that shows when housing breaks down. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/here-s-a-way-of-predicting-when-homelessness-is-likely-to-rise/>

²⁴ The WORLD BANK data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/eg.elc.accs.zs> Accessed on 19.7.2019

Raworth stelt dat de doelstelling van de globale economie moet zijn om de samenleving zo te organiseren dat we binnen de grenzen van de donut komen en daar blijven. We moeten niet langer streven naar een eindeloze, nefaste en utopische groei van het BNP gebaseerd op de ontginning van de rijkdommen van de planeet, die eindig zijn. Raworth's voorstel om de economie terug te brengen naar haar essentie en ze **ten dienste te stellen van de ontplooiing van ieder mens, binnen de grenzen van de planeet**, sluit aan bij onze kijk op een andere manier van goed leven.

We vinden de donut een bruikbaar en sprekend model, dat het economische denken interessant genoeg aanduidt als deel van de oplossing. We stellen vast dat burgers, lokale en nationale overheden, beleidsmakers en internationale instellingen zich meer en meer bewust zijn van de meervoudige crisissen waar we voor staan, maar dat actie en vooruitgang botsen op de weerstand van het dominante economische systeem, de neoliberale economie. In zijn eenvoud biedt de donut een nieuw en holistisch kader voor beleidsmakers, van gemeentelijk niveau tot wereldleiders, om te evalueren, te plannen en op te volgen of de hervorming van het economisch beleid

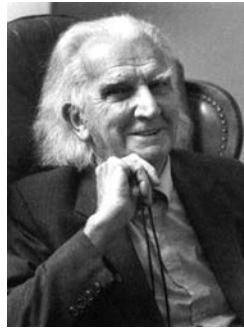
ons dichterbij de veilige en rechtvaardige zone van de donut brengt. Er is echter meer nodig dan het donutmodel om op een eerlijke manier binnen de grenzen van onze planeet te leven. Daarom staan we in dit dossier ook stil bij concrete alternatieven om de samenleving te organiseren.

Kortom: de verhoopte positieve effecten van aanhoudende economische groei op het leven van mensen in armoede overal te wereld zijn uitgebleven. Hoewel de wereldeconomie almaar meer 'rijkdom' produceert, neemt ongelijkheid tussen en binnen landen bijna overal toe. De socio-economische rechten van miljarden mensen worden geschonden. Populisme, nationalisme en racisme vieren hoogtij. De rat-race naar individuele verrijking sleurt mensen mee en bedreigt hun fysiek en mentaal welbevinden en het samenleven met anderen. De groeiobsessie botst op haar sociale grenzen. Ze botst ook op haar ecologische grenzen. Dat leest u in het volgende hoofdstuk.



2. ECOLOGISCHE GRENZEN AAN ECONOMISCHE GROEI

In een tijdperk met ongeziene en snelle veranderingen van economie en samenleving, groeien de menselijke productie en consumptie zeer snel en parallel daarmee ook het beslag dat wordt gelegd op hernieuwbare en niet-hernieuwbare rijkdommen, zoals fossiele brandstoffen, mineralen, grond en water. De planetaire ecosystemen raken overbelast. Landen die de kleinste verantwoordelijkheid dragen in het ontstaan van deze mondiale crisis, ondervinden vandaag al de grootste gevolgen. Het Westen moet het voortouw nemen in een transitie naar een economie die de ecosystemen weer optimaal laat functioneren.



“Iedereen die gelooft in oneindige groei van iets fysieks, op een fysiek begrensde planeet, is ofwel gek ofwel een econoom.”

Kenneth Boulding, 1973,
in het Congres van de Verenigde Staten

Doet een te grote versnelling ons uit de bocht gaan?

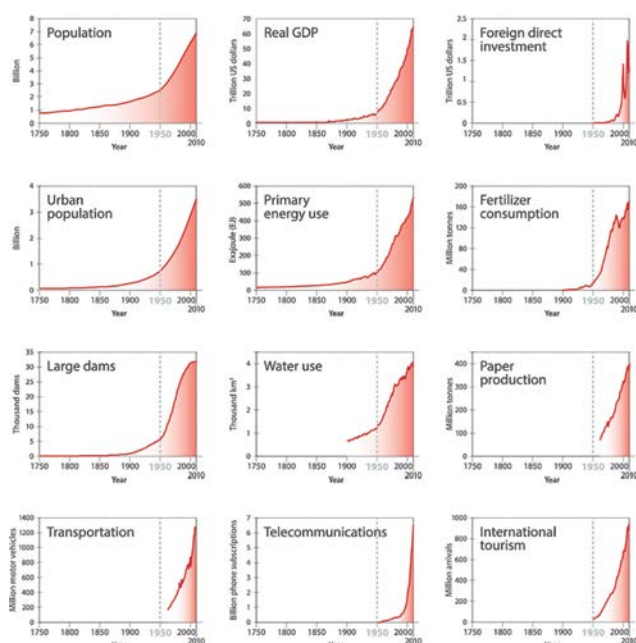
De versnelde economische groei vanaf 1950 wordt door wetenschappers ook ‘De Grote Versnelling’²⁵ genoemd. De wederopbouw van Europa na WOII, deed de motor van de economie voluit ronken, gevoed door grondstoffen afkomstig uit alle hoeken van de wereld. Het ondertussen afgesloten IGBP (International Geosphere-Biosphere Programme) lanceerde in 2004 en 2015 onderstaand *Planetary dashboard*. 12 socio-economische indicatoren zoals waterverbruik, gebruik van kunstmest, groei van het BNP, bevolking

enz. worden afgezet tegen 12 indicatoren die de planetaire systemen meten, onder meer CO₂ uitstoot, verzuring van oceanen en landgebruik. Hun onderzoek toont aan dat menselijke activiteit een duidelijk meetbare impact heeft op de toestand en het functioneren van de planeet.

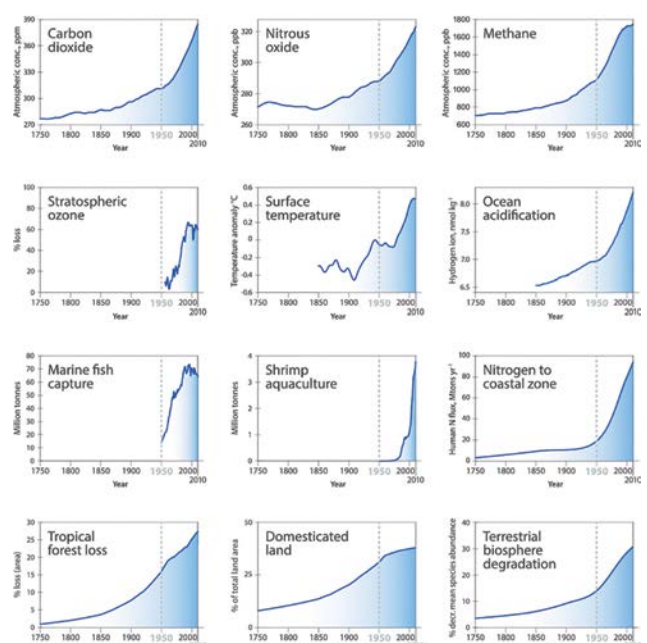
²⁵ The Great Acceleration, International Geosphere-Biosphere Programme en ook Living Planet Report 2018, WWF

Gevolgen van De Grote Versnelling

Socio-economic trends



Earth system trends



Figuur 2 Evolutie van mondiale socio-economische trends (rood) en trends in het planetaire ecosysteem (blauw) tussen 1750 en 2010. Vanaf het jaar 1950 komen niet alleen door de mens voortgestuwde ontwikkelingen onder stoom, ook planetaire systemen gaan gelijktijdig in overdrive.

De planeet biedt ons een weelde aan ecosystemendiensten en noodzakelijke grondstoffen. Een stabiliserende werking op het klimaat, waterberging, voedsel voor mens en dier, producten zoals hout en rubber, mineralen, ertsen, medicijnen, bestuiving, recreatie, inspiratie, landschappen,... zijn **onontbeerlijk voor het welzijn en het overleven van de mens**.

De capaciteit van de planeet om deze diensten en andere rijkdommen te leveren, neemt echter snel af:

- Natuur en biodiversiteit gaan er in een alarmerend tempo op achteruit, en de vervuiling en de klimaatopwarming nemen toe.
- Drinkbaar water, vruchtbare landbouwgrond en mineralen en ertsen zijn eindig, maar worden ontgonnen alsof er geen toekomstige generaties meer zijn.
- Daarnaast leven we intussen met ongeveer 7,8 miljard mensen op aarde en jaarlijks komen er ongeveer 83 miljoen mensen bij. De groeisnelheid van de wereldbevolking neemt wel geleidelijk af, maar we zullen tot het einde van de eeuw met alsmear meer mensen gebruik moeten maken van dezelfde hoeveelheid eindige grondstoffen, met ecosystemen die alsmear slechter functioneren.

Hoe groot is onze ecologische voetafdruk?

De mondiale ecologische voetafdruk bedroeg in 2018 ongeveer 1,7 aardbollen. We verbruikten dus met z'n allen 70% meer dan wat we binnen een jaar aan grondstoffen en systeemdiensten zouden mogen gebruiken als we de planeet leefbaar willen houden voor iedereen en voor volgende generaties. De gemiddelde Belg heeft een ecologische voetafdruk van 7,5 mondiale hectare per inwoner, terwijl we recht hebben op 1,68 mondiale hectare. De Belg behoort daarmee tot de top van de grootste verbruikers. Het is belangrijk te onthouden dat meer dan de helft van de wereldbevolking in armoede leeft en bijgevolg een consumptieniveau heeft dat vele malen lager ligt dan dat van mensen in ontwikkelde economieën. Zij houden de overschrijding van de planetaire grenzen nog enigszins binnen de perken – maar dit is uiteraard geen rechtvaardige situatie.

Welke planetaire grenzen worden er overschreden?

Het donutmodel geeft via de buitengrens aan welke planetaire grenzen vandaag al overschreden zijn door de grote mondiale ecologische voetafdruk:

1) **Klimaatverandering** - is al enkele decennia aan de gang, maar komt nu in een cruciale fase. Ze is lang een ver-van-mijn-bed-probleem geweest, maar wordt meer en meer voelbaar in ons leven, ook al draagt Europa vooralsnog niet de zwaarste gevolgen. Klimaatverandering is het gevolg van stijging van de temperatuur op aarde. Broeikasgassen zoals CO₂, methaan en lachgas regelen die temperatuur. De gassen houden warmte als een deken vast en de temperatuur stijgt omdat die 'deken' dikker wordt. Vooral de grote hoeveelheid CO₂ in de lucht is een probleem. Vandaag is er een temperatuurstijging van 1°

Celsius en dat heeft ernstige gevolgen: weerfenomenen worden extremer, warmterecords sneuvelen,²⁶ droogteperiodes worden langer, stormen heviger.

De internationale gemeenschap zoekt naar oplossingen. Op de klimaatop in december 2015 in Parijs kwam een politieke consensus tot stand om de temperatuurstijging 'tot ver onder 2° Celsius en zo mogelijk tot 1,5°' te beperken. Het is zeker geen optimaal voorstel, maar wel het 'hoogst haalbare' doel waar alle landen van de Verenigde Naties zich aan wilden verbinden.

Het Internationale Klimaatpanel (IPCC) bracht in het najaar van 2017 een alarmerend rapport uit, waarin het pleitte voor de beperking tot 1,5° en stelde dat de inspanningen van landen – neergeschreven in nationale klimaatplannen – daarvoor dienden te **vervijfvoudigen**. Enkele maanden later bleek op de COP24 in Katowice²⁷ dat de meeste landen er vooralsnog zelfs niet in slagen om hun huidige klimaatplannen in de praktijk om te zetten.



De totale CO₂-uitstoot van de wereld is in 2018 nog met 2% gestegen. België kende een daling van zijn uitstoot in de periode 2004-2014, maar daarna stokte de daling, bij gebrek aan ambitieuze maatregelen.²⁸ Vandaag ligt de Belgische uitstoot boven het Europese gemiddelde.

Van alle menselijke activiteiten die de uitstoot van broeikasgassen veroorzaken, is de verbranding van fossiele brandstoffen veruit de belangrijkste. Ongeveer 60% van de uitstoot van broeikasgassen bestaat uit CO₂ die vrijkomt bij de verbranding van fossiele brandstoffen voor elektriciteitsproductie, transport, verwarming, petrochemische en andere industriële processen. Door in te zetten op energie-efficiëntie en hernieuwbare energie kan de uitstoot van broeikasgassen drastisch beperkt worden. De wereldeconomie is echter verslaafd aan fossiele brandstoffen en houdt een drastische koerswijziging tegen.

²⁶ Enkele dagen nadat het hitterecord in België sneuvelde, 41,8°C op 25 juli 2019, klonk het triomfantelijk in het nieuws dat de luchthaven van Zaventem in juli een record van 2,7 miljoen reizigers had verwerkt.

²⁷ COP24, Conference of Parties, 24^{ste} internationale klimaatconferentie in Katowice, Polen

²⁸ Zie <https://www.klimaat.be/nl-be/klimaatverandering/belgie/belgische-uitstoot/evolutie-van-de-uitstoot>

2) **Biodiversiteit** - Het Wereldnatuurfonds volgt sinds 1970 de populaties op van ongeveer 4.000 hogere diersoorten, en rapporteert daar jaarlijks over.²⁹ Tussen 1970 en 2014 zijn door menselijk toedoen de populaties gemiddeld met 60% afgenomen. De belangrijkste oorzaken zijn verlies en degradatie van habitat, vervuiling, invasie door exotische soorten en klimaatverandering. Overexploitatie van diersoorten, landbouw en landconversie zijn de belangrijkste boosdoeners.

In het Amazonewoud alleen al leven honderd miljoen insectensoorten en één vijfde van alle vogels ter wereld. Talloze soorten verdwenen al onherroepelijk door kaalkap en bosbranden. In de Latijns-Amerikaanse landen die het Amazonewoud herbergen, wordt al te vaak de kaart getrokken van mijnbouw en agro-industrie om de economie te laten draaien. De inheemse bevolkingen, vaak partners van Broederlijk Delen, verzetten zich tegen deze uitbuiting van Moeder Aarde, maar worden vervolgd, bedreigd en vermoord in hun strijd voor de bescherming van *Pachamama*.

De verarming van de genetische variëteiten door de uitrol van lucratieve monoculturen in de landbouw en het gebruik van pesticiden dragen eveneens sterk bij tot het verlies aan biodiversiteit. Met het **verlies aan natuur en biodiversiteit** dalen ook de diensten die de natuur levert, denk maar aan de rol van bijen, de rol van bossen in de waterhuishouding en koolstofopslag, of de schatkamer van potentiële geneesmiddelen.

3) **Grondconversie** is het omzetten van natuur, bos en braakliggende grond tot landbouwgrond, ontginningsgebied, wegen en bebouwing. Grondconversie klinkt als een neutrale term, maar in deze context houdt het woord negatieve milieueffecten in zoals ontbossing, erosie en woestijnvorming, en de degradatie van grond door vervuiling en uitputting. Jaarlijks verdwijnen 7,6 miljoen hectare natuurlijk bos,³⁰ een oppervlakte groter dan België en Nederland, aan een tempo van 27 voetbalvelden per minuut. De Verenigde Naties stellen dat het verlies van vruchtbare landbouwgrond vandaag 30 keer sneller verloopt dan het historisch gemiddelde.³¹ Hoe dit te rijmen valt met alsmear meer monden die moeten worden gevoed? Het weinig geloofwaardige antwoord van de landbouwindustrie: meer van hetzelfde. Ons antwoord: agro-ecologische landbouw. **Landbouw, veeteelt en mijnbouw spelen een grote rol in het globale grondverhaal. Dit staat verder beschreven in de hoofdstukken 5 en 6.**

4) **Stikstof (N) en Fosfor (P)** - zijn belangrijke voedingsstoffen voor planten. Ze zijn dan ook belangrijke bestanddelen van zowel dierlijke mest als kunstmest, gebruikt in de landbouw. Wanneer er door overbemesting in de landbouw en door de lozing van huishoudelijk en industrieel afvalwater teveel N en P terecht komt in rivieren en kustgebieden, ontstaat er een probleem. Teveel nutriënten in het water, eutrofiëring genaamd, zorgt voor een explosieve algengroei. De algen blokkeren de inval van licht voor andere waterorganismen en wanneer ze afsterven worden ze afgebroken door bacteriën die hiervoor zuurstof gebruiken uit het water, zodat het water tijdelijk

Teveel bos sneuvelt voor onze import

Het Wereldnatuurfonds berekende dat voor de import van 7 hernieuwbare grondstoffen (60% daarvan hout, papier en soja) naar België 10,4 miljoen hectare bos en landbouwgrond nodig zijn. Dat is 3 keer de oppervlakte van België. De grootste voetafdruk van België ligt in Brazilië, met name voor de import van soja voor veevoeder, waarvoor veel wordt ontbost. We moeten evolueren naar import die beantwoordt aan het principe van 'zero deforestation production'.³²



zuurstofloos kan worden (hypoxie). Dit kan in het ergste geval leiden tot de dood van de aquatische fauna en flora.

Een studie uit 2018³³ berekende dat 38% van de zoetwatervoorraden van de aarde een te hoge concentratie fosfor bevat. Deze waterlopen bevinden zich in grote agrarische zones zoals de Ganges en de Indus in India, de Gele Rivier in China of de Donau in Europa. In droge, dunbevolkte gebieden in Australië of Noord-Afrika zijn de fosforconcentraties te hoog omdat er onvoldoende water is om de nutriënten uit te spoelen en te verdunnen. Nitraat is daarnaast een belangrijke vervuiler van grondwater, zoetwatervoorraden en kustgebieden. Ook in Europa schat men dat 38% van de watervoorraden sterk vervuild zijn als gevolg van landbouwactiviteiten.³⁴

In het kader van dit dossier is er niet de ruimte om de overige mondiale milieuproblemen te bespreken. Chemische vervuiling, verzuring van oceanen, vervuiling en overmatig gebruik van zoet water, luchtvervuiling, aantasting van de ozonlaag: vele van deze problemen zijn met elkaar verbonden. Ze kunnen enkel aangepakt worden door een geïntegreerd beleid en bijhorende doortastende actie.

²⁹ WWF. 2018. Living Planet Report - 2018: Aiming Higher

³⁰ WWF, 2019. Available at: <https://www.worldwildlife.org/threats/deforestation-and-forest-degradation>

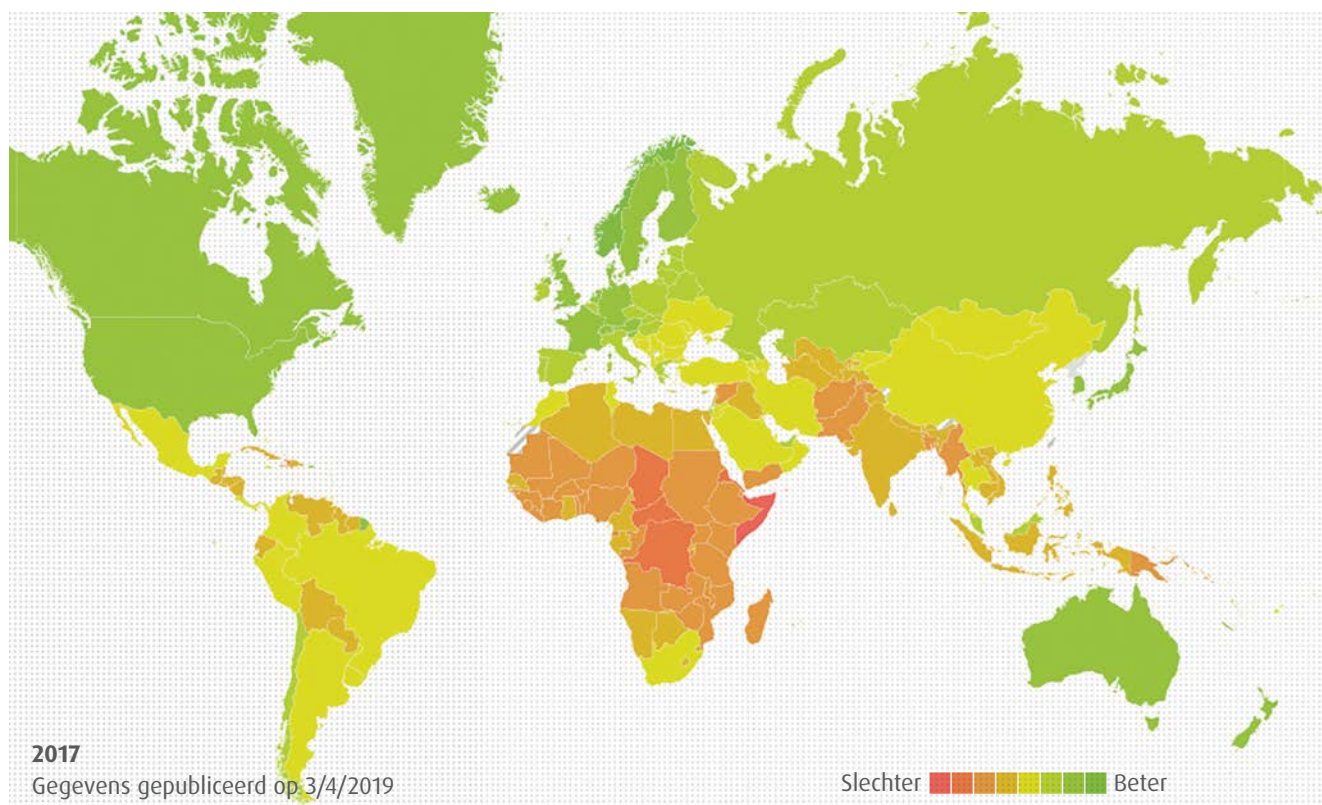
³¹ UN SDG, 15, Life on land. Facts & Figures. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity/>

³² Jennings, S., Schweizer, L., 2019. Geïmporteerde ontbossing: tijd om ermee te kappen! WWF-België, 2019

³³ Water Resources Research, 2018. Available at: <https://phys.org/news/2018-01-phosphorus-pollution-dangerous-worldwide.html>

³⁴ FAO & IWMI, 2017. Colombo, 2017. Water pollution from agriculture: a global review. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2017. The International Water Management Institute on behalf of the Water Land and Ecosystems research program.

Welke gebieden zijn het meest kwetsbaar voor klimaatverandering?



Figuur 3 Kaart die aangeeft welke landen het meest kwetsbaar zijn voor de klimaatverandering en in welke mate ze veerkrachtig zijn in het opvangen van klimatologische en andere schokken. Rood en oranje zijn de kleuren die de grootste kwetsbaarheid en de laagste graad van voorbereiding en veerkracht aangeven. Notre-Dame University, Washington DC.³⁵

In september 2018 trof de tyfoon Jebi Taiwan en Japan, met windsnelheden tot 174 km per uur. De schade was enorm, 15 miljard dollar, en er vielen 17 dodelijke slachtoffers. In maart 2019 trof een tropische cycloon Mozambique, Malawi en Zimbabwe, met windsnelheden aan land tot 165 km per uur. Er vielen 1.300 doden en vele vermisten, en de schade liep op tot 2,2 miljard dollar. De havenstad Beira in Mozambique, 500.000 inwoners, vitaal in de regio, werd hierbij voor 90% verwoest. Rijke landen hebben de mogelijkheden om het aantal slachtoffers te beperken (o.a. door betere behuizing, infrastructuur en communicatie) én om herop te bouwen. Waar ook ter wereld een ramp gebeurt, systematisch zijn de armsten het meest kwetsbaar.



Havenstad Beira, Mozambique

De meeste kwetsbare landen liggen in het zuidelijk halfrond en zijn ontwikkelingslanden of lage inkomenslanden. Veel van de erg kwetsbare landen zijn ook partnerlanden van Broederlijk Delen. Zoals Haïti, Guatemala en Bolivia in Latijns-Amerika. In Afrika is het in al onze partnerlanden al jaren duidelijk dat de klimaatopwarming een bedreiging vormt voor de landbouw, die de basis is van de samenlevingen. Talrijke tropische en aride gebieden zijn kwetsbaar voor grote hitte, droogte en overstromingen terwijl de bevolking er net sterk afhankelijk is van stabiele oogsten. Laaggelegen gebieden zijn gevoelig voor overstromingen en de stijging van de zeespiegel. Armoede maakt mensen extra kwetsbaar. De gebrekkige financiële, technische en institutionele capaciteit van de betrokken landen om de gevolgen van weerfenomenen en natuurrampen te voorkomen en op te vangen, vergroot de kans op dodelijke slachtoffers.

³⁵ <https://gain.nd.edu/our-work/country-index/>

Eén van de principes van het Akkoord van Parijs is de erkenning dat de landen 'gedifferentieerde verantwoordelijkheden en capaciteiten' hebben. De uitstoot van het Westen stijgt immers al sinds 1850, wat een historische verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Ontwikkelde economieën beschikken daarnaast over de technologische kennis om de uitstoot drastisch te verminderen. De landen die vandaag het hardst getroffen worden door klimaatverandering dragen daar een beperkte verantwoordelijkheid voor en zijn bovendien slecht uitgerust om er een antwoord op te bieden.

De nieuwe Europese Commissie legt de lat met een heuse *Green Deal* hoog en scherpt de ambitie verder aan. Om in 2050 CO₂ neutraal te zijn, moet tegen 2030 de uitstoot met 55% dalen. Het Vlaamse klimaatplan, dat al niet voldeed aan de lagere EU-ambitie (daling met 35% tegen 2030), blijft met een geplande daling van 32,5% ver onder de Europese doelstellingen.

Onze planeet gezond maken vergt het omkeren van vele trends. Morrelen in de marge zal niet volstaan. Ons economisch systeem is als een olietanker die je niet zomaar tot stilstand brengt. Een koerswijziging vraagt een grondige transitiefase in de mondiale samenleving. Het Westen moet, vanuit een historische verantwoordelijkheid en de beschikbare technologische kennis, het voortouw nemen. Technologische oplossingen alleen zullen niet volstaan. Als we de ecosystemen van de aarde weer naar behoren willen laten functioneren, zullen we ze minder moeten belasten door minder te produceren en minder te consumeren. De volgende hoofdstukken zetten de argumenten op een rijtje en schetsen een kader voor een sociaal en ecologisch duurzame samenleving, die weer hoop creëert.



3. ECOLOGISCHE IMPACT BEPERKEN

Zoals besproken in de twee voorgaande hoofdstukken leven we in een globale context, waarbij een aantal mondiale trends in toenemende mate leiden tot ecologische en sociale crisissen. Dit noopt ons om met grote dringendheid het roer om te gooien. We hebben als rijke landen hierin ook een historische verantwoordelijkheid. Toch schieten beleidsmakers en de meerderheid van de samenleving niet in actie. Men verwacht dat technologische innovatie met een oplossing zal komen of wijst met de vinger naar de bevolkingsgroei. Voorlopig ontbreekt de politieke moed om in te grijpen waar het echt nodig en mogelijk is, namelijk op de overmatige consumptie van zij die het zich kunnen veroorloven.



“[...] het blijft in elk geval een feit dat er vele decennia lang een onverzagbare en onverantwoorde groei is geweest. Daarom moet men die groei een halt toeroepen door bepaalde weloverwogen grenzen te stellen, door zelfs op zijn schreden terug te keren voor het te laat is. Het is onhoudbaar dat er mensen zijn die almaar meer consumeren en vernietigen, terwijl anderen geen menswaardig leven kunnen leiden.”

Paus Franciscus,
Encycliek *Laudato Si'*, 193, 2015

Factoren die de ecologische impact van de mens bepalen

Om te weten hoe we ecologische impact kunnen beperken, is het belangrijk te weten welke factoren het zwaarst wegen op de ecologische voetafdruk van een mens of van een land. Dat zijn er drie:

1) De bevolking. Het spreekt voor zich dat meer mensen voeden, kleden, vervoeren,... ook een grotere ecologische impact heeft. Daarom wordt in het debat over de opwarming van de aarde en hoe deze te beperken, regelmatig gewezen naar de verantwoordelijkheid van landen, vaak ontwikkelingslanden, waar het geboortecijfer vandaag nog erg hoog is.

2) Technologische oplossingen: de mate waarin men er al dan niet in slaagt om via technologische oplossingen de ecologische impact te beperken.

3) Het consumptieniveau: de hoeveelheid goederen en diensten waar iemand gebruik van maakt om aan zijn of haar behoeften te voldoen. Logischerwijs stijgt het niveau van consumptie wanneer men het financieel beter krijgt. Als ontwikkelingsorganisatie streven wij ernaar dat mensen die vandaag nog in armoede leven, hier en elders, binnen afzienbare tijd de financiële ruimte bereiken om ook aan al hun behoeften te voldoen. Dat is sociaal rechtvaardig, maar het dreigt tegelijkertijd de ecologische crisissen te versnellen.

In dit hoofdstuk kijken we of en hoe deze factoren bij kunnen dragen aan het inperken van de ecologische voetafdruk.



Kan de ecologische crisis worden opgelost door geboortebeperking?

De prognose is dat wereldbevolking nog een hele tijd blijft groeien: we leven momenteel met ongeveer 7,5 miljard mensen op deze planeet. De verwachting is dat er in 2050 meer dan 9 miljard mensen zijn en, met heel veel onzekerheid, ongeveer 11 miljard tegen 2100.

De relatieve bevolkingsgroei is dalende. De piek werd bereikt in 1965, toen de bevolking groeide met 2% per jaar. Nu is dat nog 1%, en de verwachting is dat dit cijfer daalt tot 0,5% in 2050.

De demografische transitie is geen 'natuurwet', maar het resultaat van menselijk handelen. Er bestaat een sterk verband, in de twee richtingen, tussen hoge kindersterfte en een hoog geboortecijfer. Ouders zijn pas overtuigd van de voordelen van geboortebeperking als ze vertrouwen hebben in de overlevingskansen van hun kinderen.³⁶

Daarvoor zijn betere levensomstandigheden en toegang tot goede (eerstelijns)gezondheidszorg absolute voorwaarden. Cruciale factoren zijn ook onderwijs en ontwikkelingskansen voor meisjes. Goed onderwijs leidt zowel tot geboortebeperking als tot betere overlevingskansen voor kinderen, dankzij emancipatie en aangeleerde kennis en vaardigheden. Vanzelfsprekend moeten ook moderne en betrouwbare contraceptiva beschikbaar zijn. De focus van het werk van Broederlijk Delen in de partnerlanden leidt niet rechtstreeks tot een daling van het aantal kinderen per moeder, maar de bijdrage die onze partners leveren aan betere en gevarieerdere voeding en betere levensomstandigheden in het algemeen, is belangrijk in het realiseren van de basisvoorwaarden voor geboortebeperking. Ook de aandacht voor empowerment en economische activiteiten specifiek voor vrouwen dragen hieraan bij.

Verbetering van de socio-economische omstandigheden is noodzakelijk om het geboortecijfer te laten dalen, wat een globaal positief effect zou hebben op de ecologische impact van de mens op de planeet. In sommige landen betekent dat echter dat er economische groei nodig is. Dit toont nog maar eens aan hoe complex de uitdaging is waar we voor staan.

Mensen dwingen om minder kinderen te hebben, zoals bijvoorbeeld in China gebeurde met de éénkind-politiek zou een schending inhouden van de seksuele en reproductieve gezondheid en rechten en is dus zeker niet aan de orde.

Ter conclusie: daling van de globale bevolkingsgroei is al een hele tijd ingezet, maar heeft tijd nodig. Het zijn overwegend ontwikkelingslanden of landen waar grote delen van de bevolking in armoede leven, die een hoog geboortecijfer kennen. Een verdere daling kan versneld worden door de levensomstandigheden in deze landen te verbeteren, maar dat zal in eerste instantie tot een verhoging van de ecologische impact leiden. Pleiten voor geboortebeperking als een efficiënt middel in de strijd tegen de klimaatopwarming en andere ecologische crisis-

sen houdt dus weinig steek. Al helemaal wanneer we in beschouwing nemen dat de ecologische voetafdruk van de meeste mensen in ontwikkelingslanden en opkomende economieën vele malen kleiner is dan deze in ontwikkelde economieën.

Kan de ecologische crisis worden opgelost door technologische vernieuwing?

Voorstanders van aanhoudende economische groei formuleerden 'ontkoppeling' als uitweg uit de ecologische crisis. **Ontkoppeling** betekent dat de economie groeit, maar dat het verbruik van natuurlijke hulpbronnen en andere milieudruk niet even snel meegroeien, omdat men de efficiëntie van productieprocessen verhoogt dankzij **technologische vernieuwing**. Dat is de agenda van de zogenaamde 'groene economie' die oneindige maar 'duurzame groei' mogelijk zou maken. Het afgelopen decennium heeft die 'groene groei' de internationale politieke agenda gedomineerd en daarbij ook het denken over andere mogelijke oplossingen grotendeels *on hold* gezet.

Meerdere onderzoeken bewijzen dat technologische innovatie inderdaad kan bijdragen aan minder vervuילend produceren met efficiënter gebruik van grondstoffen, maar dat de consumptie zo snel groeit dat dit nauwelijks effect heeft. Het totale volume verbruikte natuurlijke hulpbronnen, de uitstoot van broeikasgassen en andere vormen van milieudruk dalen niet.



³⁶ Zie hierover onder meer: Van Bavel, J., 2013. The world population explosion: causes, backgrounds and projections for the future. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3987379/>

Een recente studie van het European Environmental Bureau³⁷ legt zeer duidelijk de vinger op de wonde:

“Er zijn minstens 7 redenen om te betwijfelen dat er in de toekomst voldoende ontkoppeling bereikt zal worden. Elk van deze redenen apart stelt de haalbaarheid van ‘groene groei’ in vraag. Allemaal samen maken ze de hypothese dat dankzij ontkoppeling economische groei kan blijven duren zonder bijkomende milieu-impact, ongegrond en zelfs ronduit onrealistisch.”

1 Groeiende kosten voor energiewinning.

Bij het ontginnen van hulpbronnen worden doorgaans de goedkoopste opties eerst opgebruikt. Het ontginnen van de overblijvende reserves wordt meer en meer middelen- en energie-intensief, wat resulteert in toenemende milieudegradatie per eenheid.³⁸

2 Rebound effecten.

Het verhogen van de efficiëntie wordt vaak gedeeltelijk of geheel gecompenseerd door het besteden van de uitgespaarde middelen of geld voor meer van dezelfde consumptie³⁹ (bv. een wagen verbruikt minder maar je legt grotere afstanden af) of voor andere energie-opslorpemde consumptie (bv. een extra vliegreis). Het verhogen van efficiëntie kan ook structurele veranderingen in de economie en het gedrag teweegbrengen die leiden tot hogere consumptie (bv. zuinigere wagens kunnen het transportsysteem gebaseerd op autogebruik versterken, ten koste van groenere alternatieven).

3 Verschuiven van het probleem.

Technologische oplossingen voor één probleem kunnen nieuwe problemen creëren of bestaande problemen verergeren. Elektrische wagens bijvoorbeeld leggen druk op de ontginning van lithium, koper en kobalt. Biobrandstoffen palmen landbouwgrond voor voedsel in. Kernenergie creëert nucleaire risico's en opslagproblemen voor het nucleair afval.

4 Het onderschatten van de impact van diensten⁴⁰

De diensteneconomie kan enkel bestaan dankzij de materiële economie en kan die niet vervangen. Diensten hebben een betekenisvolle voetafdruk die meestal bovenop die van de goederen komt, en die dus niet vervangt.

5 Het beperkte potentieel van recyclage

Er worden nog steeds weinig grondstoffen gerecycleerd. Recyclageprocessen vergen heel wat energie en nieuwe ruwe materialen. Belangrijker nog, recyclage kan slechts beperkt voorzien in de midelen voor een voortdurend uitbreidende materiële economie.

6 Onvoldoende en onaan-gepaste⁴¹ technologische veranderingen

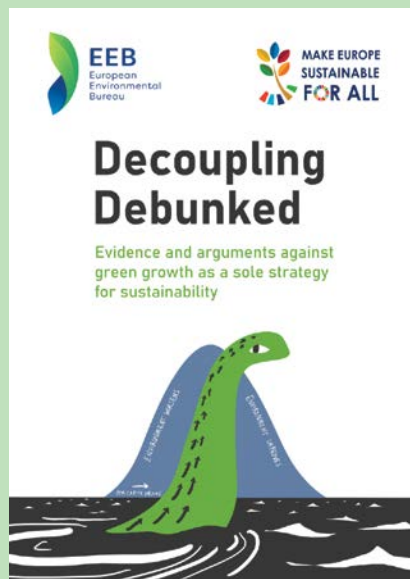
Technologische vooruitgang focust niet op die productiefactoren die belangrijk zijn voor ecologische duurzaamheid en leidt niet tot het type innovaties dat de milieu-impact vermindert. Ze slaagt er niet in om scha-

delijke technologieën te vervangen en is op zichzelf niet snel genoeg om voldoende ontkoppeling te realiseren.

7 Verplaatsen van de milieukosten

Wat in een aantal gevallen beschouwd werd als ‘ontkoppeling’, blijkt het resultaat te zijn van het verschuiven (externaliseren) van de milieu-impact van landen met hoge consumptie naar landen met lage consumptie, dankzij internationale handel.

Het rapport van het European Environmental Bureau pleit ervoor dat beleidsmakers zich realiseren dat het aanpakken van de milieuproblematiek **het verminderen van economische productie en consumptie** vereist in de rijkste landen. De auteurs raden beleidsmakers aan om het beleid gericht op technologische efficiëntiewinsten aan te vullen met een beleid gericht op **sufficiëntie** (het genoeg). Vooral dat laatste moet prioriteit zijn, ook al zijn beide elementen van belang. De auteurs eindigen met te benadrukken dat beleidsmakers dringend meer aandacht moeten besteden aan alternatieven voor de zogenaamde ‘groene groei’.



Ter conclusie: technologische innovatie heeft de afgelopen jaren tot heel wat nieuwe inzichten en resultaten geleid op vlak van het verminderen van de milieu-impact van de economie. Ze slaagt er echter niet in om gelijke tred te houden met de alsmaar stijgende consumptie als gevolg van een groeiende wereldbevolking, die eenzelfde welvaartsniveau als in het Westen verlangt, laat staan om de schade die we de afgelopen 50 jaar hebben aangericht om te keren. Enkel rekenen op technologische innovaties om de ecologische crisissen aan te pakken is ruimschoots onvoldoende.

³⁷ Parrique T., Barth J., Briens F., C. Kerschner, Kraus-Polk A., Kuokkanen A., Spangenberg J.H., 2019. Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. European Environmental Bureau. Available at: <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/>

³⁸ Denk maar aan het winnen van olie uit teerzand of door fracking.

³⁹ Dit wordt ook de ‘Jevons paradox’ genoemd.

⁴⁰ In de OESO-landen vindt een verschuiving van de economische activiteiten plaats naar meer diensten en dienstverlening.

⁴¹ Technologische vooruitgang gaat alle richtingen uit. Gedreven door de markt, door streven naar winst, en door beleid, de focus op duurzaamheid of maatschappelijke wenselijkheid valt niet zomaar uit de lucht.

Kan de ecologische crisis worden opgelost door de consumptie aan te pakken?

Als we het Westerse niveau van welvaart als maatstaf nemen, dan is het overduidelijk dat we er nooit in zullen slagen om alle mensen tot op dat niveau te brengen binnen de grenzen van de planeet. Dat laat ons twee opties. Ofwel negeren we dat miljarden mensen blijvend in armoede leven en de grootste gevolgen dragen van de ecologische crisissen waar ze weinig verantwoordelijkheid voor dragen. We zagen de afgelopen jaren in de toegenomen migratie al dat het ontkennen van de problematiek weinig realistisch is én het gevaar inhoudt dat we universele waarden en mensenrechten in vraag gaan stellen. Ofwel moeten we het ideaal van welvaart op een niveau brengen dat houdbaar is voor de planeet en bereikbaar voor iedereen. Als ontwikkelingsorganisatie kiest Broederlijk Delen resoluut voor de tweede optie en dat doen we al sinds ons ontstaan in 1961. Ons pleidooi om te delen en te herverdelen zodat ieder mens kan beschikken over een eerlijk aarde-aandeel is vandaag relevanter en noodzakelijker dan ooit.

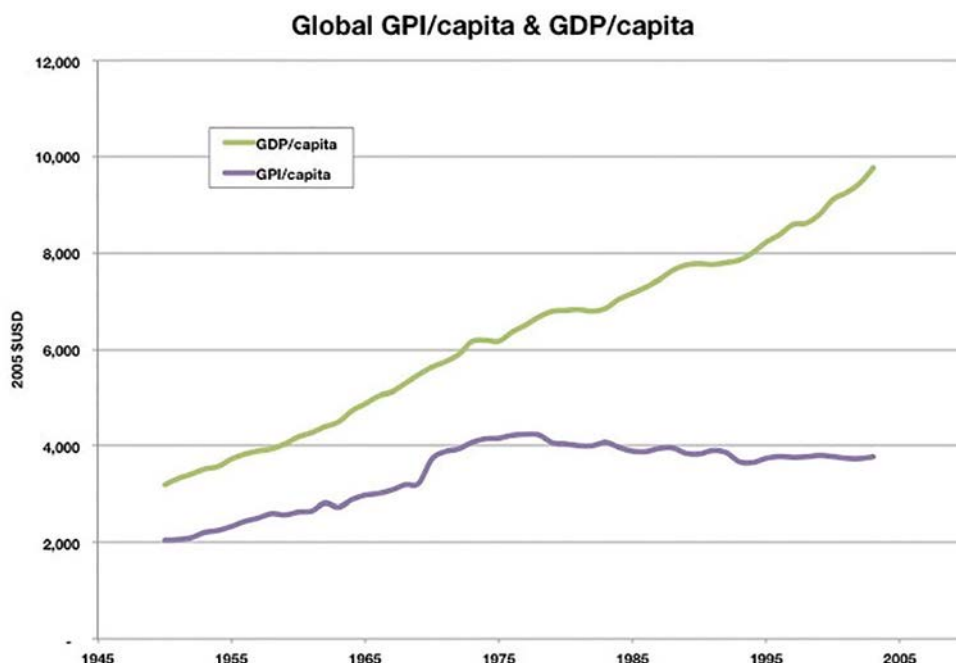
De hamvraag is of dit ook kan. Als individu kunnen we zelf, tot op zekere hoogte, de keuze maken om minder te consumeren. Voorlopig moeten we van onze overheid op deze domeinen niet veel ondersteuning verwachten. Eerder het tegendeel. We kunnen de laatste technologische snufjes en gadgets aan ons voorbij laten gaan. We kunnen kiezen voor duurzaam voedsel en faire kledij, voor autodelen, fietsen en openbaar vervoer, voor recycleren en tweedehands en voor hernieuwbare energie voor ons goed geïsoleerde huis. Tenminste, als we over de financiële vrijheid en de mentale rust beschikken om dit een prioriteit te maken. Maar ook als we als individu onze levensstijl veranderen, maken we deel uit van een systeem dat, volgens econoom Tim Jackson, vastzit in de ijzeren kooi van het consumptisme.⁴²

Het verhogen van de consumptie om de economie blijvend te doen groeien is, zoals we gezien hebben, een belangrijke strategie van het neoliberale economische systeem.

Naast de ecologische impact is er nog een reden om na te denken over een nieuwe visie op consumptie. Ons huidige welvaartsniveau maakt ons niet noodzakelijk gelukkiger. Onderzoek toont aan dat groei van het BNP per hoofd van de bevolking maar tot op een bepaald niveau effectief bijdraagt aan meer welzijn. De grafiek hieronder illustreert dit. De Westerse wereld blijft groei nastreven terwijl duidelijk is dat we er niet gelukkiger van worden. In ontwikkelingslanden kan en moet een beperkte groei nog leiden tot een toename van welzijn. Maar op een bepaald moment is er een kantelpunt en eenmaal daar voorbij leidt verdere groei niet langer tot meer geluk.

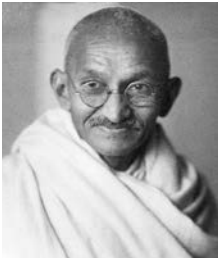
Omdat technologische efficiëntie ons onder de huidige omstandigheden niet zal redden, heeft Wolfgang Sachs het principe van 'sufficiëntie', of 'het genoeg', in het debat gebracht. Ook het EEB roept beleidsmakers in rijke landen op maatregelen te treffen die leiden tot een daling van de productie en consumptie. De huidige Westerse welvaart maakt niet gelukkiger, veroorzaakt onherstelbare ecologische schade en beperkt de levenskansen van mensen elders. Hoog tijd dus voor een samenleving die durft af te stappen van het streven naar groei en consumptisme en andere paden naar geluk en tevredenheid verkent. Ecologische economen spreken van ontgroei, post-groei, nulgroei of ook groeignosticisme. Of dit realistisch is en hoe onze samenleving er dan kan uitzien, bekijken we in het volgende hoofdstuk.

⁴² Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: Economics for a finite planet*. London: Earthscan.



Figuur 4 Toont de correlatie tussen groei van het BNP per hoofd van de bevolking en een indicator voor algemeen welzijn (Genuine Progress Indicator) in 17 landen tussen 1950 en 2003. Source: Ida Kubiszewski et al, "Beyond GDP: Measuring and Achieving Global Genuine Progress," *Ecological Economics*, 93, (2013).

4. LEVEN MET GENOEG



“De aarde kan in ieders behoeften voorzien, maar niet in ieders hebzucht.”

Mahatma Gandhi, 1947

“Ontgroeï contesteert de groeihegemonie en roept op tot een democratisch geleide, herverdelende inkrimping van productie en consumptie in geïndustrialiseerde landen als middel om ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en welzijn te bereiken.”

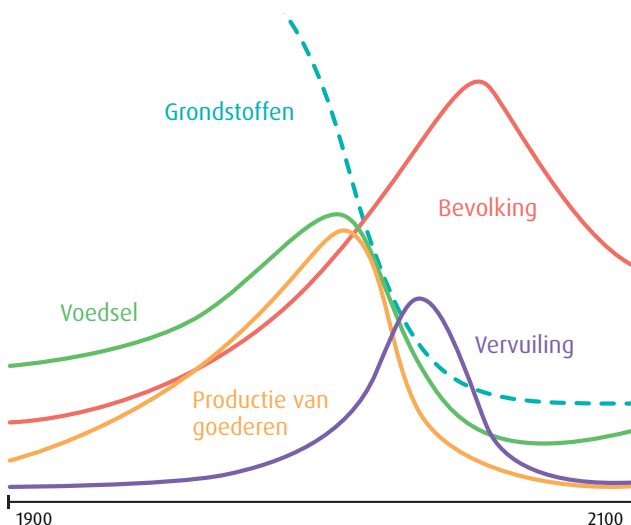
Demaria et al., 2013

Sinds de Club van Rome in 1972 met het boek ‘Grenzen aan de groei’ het debat lanceerde⁴³, onderzoeken ecologische economen hoe een samenleving zonder economische groei kan functioneren. Zij stellen voor om de focus te verleggen van groei naar verdeling als basis van welvaart. We hebben niet méér economische groei nodig, maar moeten werk maken van een meer rechtvaardige verdeling van wat we vandaag al hebben. Dit vereist het herijken van wat welzijn en goed leven inhouden. De beweging voor een alternatieve economie omschrijft het als ‘sobere overvloed’, een concept dat vandaag in heel wat niet-westerse culturen aanwezig is en hen sterkt in hun weerstand tegen de overheersing van het neoliberale model.

Een korte geschiedenis van de beweging voor een alternatieve economie

The limits to growth, *Grenzen aan de groei*, is de niet-technische vertaling van een onderzoek uitgevoerd aan het MIT (Massachusetts Institute of Technology) naar de gevolgen van oneindige economische groei. Op basis van computermodellen kwam het MIT tot de voorspelling dat het aardse ecosysteem tegen 2100 de groei van populatie en economie niet langer zou kunnen dragen.

De eerste rapporten van de Club van Rome en van andere ecologische economen zoals Herman Daly leggen de nadruk op de ecologische grenzen van de planeet. Geleidelijk komt er ook meer aandacht voor de sociale limieten van economische groei. Vandaag verenigen deze denkstromingen, ervaringen en ideeën over een alternatief voor de dominante ideologie van groei en ontwikkeling zich in de brede ‘ontgroeï’-beweging (*degrowth*).



Figuur 5 Toont aan dat wanneer de economie en de bevolking aan een gelijkaardig tempo blijven groeien, de draagkracht van de aardse ecosystemen ergens in de loop van deze eeuw zodanig zal overschreden worden dat het systeem instort. Bij gebrek aan grondstoffen (blauw), zal de productie van goederen (oranje) en voedsel (groen) abrupt instorten waardoor eerst de vervuiling afneemt (paars) en vervolgens ook zeer snel de bevolking (rood) tot er een nieuw evenwicht wordt bereikt.

De naam *ontgroeï* staat soms ter discussie. Tegenstanders vinden het te negatief, onrealistisch, ontmoedigend klinken, in een samenleving die doordrongen is van de noodzaak van economische groei. Voorstanders vinden het net belangrijk dat het woord zeer duidelijk stelt waar we als rijker deel van de mensheid voor staan. Giorgos Kallis, groen econoom en politicoloog verbonden aan de Autonome Universiteit van Barcelona, wijst er ook op dat een woord als *ontgroeï* alvast het risico op coöptatie door kapitalisten tot nul herleidt.⁴⁴ Niet onbelangrijk in een context waarin men groene groei naar voor blijft schuiven als de mirakeloplossing.

Kate Raworth spreekt over *agnosticisme ten aanzien van groei*. Onder meer Tim Jackson en Duitse academici gebruiken de term *post-groei*, omdat ze vooral focussen op wat vandaag goed werkt aan het economisch systeem, eerder dan wat niet.

Hoe we het ook noemen, *post-groei*, *a-groei*, *nulgroei*, *ontgroeï*,... wat al deze begrippen gemeen hebben, is dat ze de noodzaak erkennen van evolutie van een economie gebaseerd op groei, naar een economie die samenlevingen en mensen toelaat te bloeien. We noemen het verder de **beweging voor een alternatieve economie**.

Het geheel vormt een pluralistische en diverse sociale beweging waarin een nieuwe politieke en sociale visie voor autonome, voorspoedige en sobere samenlevingen vorm krijgt. In deze visie krijgen verdeling en solidariteit, eerder dan het nastreven van individuele verrijking, een prominente plaats. De beweging is niet één of hét alternatief maar een matrix voor alternatieven.⁴⁵

⁴³ Meadows, D., L., 1972. *The limits to growth*. Universe Books. New York.

⁴⁴ Kallis, G. 2015. You're wrong Kate. Degrowth is a compelling word. Oxfam Blogs. Available at: <https://oxfamblogs.org/fp2p/youre-wrong-kate-degrowth-is-a-compelling-word/> Kallis stelt dat de blinde focus op groei van klassieke economen hen doet gruwen van een woord als *ontgroeï* en er bijgevolg geen risico bestaat dat ze zich de term zullen proberen toe-eigenen zoals je bijvoorbeeld ziet bij green-washing of climate smart agriculture.

⁴⁵ Azam, G., 2017. From growth to degrowth. A brief history. Local Futures, 11 mei 2017. Available at: <https://www.localfutures.org/growth-degrowth-brief-history/>

De term *ont-/post-/nul-groei* mag dan wel ontleend zijn aan de economie, hij duidt niet noodzakelijk op het streven naar negatieve groei van het BNP, een recessie of het lineair inkrimpen van de economie. Al zal dat in bepaalde sectoren en in rijkere landen noodzakelijk zijn. Er is ook ruimte voor groei van bepaalde sectoren en landen om fundamentele rechten als voedsel, huisvesting, toegang tot water, gezondheidszorg en onderwijs te realiseren. Het is daarom van groot belang dat de ontwikkelde economieën het voortouw nemen in het uitbouwen van een nieuwe economie in hun eigen landen. Niet alleen om een herverdeling van welvaart toe te laten binnen de planetaire grenzen, maar ook als een erkenning van de systeemfouten in het westerse ontwikkelingsmodel. Zij moeten zelf het ideaal van het westerse welvaartsniveau in vraag stellen en tonen dat ze weer meer aansluiting zoeken met samenlevingsmodellen die het gemeenschappelijke belang en een evenwichtige relatie met de aarde voorop stellen.

Er is vandaag wereldwijd een groeiende groep van sociale bewegingen en organisaties die, vaak op lokaal niveau, concreet werk maken van een verandering van het economisch systeem: spaar- en kredietgroepen, initiatieven in de sociale en solidaire economie en agro-ecologie, coöperaties,... Broederlijk Delen ondersteunt al decennia met succes het werk van deze grote en kleine organisaties. Wat hen verbindt is dat ze ijveren voor een economie waarin niet individuele winst en winstmaximalisatie centraal staan, maar wel de sociale meerwaarde die gecreëerd wordt met de economische activiteit en met respect voor de natuur.

Stemmen voor een andere organisatie van de samenleving

“We spenderen geld dat we niet hebben aan goederen die we niet nodig hebben om indrukken achter te laten die er niet toe doen.”

Tim Jackson, 2009

“Een ontwikkeld land is geen plaats waar de armen auto's bezitten, het is een plaats waar de rijken het openbaar vervoer gebruiken.”

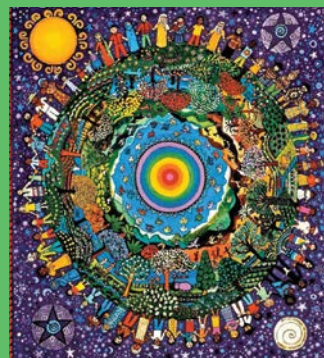
Enrique Peñalosa, ex-burgemeester Bogota

De ecologische economen van de Autonome Universiteit van Barcelona, die de ontgroei-beweging trekken (Degrowth, 2015) en de Britse economen Tim Jackson (Prosperity without growth, 2009 & 2017) en Kate Raworth (Doughnut Economics, 2017) zijn vandaag de meest prominente stemmen in het Europese debat over een economie waarin de focus op groei wordt losgelaten en de grenzen van de planeet worden gerespecteerd. Paus Franciscus heeft met de encycliek *Laudato Si'* de stem van de katholieke kerk in het debat gebracht. Hij pleit voor 'integrale ecologie'.

Ook in het globale zuiden bestaat er een schat aan academische en politieke projecten en bewegingen⁴⁶ zoals *Buen Vivir* in Latijns-Amerika (zie kader), *Ubuntu* in

Buen Vivir

Buen vivir (BV) is een beweging die ontstaan is in de Andeslanden en die zich verder verspreid heeft in Latijns-Amerika. Het is een mengeling van de spiritualiteit en tradities van de inheemse volkeren met invloeden van moderne sociale bewegingen. Ze gaat uit van de nauwe band tussen de mens en de natuur, en kent de natuur haar waarden en rechten toe. Elke lokale context geeft een eigen invulling aan het concept, maar er zijn wel gemeenschappelijke kenmerken. *Buen vivir* neemt afstand van het lineaire ontwikkelingsdenken en gaat uit van het voldoen aan de menselijke behoeften vanuit soberheid. De mens staat niet centraal, wel de band met de natuur en de kosmos. BV gaat uit van de erkenning en waardering van verschillende culturen. Menselijke relaties zijn gebaseerd op wederkerigheid en gemeenschap. Het patriarchaat, ook in zijn traditionele vorm, wordt gecontesteerd en de rol van vrouwen in de verdediging van gemeenschappen en natuur wordt sterk gewaardeerd. Gemeenschappen die bedreigd worden door mijnbouw of de agro-industrie vinden hun kracht voor verzet en voor alternatieve voorstellen in BV. BV sterkt inheemse gemeenschappen om een weg te zoeken tussen de oude tradities en moderniteit. Tot slot neemt BV als beweging internationaal leiderschap op in het denken over en beleven van alternatieve vormen van ontwikkeling.



Zuid-Afrika of de *Gandhi economie van de bestendigheid* in India. In Vlaanderen zijn de denktanks Oikos en Minerva voortrekkers, naast een groeiend aantal academici en groepen van verschillende universiteiten.

Eind 2019 kwam een adviesgroep van de OESO met een rapport, getiteld 'Voorbij de groei: naar een nieuwe economische aanpak'.⁴⁷ Daarmee scharen ook enkele, en niet de minste, klassieke economen zich achter de noodzaak en de mogelijkheden van een nieuwe economie die verder kijkt dan het groei-denken.

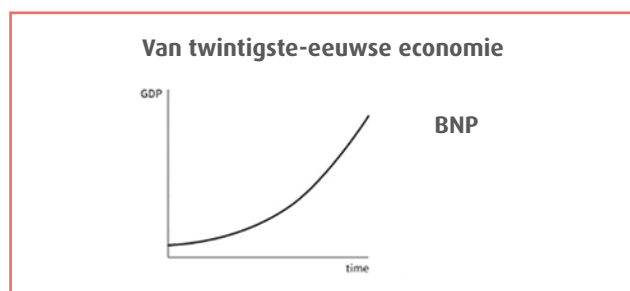
Al deze stemmen doen voorstellen voor de reorganisatie van de samenleving en het economisch systeem. Ze leggen daarbij verschillende accenten, maar er zijn ook heel wat gelijklopende ideeën en principes. Sommigen zijn nieuw, anderen bestaan al langer. Hierna schetsen we op basis van hun ideeën een beeld van hoe 'leven met genoeg' er kan uitzien.

⁴⁶ Kothari, A., et alii. 2019. *Pluriverse, a post-development dictionary*. Creative Commons.

⁴⁷ Ramos, G., Hynes, W., 2019. *Beyond growth: Towards a new economic approach*. OECD 2019.

Leven met genoeg aan de hand van 7 stappen van het donutmodel⁴⁸

Stap 1. Verander de doelstelling van de globale economie.



Niet langer groei van het BNP maar het realiseren van de mensenrechten van ieder mens binnen de grenzen van de planeet moet de doelstelling van de 21^{ste} -eeuwse economie zijn.

De klassieke economische variabelen volstaan niet langer om welzijn en vooruitgang in het geheel van de samenleving te meten. In het verleden heeft men getracht geluk en welzijn te 'ver-economiseren' met het BNP als voorname maatstaf voor succes. Er zijn nieuwe meetmethoden nodig.

Economische maatregelen moeten, volgens de deelnemers aan een grote postgroeiconferentie in het Europees Parlement in september 2018, geëvalueerd worden op basis van hun impact op welzijn, grondstoffenverbruik, ongelijkheid en waardig werk.⁴⁹

De OESO-werkgroep stelt voor economisch beleid te evalueren aan de hand van vier criteria:

- ecologische duurzaamheid
- stijgend welbevinden van mensen
- dalende ongelijkheid
- weerbaarheid van de economie tegen financiële, ecologische en andere schokken

De auteurs van het rapport benadrukken de positieve wisselwerking tussen de verschillende doelstellingen.

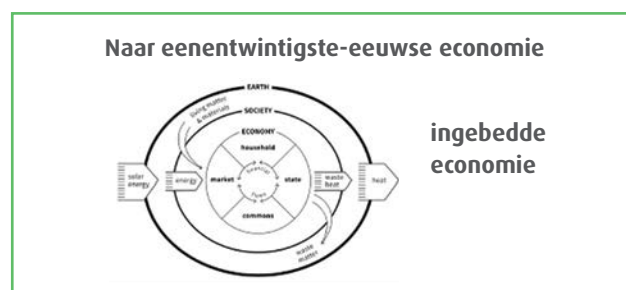
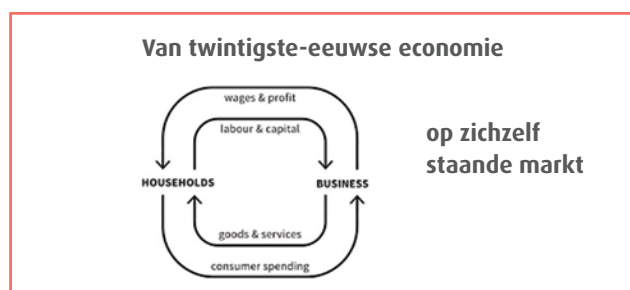
Er zijn ook vandaag al alternatieven voor het BNP in gebruik. Bhutan besloot reeds in de jaren '70 een *Gross National Happiness Index* in te voeren, om het Bruto Nationaal geluk te meten. Deze index kijkt naar duurzame en rechtvaardige socio-economische ontwikkeling, milieubescherming, behoud en promotie van culturele waarden en goed bestuur. Nieuw-Zeeland stelde in 2019 voor het eerst een welzijnsbudget op, waarbij niet alleen de gezondheid van de financiën maar ook die van de natuurlijke hulpbronnen, de mensen en de gemeenschappen wordt nagestreefd.⁵⁰

⁴⁸ Deze sectie reproduceert bij elk van de 7 stappen geheel of gedeeltelijk tekst uit het boek: Raworth, K. 2017. *Doughnut economics. Seven ways to think like a 21st-century Economist*. Random House Business Books, London.

⁴⁹ <https://degrowth.org/2018/09/06/post-growth-open-letter/>

⁵⁰ <https://treasury.govt.nz/publications/wellbeing-budget/wellbeing-budget-2019.html>

Stap 2. Kijk naar het grote plaatje.



De klassieke economische wetenschap typeert de economie met het beperkende beeld van het kringloopdiagram waarin markten, schijnbaar in een vacuüm, goederen en diensten leveren aan huishoudens in ruil voor arbeid en lonen. De nieuwe economie is ingebed binnen de maatschappij en de planeet en de rol van alle actoren – de markt, de huishoudens, de staat en de gemeenschappelijk beheerde goederen (*commons*) – wordt correct gewaardeerd.

Klassieke economen beschouwen ecologische schade als een vorm van marktfalen dat gecorrigeerd kan worden door maatregelen als milieubelasting of verhandelbare emissierechten. In het voorgaande toonden we aan dat dit geen oplossing biedt. Er is geen andere oplossing dan ervoor te zorgen dat de economie de ecologische grenzen van de planeet niet overschrijdt. Samenlevingen zullen zich moeten organiseren opdat ze minder natuurlijke hulpbronnen nodig hebben. Alleen door steeds minder natuurlijke hulpbronnen te verbruiken, kunnen beschikbare reserves bewaard worden voor toekomstige generaties.

Tim Jackson stelt strikte plafonds voor op het vlak van grondstoffenverbruik en uitstoot van broeikasgassen, en de geleidelijke, volledige afbouw van ontginning van niet-hernieuwbare grondstoffen.⁵¹

De regeneratieve en circulaire economie laten tot op zekere hoogte toe om afval te hergebruiken als nieuwe grondstof, waardoor minder nieuwe hulpbronnen moeten aangesproken worden voor een nieuwe productiecyc-

clus. Hernieuwbare energie uit wind, water en zon moet fossiele brandstoffen vervangen. Wanneer de nieuwe economie toch nieuwe grondstoffen vereist, zoals voor elektrische wagens of technologische vernieuwingen, dan moet die ontginning onder zeer strikte voorwaarden gebeuren. In hoofdstuk 6 gaan we hier dieper op in.

De economie functioneert ook binnen een samenleving waarin bepaalde regels, normen en waarden gelden. Naast de markt die goederen en diensten levert tegen betaling, staat de staat in voor het leveren van goede publieke diensten. Gemeenschapsgoederen - denk aan, bossen, plaatsen voor spirituele, religieuze of culturele beleving, hernieuwbare energiebronnen, digitale kennis - worden gezamenlijk beheerd met duidelijke regels. De zorgende arbeid in huishoudens, tot op vandaag veelal onbetaald geleverd door vrouwen, wordt gevaloriseerd voor wat het is: de basis van elke goed functionerende samenleving. Zonder goed gevoed, gewassen, gekleed en geliefd te zijn, kan geen enkel mens zijn vol potentieel benutten voor andere taken of verantwoordelijkheden.

Stap 3: Stimuleer de menselijke natuur.



De menselijke natuur is veel rijker dan het beeld van de 'homo economicus'. Mensen handelen niet enkel uit eigenbelang. We zijn sociaal, met elkaar verbonden, we passen ons aan. Onze waarden kunnen evolueren. We houden ons aan sociale normen.

Goed samen-leven, maar niet noodzakelijk beter (dan anderen), sluit het best aan bij de menselijke natuur. De mens als sociaal wezen. In de reorganisatie van de samenleving en het huishouden, de nieuwe economie dus, komt dit tot uiting in veel meer aandacht voor het gemeenschappelijke. Door investeringen in infrastructuur en sectoren als openbaar vervoer, publieke ruimtes als parken, musea, gebedshuizen, bibliotheken, theaters en concertgebouwen.

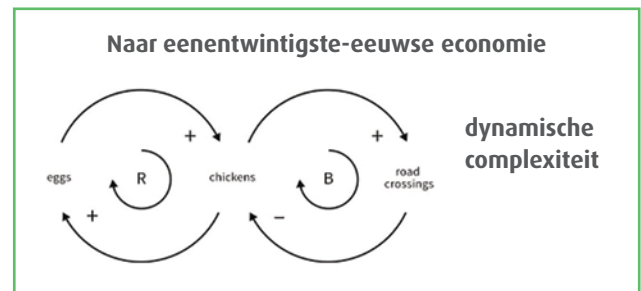
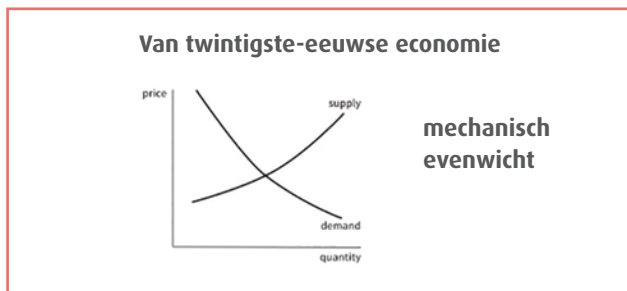
Een interessant concept binnen de ontgroeibeweging is dat van *dépense*. Zelfs als we op individueel vlak sober leven, zal er in de gemeenschap bij momenten overvloed ontstaan. We kunnen dan kiezen voor collectieve *dépense* of 'verspilling'. Een feest, het heraanleggen of beschermen van een bos, het subsidiëren van filosofie of kunst,... activiteiten die in strikt economische zin onproductief zijn, maar waarmee we als gemeenschap zin halen uit het 'goede leven'. In veel Afrikaanse culturen is dat concept

goed verankerd, maar ook bij ons bestond het niet zo lang geleden nog, denk maar aan oogstfeesten.

'Ik ben omdat wij zijn', de samenvatting van Ubuntu, een humanistische filosofie uit zuidelijk Afrika, leert ons dat een mens niet in eerste instantie een individu is, maar altijd onderdeel van een gemeenschap. Een mens kan alleen gelukkig zijn als anderen dat ook zijn. Op die manier zijn we allemaal met elkaar verbonden en hoeft niemand jaloers of wraakzuchtig te zijn. Met Ubuntu is het daarom makkelijker om te delen, in materiële en immateriële zaken, te vergeven en in te grijpen bij onrecht dat een ander aangedaan wordt. Om zelf tot ontplooiing te komen zal je eerst anderen moeten helpen zich te ontplooiën.

⁵¹ Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: Economics for a finite planet*. London: Earthscan.

Stap 4: Denk in systemen.



Eerder dan het principe van vraag en aanbod van de markt is systeemtheorie een slimmer beginpunt om de dynamiek van de economie en de samenleving te begrijpen. Dit leidt immers tot nieuwe inzichten die op hun beurt tot oplossingen kunnen leiden voor zaken als de groeiende tendens naar ongelijkheid, de vicieuze cirkel van armoede en het kantelpunt van de klimaatverandering.

Het eenvoudige principe dat de markt gestuurd wordt door vraag en aanbod is een illusie. De economie is een complex systeem waar tal van andere factoren op inwerken. Klassieke economen hebben die 'storende' factoren systematisch weggefilterd als externaliteiten: ecologische schade, toenemende concentratie van rijkdom aan de ene kant, een vicieuze cirkel van armoede aan de andere kant,... Vandaag stellen we vast dat deze negatieve externaliteiten als een boemerang terugkomen en zo de economie en de samenleving bedreigen.

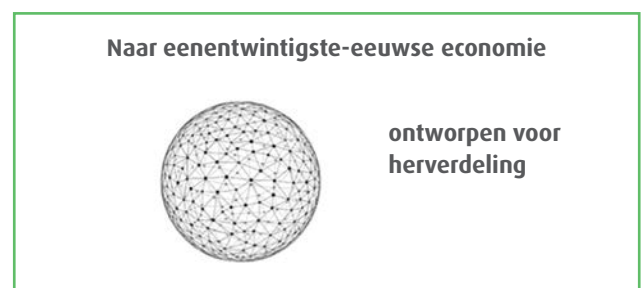
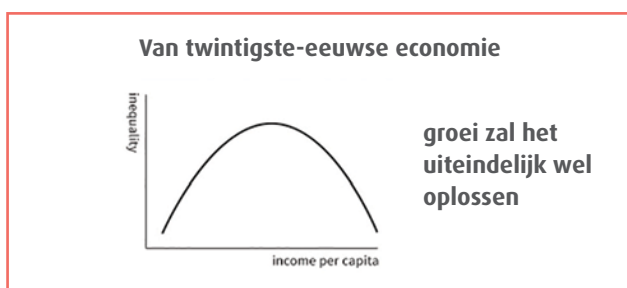
De nieuwe economen moeten in systemen denken en alle elementen die een effect hebben op de economie evalueren. Zo wordt de economie zelf flexibel en wendbaar. Er kan op tijd bijgestuurd worden bij positieve of negatieve evoluties. Voorbeelden van zulke dringende maatregelen, die economen decennialang verkozen te negeren maar die in de nieuwe economie prioritair moeten worden ingevoerd, zijn:

- Strengere regulering van de financiële markten zodat kredietcrisissen als in 2007-2008 zich niet kunnen herhalen

- Het afbouwen van bestaande monopolies van grote bedrijven, bijvoorbeeld in de landbouw- en voedingsindustrie, omdat zij het kleine boeren onmogelijk maken een goed leven op te bouwen
- Een wereldwijde belasting op vermogen en effectieve maatregelen tegen belastingparadijzen, zodat ongelijkheid afneemt en middelen beschikbaar worden om de strijd tegen klimaatopwarming te voeren
- Handelsovereenkomsten die eerlijk zijn voor alle betrokken partijen

Dit nieuwe systeemdenken sluit aan bij een eis die ontwikkelingsorganisaties al vele jaren op tafel leggen: beleidscoherentie voor ontwikkeling. Eenvoudig gezegd: zorg ervoor dat investeringen in ontwikkeling niet tenietgedaan worden door ander beleid (handelsbeleid, landbouwbeleid, klimaat of financieel beleid,...) dat leidt tot ecologische, economische en sociale schade daar waar je met ontwikkelingsbeleid net de situatie tracht te verbeteren.

Stap 5. Richt je op herverdeling.



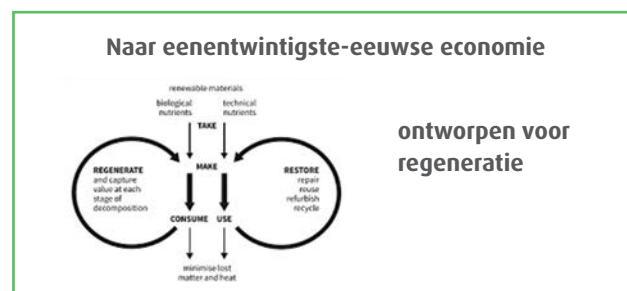
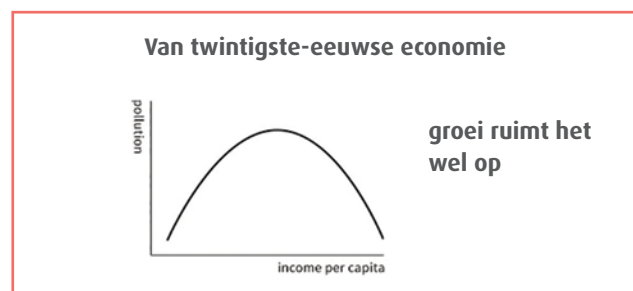
Ongelijkheid is geen economische noodzakelijkheid; het is een ontwerpfout. 21^{ste}-eeuwse economen hebben duidelijke voorstellen over economische systemen die de waarde die gegenereerd wordt veel beter verdelen. Dit betekent dat we verder moeten gaan dan het herverdelen van inkomen, en ook moeten kijken naar herverdeling van rijkdom en vermogen, vooral ook herverdeling van de rijkdom die voortkomt uit de controle over de grond, ondernemingen, technologie, kennis en de macht om geld te scheppen.

Enkele voorbeelden van manieren die de beweging voor een alternatieve economie naar voor schuiven om zowel horizontale als verticale ongelijkheid aan te pakken zijn een basisinkomen, hervorming van de inkomstenbelasting, vermogensbelasting, een plafond voor maximum inkomen, verbeterde toegang tot kwalitatief goed onderwijs en antidiscriminatiewetgeving. Maar er zijn ook mechanismen nodig om rijkdom en inkomen aan de bron te herverdelen. Het eigenaarschap van onder meer bedrijven, gronden, woonmaatschappijen en windmolenparken moet liggen bij veel meer mensen, die betrokken partij zijn. De macht van werknemers in collectieve onderhandelingen is de laatste decennia gestaag afgebouwd en is de belangrijkste reden waarom een alsmaar kleiner deel van gecreëerde welvaart naar lonen gaat, ten voordele van aandeelhouders. Ook deze trend moet omgebogen worden, zeker nu de arbeidsmarkt voor een grondige hervorming staat. Meer automatisering en nieuwe jobs, aangepast aan een koolstofarme samenleving, moeten aanleiding zijn voor collectieve onderhandeling die ervoor zorgt dat de winsten niet alleen naar de eigenaars van kapitaal gaan, maar verdeeld worden onder alle betrokkenen.

De Andeslanden bieden inspiratie voor collectief beheer van water of grond (zie hoofdstuk 6). Het streven naar gemeenschappelijke organisatie en beheer van ondernemingen waar mensen meer zeggenschap en eigen inbreng hebben, ligt aan de basis van allerlei burgerinitiatieven die de laatste jaren wereldwijd aan een sterke opmars bezig zijn (CSA-boerderijen, geefwinkels, energiecoöperatieven,...). Hierbij wordt niet in de eerste plaats gestreefd naar winst, noch naar accumulatie van rijkdom, maar naar maatschappelijke meerwaarde en zingeving.

Herverdelen impliceert ook een rechtvaardige herverdeling van de rijkdom binnen en tussen het globale Noorden en Zuiden, Oosten en Westen en de herverdeling van de rijkdom tussen de huidige en toekomstige generaties. Daarbij moet ontgroei in het Noorden niet worden nagestreefd opdat het Zuiden hetzelfde pad kan volgen, maar om die landen toe te laten hun eigen trajecten te vinden naar wat zij definiëren als 'het goede leven'. Internationaal beleid moet investeringen in hernieuwbare energie, energie-efficiëntie, koolstofreductie en bescherming van biodiversiteit in ontwikkelingslanden mogelijk maken.⁵² Dit kan worden gefinancierd door middel van bijvoorbeeld een koolstof- of grondstoffenheffing op de invoer uit ontwikkelingslanden (door invoerders te betalen) of door middel van een Tobintaks.

Stap 6: Creëer om te regenereren.

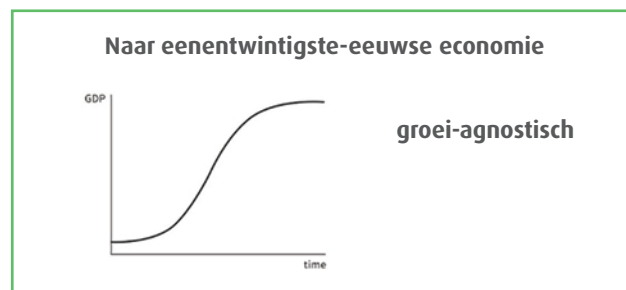
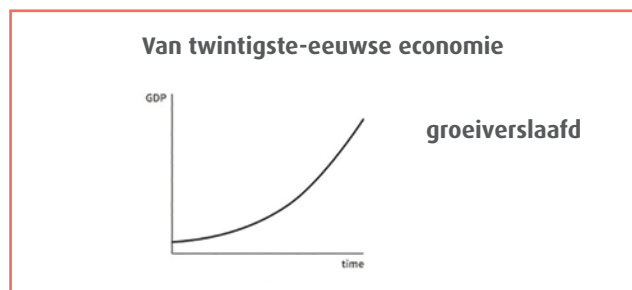


Net zoals bij ongelijkheid vertelden 20ste-eeuwse economen dat ook milieuvervuiling eerst erger moest worden voordat het beter kon worden, en dat economische groei het probleem zou oplossen. We weten vandaag dat dit in beide gevallen onjuist is. Ecologische schade is gewoon het gevolg van de huidige productiemethoden die de economie laten draaien. We moeten daarom zoveel mogelijk overschakelen op hernieuwbare hulpbronnen. Niet-hernieuwbare hulpbronnen moeten in de mate van het mogelijke in een circulair productiesysteem terecht komen. Zo creëren we gezonde levenscycli van de aarde.

Om te begrijpen hoe deze zichzelf regenererende economie eruit kan zien, verwijzen we naar hoofdstukken 5 en 6. In hoofdstuk 5 wordt dieper ingegaan op agro-ecologische landbouw die, wanneer de principes volledig worden toegepast, een volmaakt regeneratief systeem is. In hoofdstuk 6 bekijken we dan weer in meer detail het belang en de werking van de circulaire economie, die ook gemeenschappelijk beheer, algemeen welzijn dat primeert op persoonlijke verrijking en waardering van de kennis en bijdragen van alle actoren omvat.

⁵² Zoals het Green Climate Fund

Stap 7: Wees agnost als het om groei gaat.



Vandaag de dag moeten economieën groeien, ongeacht of we hierbij gedijen. Wat we nodig hebben, zijn economieën die ervoor zorgen dat wij gedijen, ongeacht of ze groeien. Deze radicale omslag in perspectief vraagt ons om te onderzoeken hoe economieën die momenteel in financieel, politiek en maatschappelijk opzicht verslaafd zijn aan groei, kunnen leren leven met én zonder groei.

De ontgroeibeweging wijst erop dat een economie die weinig of niet groeit eigenlijk de realiteit is waar we, zeker in ontwikkelde economieën, sowieso op afstevenen. Het getuigt dus vooral van wijsheid om op voorhand grondig na te denken over wat hiervan de gevolgen zijn en hoe we daarmee om kunnen gaan.

Zo'n nieuwe economie, die ook een hogere graad van automatisatie zal kennen, vraagt om een ander beleid ten opzichte van werktijd. De ontgroeibeweging stelt voor om de hogere productiviteit om te zetten in meer welzijn door de totale werktijd te reduceren, werknemers meer keuze te geven in hoe ze hun werktijd indelen en meer incentives voor ouderschapsverlof en tijdskrediet te geven.

Dit geeft mensen meer tijd en energie om te besteden aan het (vrijwillig) gemeenschappelijke beheer van gemeenschapsgoederen zoals bossen, scholen, gebedshuizen, cultuurtempels, plukboerderijen en energicoöperaties. Vanzelfsprekend gaan dit soort maatregelen hand in hand met maatregelen ter verdeling van de welvaart zoals beschreven in stap 5 (basisinkomen, inkomensgarantie, belasting op vermogen,...)

De nieuwe economie zet minder in op productie van consumptiegoederen en meer op het aanbieden van ervaringen. Dit zal ook leiden tot nieuwe, betekenisvollere jobs in sectoren als openbaar vervoer, hernieuwbare energie, publieke ruimtes, energiebesparing, bescherming en onderhoud van ecosystemen, schone technologie, circulaire economie en cultuur. Denk ook aan functies als het creëren, beschermen en veraangemen van parken, musea, bibliotheken, openbare media, het ondersteunen van lokale duurzame initiatieven, opleidingen in groene jobs, natuurbeheer en duurzame landbouwbedrijven die meer arbeid vereisen.

Leven met genoeg zal leiden tot andere activiteiten, andere vormen en gebruikswijzen van energie, andere relaties, andere rolpatronen, andere verdeling van tijd tussen betaalde en niet-betaalde arbeid, andere relaties met de natuur. Veel dingen die we vandaag doen passen al perfect in de geest van de samenleving van de toekomst en zullen belangrijker worden. Denk aan de onbezorgde taken in het huishouden, het vrijwilligers-

werk waar de Belg zich massaal voor inzet, het aandeel in de energicoöperatie, het lidmaatschap van het voedselteam of de plukboerderij, of het samenwerken aan een buurtfeest of een speelstraat.

Delen, eenvoud, gezelligheid, zorg en gemeenschap zijn kernbegrippen die illustreren hoe deze samenlevingen eruit kunnen zien. Samenvattend kunnen we stellen dat we zullen leven met minder, maar dat dit 'het goede leven' niet in de weg zal staan, wel integendeel. In hoofdstuk 5 en 6 gaan we uitgebreider in op de noodzaak van leven met genoeg voor mensen wereldwijd. We tonen hoe de partners van Broederlijk Delen en de mensen met wie zij werken daar al mee bezig zijn. In het laatste hoofdstuk bekijken we hoe wij als Broederlijk Delen nog meer en beter willen bijdragen aan het dichterbij brengen van een nieuwe samenleving.



5. VOEDSEL: RECHT OF HANDELSWAAR?

Voedingsgewassen zijn tegenwoordig net zo goed handelswaar op de internationale markten en deel van beleggingsportefeuilles als petroleum of diamanten. Sinds de Groene Revolutie in de jaren '60 wordt intensieve landbouw met gebruik van verbeterd zaaigoed, meststoffen en pesticiden ook in ontwikkelingslanden gestimuleerd. Overal ter wereld leggen boeren zich toe op de productie van gewassen voor de (internationale) markt. Vrijhandelsverdragen zorgen voor een verdere globalisering van de handel in landbouwgewassen. Sinds de eeuwwisseling concentreert de macht in de landbouwvoedselketen zich bij steeds minder bedrijven. De machtige megabedrijven bepalen de regels van het spel en zijn vooral begaan met winst maken, niet met het voeden van de wereld. Het huidige landbouwvoedselsysteem draagt in belangrijke mate bij aan het overschrijden van de ecologische grenzen van onze planeet en slaagt er, ondanks overproductie, niet in om het recht op voedsel voor iedereen te realiseren. Een systeemverandering dringt zich op. We moeten inzetten op een voedselsysteem volgens de principes van agro-ecologie.

Hoe de Groene Revolutie intensieve monoculturen stimuleerde

Norman Borlaug, grondlegger van de Groene Revolutie, werkte in de jaren '40 in Mexico aan het veredelen van tarwe. Hij kweekte variëteiten die grotere aren hadden en minder ziektegevoelig waren. Dankzij deze tarwevariëteiten, in combinatie met het gebruik van kunstmest, pesticiden en landbouwmachines, werd Mexico – een land dat voorheen de eigen bevolking niet kon voeden – op 20 jaar tijd een netto-exporteur van tarwe. Door het succes van de Groene Revolutie in Mexico maakten overheden en stichtingen geld vrij voor extra onderzoek en konden ook andere gewassen zoals mais en rijst veredeld worden in speciaal daarvoor opgerichte internationale onderzoekscentra.⁵³ Aanvankelijk had dit grote toenames in opbrengst per hectare als resultaat, vooral in Azië en Latijns-Amerika. Die toename van opbrengst per hectare was noodzakelijk, want de laatste 50 jaar verdubbelde de wereldbevolking. In dezelfde periode nam de voedselproductie per hoofd van de bevolking met 50% toe, terwijl de totale landbouwooppervlakte 'maar' met 30% toenam.⁵⁴ De intensieve monoculturen die zo ontstonden vormden de basis voor het huidige industriële landbouwmodel.



“Kleinschalige landbouwers die aan agro-ecologische landbouw doen, kunnen de voedselproductie in heel wat regio's in 10 jaar tijd verdubbelen en tegelijkertijd klimaatverandering mitigeren, biodiversiteit beschermen en armoede verminderen.”

Olivier De Schutter,
Voormalig Speciaal Rapporteur van de VN
voor het recht op voedsel, maart 2011

Boeren die in het systeem stapten legden zich toe op de productie van één of enkele gewassen voor de (internationale) markt, waardoor lokale, traditionele, voedzame gewassen steeds minder geteeld werden. Hoewel heel wat boeren dankzij de hogere gewasopbrengsten uit de armoede werden getild en basisvoedsel goedkoop beschikbaar was, had de focus op basisgewassen negatieve gevolgen voor de voedselzekerheid en de gezondheid van de lokale bevolking. Door de grotere diversiteit aan basisgewassen (gierst, parelgierst, sorghum, maniok,...) en bij gebrek aan voorafgaand (westers) onderzoek rond deze teelten, ging de Groene Revolutie grotendeels aan Afrika voorbij. Ook de armste boeren die weinig land bezaten of marginale⁵⁵ gronden bewerkten vielen uit de boot,

net als vrouwen, omdat zij vaak geen toegang hadden tot de subsidies, ondersteuning en technologie die door de overheden beschikbaar werden gemaakt.⁵⁶

Duurzaamheid stond niet hoog op de agenda; alles draaide om snelle resultaten en verhoging van de opbrengst om zoveel mogelijk voedsel zo goedkoop mogelijk te produceren voor een groeiende bevolking. Daardoor ontstond, zeker in Europa en Noord-Amerika, een grote druk op boeren om meer te specialiseren en te mechaniseren. Schaalvergroting werd gestimuleerd en boeren werden steeds afhankelijker van externe grondstoffen zoals veredelde zaden, kunstmest, pesticiden en machines. Boeren investeerden met geleend geld. De bijhorende schulden maakten hen extra kwetsbaar voor schokken, zoals een economische crisis of klimaatramp.

⁵³ CGIAR network: Consultative Group for International Agricultural Research.

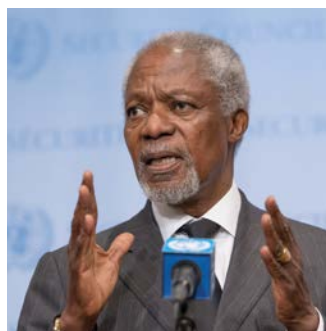
⁵⁴ Prabhu L. Pingali, 2012, *Green Revolution: Impacts, limits and the path ahead*, PNAS, 109(31), pp 12302-12308 doi: 10.1073/pnas.0912953109

⁵⁵ Marginale gronden zijn minder vruchtbare gronden of gronden met een ongunstige ligging, bv op een helling.

⁵⁶ Prabhu L. Pingali, 2012, *Green Revolution: Impacts, limits and the path ahead*, PNAS, 109(31), pp 12302-12308 doi: 10.1073/pnas.0912953109

De impact van vrijhandel op de landbouw

De neoliberale hervormingen in de jaren '90 maakten dat landbouw een onderdeel werd van vrijhandelsverdragen. Door mondiale toepassing van het principe van de vrije markt werd 'de laagste prijs' doorslaggevend en werden voedselgewassen een handelswaar als een ander, geteeld daar waar de kosten het laagst zijn, al dan niet met subsidies, en vervolgens geëxporteerd naar andere delen van de wereld. Vandaag wordt ongeveer 25% van het voedsel internationaal verhandeld, tegenover 15% in 1986.⁵⁷ Sinds 2000 verdrievoudigde de waarde van internationaal verhandelde landbouwproducten. De grotere rol van opkomende economieën zoals China, India en Brazilië in de globale landbouwmarkt is opvallend. Omdat het inkomen per hoofd van de bevolking steeg en armoede in deze landen daalde, namen voedselconsumptie en import toe, terwijl toegenomen landbouwproductiviteit voor stijgende export zorgde.



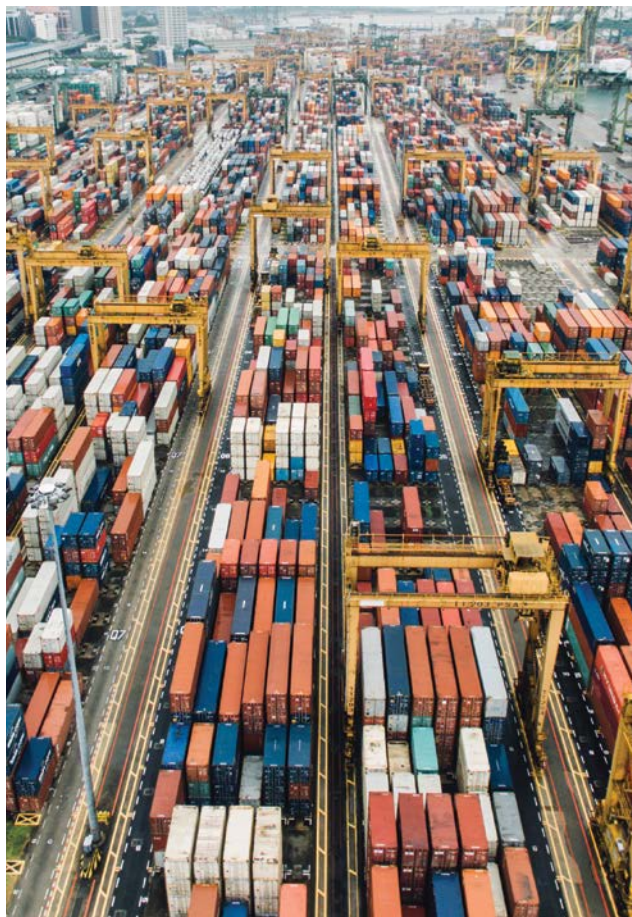
“Het getijde van toenemende welvaart neemt niet alle boten mee... Te weinig overheden (in Afrika) hebben de stijgende inkomsten uit de exploitatie van grondstoffen benut om stijgende ongelijkheid aan te pakken, betere voorzieningen voor gezondheidszorg of onderwijs te bouwen of kleinschalige landbouwers te ondersteunen.”

Kofi Annan,
Voormalig secretaris-generaal van de
Verenigde Naties, 2013

Ontwikkelingslanden richtten zich meer en meer op exportgewassen waarmee ze harde valuta binnenhalen, vaak ten koste van de voedselzekerheid van hun eigen bevolking. De laatste decennia is het aantal landen dat afhankelijk is van import om de voedselzekerheid van de bevolking te garanderen gestegen, vooral in Afrika en het Midden-Oosten. Landen in Latijns-Amerika die de handel in landbouwproducten snel hadden geliberaliseerd om de beloofde voordelen ervan te kunnen realiseren, hebben veel minder gekregen dan verwacht. Ja, ze kregen een ruimere toegang tot buitenlandse markten en technologie en lagere voedselprijzen voor consumenten, maar de werkgelegenheid nam amper toe, de milieukosten waren vaak hoog en in sommige gevallen verloren de regeringen de beleidsruimte die nodig is om ontwikkeling op lange termijn te waarborgen.⁵⁸

Met de voedselprijzen crisis in 2007 werd de impact van de wereldwijde handel in voedsel pijnlijk duidelijk. Op enkele maanden tijd stegen de

graanprijzen op de internationale markten drastisch, wat leidde tot sociale onrust en voedselrellen in heel wat ontwikkelingslanden.⁵⁹ Diverse factoren droegen bij aan de stijgende voedselprijzen, zoals misoogsten door droogte en hogere productiekosten als gevolg van hogere energieprijzen. Toch werden de toenemende productie van biobrandstoffen in de EU en VS⁶⁰ en overmatige speculatie op de termijnmarkten voor landbouwgrondstoffen⁶¹ door niet-traditionele beleggers⁶² als belangrijkste kortetermijnnoorzaken van de voedselcrisis naar voor geschoven.



⁵⁷ D'Odorico et al, 2014. Feeding humanity through global food trade. *Earth's Future* pp 458-469

⁵⁸ Pérez, Schlesinger and Wise, 2008, *The promise and perils of agricultural trade liberalization. Lessons from Latin America.*

⁵⁹ De totale factuur voor de invoer van voedsel is in 2007 voor ontwikkelingslanden met naar schatting 25% gestegen.

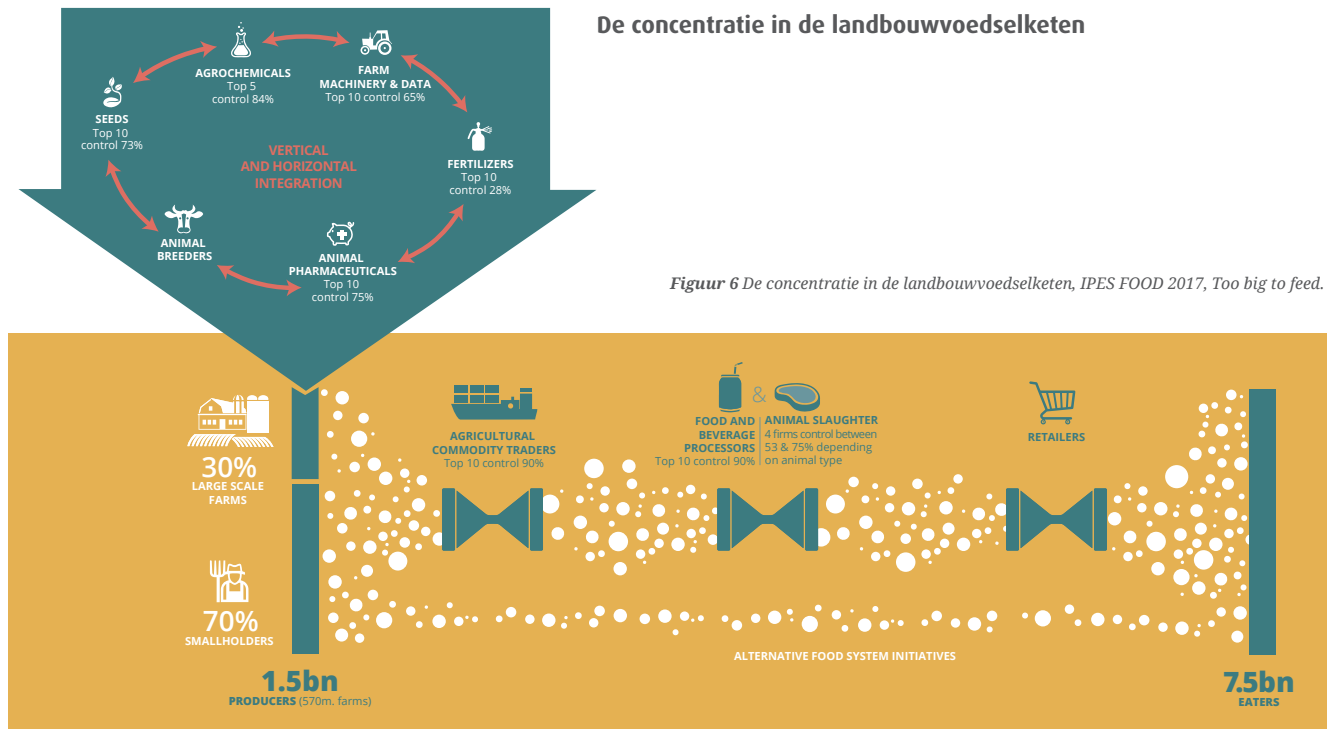
⁶⁰ Mitchell 2008. *A note on Rising Food Crisis (PDF).* The World Bank

⁶¹ *The Global Social Crisis. Report on the World Social Situation 2011, United Nations, New York.* Available at: <https://www.usp2030.org/gimi/RessourcePDF.action?sessionId=1TLqOS4I1GaHzVnngt3swKrKR8MBF5oP-VMjffGFdmaBGPJw-MSvI1-692971084?id=24080>

⁶² Niet-traditionele beleggers zoals pensioenfondsen, hedgefondsen, staatsinvesteringsfondsen en grote banken gingen na het uiteenspatten van de dotcom-zeepbel op zoek naar veiligere beleggingen op de financiële markten en investeerden massaal in termijnfondsen van landbouwgrondstoffen. Die veel hogere termijnprijzen voor graangewassen verhoogden op hun beurt de voedselprijzen waardoor een nieuwe zeepbel ontstond.

Toenemende handel, wie wordt daar beter van?

De toenemende handel ging niet gepaard met toenemende concurrentie tussen spelers, maar met een steeds grotere machtsconcentratie bij enkele megabedrijven doorheen de hele landbouw-voedselketen.



Figuur 6 De concentratie in de landbouwvoedselketen, IPES FOOD 2017, Too big to feed.

Er zijn naar schatting 570 miljoen boerderijen wereldwijd, waarvan 90% familiebedrijven.⁶³ De enorme diversiteit aan producenten staat in schril contrast met de machtsconcentratie in de rest van de landbouw- en voedselketen. Volgens een recent rapport van IPES-Food controleert een steeds kleiner aantal bedrijven de hele keten, zowel op vlak van inputs (zaden, pesticiden, machines en diergeneesmiddelen) als bij het transport en verwerking van landbouwproducten, waar de top 10 bedrijven 80-90% van de markt controleert. Vaak gaat het hierbij om dezelfde bedrijven die, door overnames, meerdere takken van de industrie controleren. Denk maar aan de versmelting van de bedrijven Bayer en Monsanto, waardoor pesticiden en zaadproductie onder één dak terechtkwamen.⁶⁴ De consolidatie in de sector heeft niet geleid tot lagere kosten of meer keuze voor de boeren. Integendeel, in de afgelopen 20 jaar steeg in de VS de prijs voor zaaigoed dubbel zo snel als de prijs die de boeren kregen voor de geteelde gewassen. In de EU daalde het aandeel dat boeren krijgen in de voedingsketen van 31% in 1995 tot 21% in 2018, terwijl hun kosten met 40% stegen.⁶⁵

De impact van het huidige industriële landbouwmodel

1) Gevolgen voor boeren

Boeren zitten langs alle kanten gevangen in dit systeem. Ze hebben steeds minder keuze en autonomie in hun bedrijfsvoering omdat ze zowel voor de aankoop van hun grondstoffen als voor de verkoop van hun producten afhankelijk zijn van dezelfde machtige bedrijven. Daarnaast gaan ze gebukt onder een torenhoge schuldenlast door investeringen in hun gespecialiseerde bedrijven die zich slechts op lange termijn laten terugverdienen. Individuele boeren kunnen moeilijk anticiperen op beslissingen die deze megabedrijven maken op basis van consumentenvoorkeuren of andere belangen en worden zo blootgesteld aan economische risico's. Boeren worden ingeschakeld in de massaproductie van basisgewassen waarmee de agro-voedingsbedrijven goedkope verwerkte voedingsproducten op de markt brengen.

2) Gevolgen voor de consument

De consument heeft voor zijn aankopen de keuze uit een hele waaier aan supermarkten, gaande van de kleine superette om de hoek of bij het tankstation over de dorps-supermarkt tot de hypermarkten waar je naast voeding zowat je hele huisraad kan kopen. Ook deze winkels zijn in handen van een handvol regionale spelers. Achter de wielde aan merken die supermarkten aanbieden, gaan steeds minder mega-agro-voedingsbedrijven schuil, die bepalen wat de kwaliteit en samenstelling van ons voedsel is. Heel wat van de keuze en diversiteit die we als consument voorgeschoteld krijgen, is slechts een illusie. 'Nieuwe' producten worden gemaakt met variaties van dezelfde basisingrediënten. Er gaat meer geld naar mar-

⁶³ Lowder et al, 2016. The number, size and distribution of farms, smallholder farms and family farms worldwide. World Development, Vol 87 p 16-29. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X15002703#b0125>

⁶⁴ IPES-Food, 2017. Too big to feed. Exploring the impacts of mega-mergers, concentration, concentration of power in the agri-food sector.

⁶⁵ IPES-Food 2019. Towards a common food policy for the EU.

ketting dan naar echte productinnovatie. De kwaliteit en voedingswaarde van het product zijn ondergeschikt aan de prijs.

De ongezonde concentratie van macht in de landbouw- en voedingssector heeft niet alleen een negatief gevolg op prijzen en autonomie van boeren, ze beperkt innovatie, holt beloftes rond duurzaamheid uit, maakt het moeilijker om fraude en arbeidsmisbruik op te sporen en verergert risico's voor het milieu en de publieke gezondheid.⁶⁶ De multinationals zijn er ook in geslaagd om het debat te domineren en te lobbyen voor wetgeving, en dan vooral het versoepelen ervan, om hun eigen positie en belangen veilig te stellen. Parallel met de groei van hun financiële macht, hebben ze ook politieke macht verworven.

3) Ecologische gevolgen

Nog nooit waren er zoveel rapporten die de ecologische en sociale limieten van het huidige landbouwvoedselsysteem aantonen. Volgens het donut-model zijn *grondconversie*, *stikstof- en fosfaatverzadiging van water en bodem*, *verlies van biodiversiteit en vooral klimaatverandering* de ecologische limieten die het verst overschreden zijn.

De landbouw is de drijvende kracht achter het verlies van de bossen en productieve grond in de wereld. De helft van het bewoonbare land op aarde en 75% van het beschikbare zoetwater wordt gebruikt voor landbouw (51 miljoen km²).^{67, 68}

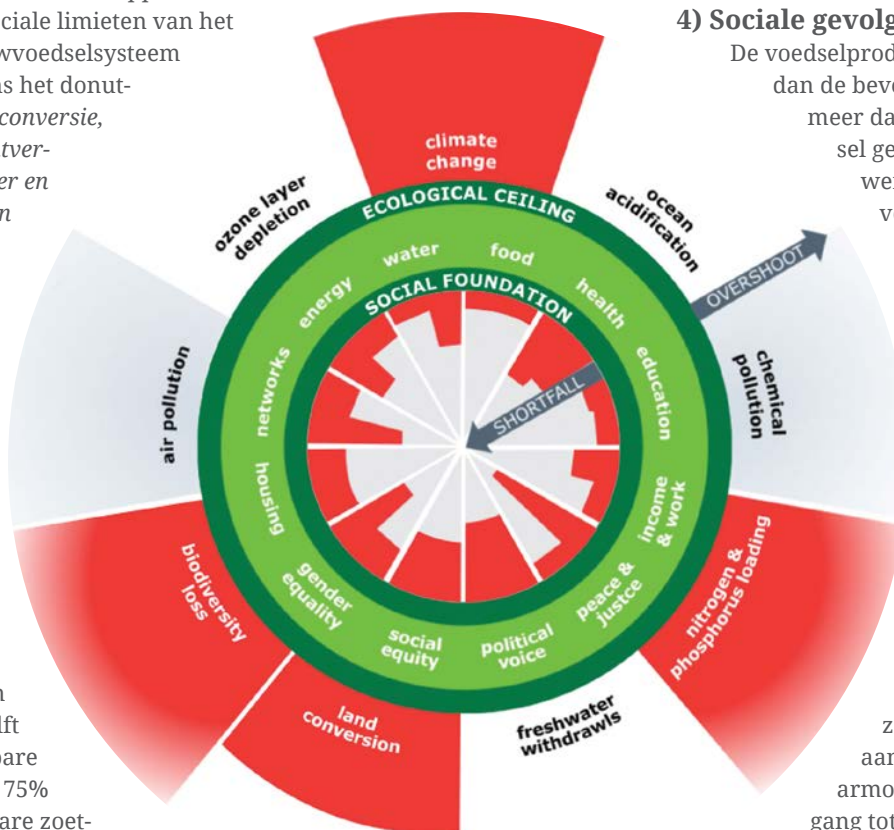
Door overbegrazing en niet duurzame landbouwpraktijken is ondertussen meer dan een derde van de grond gedegradeerd.⁶⁹ Jaarlijks verdwijnt er 5 miljoen hectare (tropisch) bos voor de productie van rundvlees, soja, palmolie en houtvezels. Ondanks eerdere beloften door de industrie nam de ontbossingsgraad voor industriële landbouw de laatste 15 jaar niet af.⁷⁰ Door overmatig gebruik van chemische en dierlijke meststoffen draagt landbouw bij aan vervuiling van bodems, grondwater, rivieren en kustgebieden met stikstof en fosfor.⁷¹

Landbouw is de grootste oorzaak van biodiversiteitsverlies wereldwijd.⁷² Door de dalende gewasdiversiteit en toegenomen gebruik van pesticiden zijn 17% van de bestuivende insectensoorten die cruciaal zijn voor de landbouw met uitsterven bedreigd. Daarnaast is de biodiversiteit in de landbouw zelf steeds meer bedreigd.

Onze voeding bestaat voor 75% uit slechts 12 gewassen en 5 diersoorten. Gewasdiversiteit in de velden neemt af.⁷³ Landbouw en vooral de (intensieve) veeteelt zijn samen goed voor 24% van de uitstoot van broeikasgassen⁷⁴ en leveren zo een belangrijke bijdrage aan de klimaatverandering. Rekenen we ook de uitstoot van productie van meststoffen, ontbossing, transport, verwerking en verpakking mee, dan verdubbelt de bijdrage aan uitstoot van broeikasgassen. Tegelijk zal ons landbouw- en voedselsysteem diepgaand beïnvloed worden door de klimaatverandering. Extreme weerfenomenen en toenemende problemen met plagen en ziektes kunnen leiden tot misoogsten en stijgende voedselprijzen, met voedselonzeekerheid als gevolg. Ook kunnen competitie voor grond en water toenemen naarmate bepaalde gebieden ongeschikt worden voor landbouw.

4) Sociale gevolgen

De voedselproductie groeide sneller dan de bevolking en er wordt meer dan voldoende voedsel geproduceerd om de wereldbevolking te voeden. Toch slaagt het voedselsysteem er niet in om het recht op voedsel⁷⁵ voor iedereen te realiseren. Het aantal hongerige mensen in de wereld neemt al drie jaar op rij weer toe en is met 820 miljoen terug op het niveau van 2010-2011.⁷⁶ Het hongerprobleem wordt niet veroorzaakt door een tekort aan voedsel, maar door armoede en ongelijke toegang tot voedsel.



⁶⁶ IPES-Food, 2017. *Too big to feed. Exploring the impacts of mega-mergers, concentration, concentration of power in the agri-food sector*

⁶⁷ 77% van de landbouwgrond dient voor veeteelt. Nochtans halen we wereldwijd slechts 17% van onze calorieën en 33% van onze eiwitten uit vlees en melkproducten.

⁶⁸ <https://ourworldindata.org/yields-and-land-use-in-agriculture>

⁶⁹ De oppervlakte productieve grond die gedegradeerd is wordt geschat op 2 miljard ha

⁷⁰ Curtis et al, 2018, *Classifying drivers of global forest loss*, Science, 2018, vol 361 (6407) pp 1108-1111. DOI: 10.1126/science.aau3445

⁷¹ WRI policy note, 2009. *Eutrophication, sources and drivers of nutrient pollution*.

⁷² IPBES + <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>

⁷³ FAO Biodiversity Report 2019 <http://www.fao.org/state-of-biodiversity-for-food-agriculture/en/>

⁷⁴ IPCC 2019. *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems. Summary for policy makers*.

⁷⁵ Recht op voedsel: The right to adequate food is realized when every man, woman and child, alone or in community with others, has the physical and economic access at all times to adequate food or means for its procurement. – General Comment 12 (Committee on Economic, Social and Cultural Rights, CESCR, 1999).

⁷⁶ IFAO 2019. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns*.

Er zijn nog steeds 2,1 miljard arme mensen in de wereld, waarvan 736 miljoen in extreme armoede leeft.⁷⁷ Twee derde van hen woont op het platteland, voornamelijk in Oost-Azië, Zuid-Azië en Sub-Sahara Afrika. De meeste armen op het platteland zijn kleinschalige boeren en familieboeren die afhankelijk zijn van landbouw voor hun voedsel en inkomen, maar dat moeten zien te verwerven op (te) kleine, uitgeputte lapjes grond. Voor hen is het kapitaal- en grondstoffenintensieve landbouwmodel niet haalbaar. Zij moeten het doen zonder irrigatiesystemen en machines die noodzakelijk zijn om het technologische pakket van zaaigoed, meststoffen en pesticiden te laten renderen. Vrouwen spelen een belangrijke rol in kleinschalige landbouw. Ze vertegenwoordigen 43% van de werkrachten in de landbouwsector wereldwijd en meer dan de helft in Afrika en Azië.⁷⁸ Zij hebben nog minder toegang tot productiefactoren (grond, kennis, diensten, krediet) en halen minder inkomsten uit hun arbeid. Desondanks slagen kleinschalige boeren erin om 60% van het wereldwijd geconsumeerde voedsel te produceren.⁷⁹

Kleinschalige voedselproducenten verdienen ongeveer de helft minder dan grotere voedselproducenten, hoewel ze efficiënter produceren en meer opbrengst per hectare hebben in vergelijking met grotere boeren in eenzelfde land. Hun grond is te klein om veel surplus voor de markt te produceren. Ze moeten vertrouwen op andere bronnen van inkomsten om in hun levensonderhoud te voorzien.⁸⁰ In de meer vruchtbare gebieden lopen ze het risico hun gronden te verliezen aan grootschalige landbouwprojecten, waardoor ze veroordeeld worden tot een onzeker bestaan als landarbeider of migreren naar de stad. Heel wat boeren slagen er niet in om een waardig inkomen te verdienen in de landbouw.

5) Gevolgen voor onze gezondheid

Boeren lopen rechtstreeks risico's door blootstelling aan pesticiden en burgers door de achterblijvende residu's in ons voedsel. Hoewel de regelgeving en controles in de EU strikt zijn wat dat betreft, zijn de regels soepeler elders in de wereld en de controles op ingevoerd voedsel vaak ontoereikend.⁸¹

De industriële landbouw produceert vooral energiegewassen, wat ervoor gezorgd heeft dat meer mensen toegang hebben tot de nodige calorieën om te leven, maar dat voedsel minder kwaliteitsvol en minder divers is geworden. Doorgedreven veredeling van granen gericht op hogere opbrengst ging ten koste van de smaak en voedingswaarde. Daarnaast gaat de teelt van marktgewassen door kleinschalige boeren vaak ten koste van traditionele, voedzame gewassen die daardoor steeds minder beschikbaar zijn in huishoudens en op de lokale markten. Het dieet van armere mensen wereldwijd is daardoor eenzijdiger en ongezonder geworden. Dit weerspiegelt zich in de cijfers over ondervoeding en overgewicht wereldwijd. Wereldwijd zijn 2 miljard mensen ondervoed; vrouwen en kinderen worden het meest getroffen. Nog steeds heeft 1 op 7 zuigelingen een laag geboortegewicht. Groeiachterstand treft nog steeds 149 miljoen kinderen wereldwijd, met levenslange gevolgen. Driekwart ervan woont in Sub-Sahara Afrika en Zuid-Azië.⁸² Daarnaast blij-

ven overgewicht en obesitas door slechte voeding overal in de wereld toenemen. Meer dan 2 miljard volwassenen lijden aan overgewicht, een derde daarvan is obees. Wie geld heeft daarentegen, kan het hele jaar door een breed gamma aan inheemse en exotische producten kopen en kan gevarieerder eten dan ooit tevoren. Ongelijkheid weerspiegelt zich in ons bord.

Een duurzaam voedselsysteem is nodig

Het wordt steeds duidelijker dat natuur en mens een zware prijs betalen voor het overvloedig geproduceerde, goedkope maar ongelijk toegankelijke en calorierijk maar ongezond voedsel. De sociale uitdagingen en de ecologische grenzen van onze planeet dwingen ons om ons landbouw-voedselsysteem grondig te herdenken en herop te bouwen. De status-quo is niet langer een optie - voedselsystemen moeten radicaal worden getransformeerd om ze echt duurzaam te maken, zeker in het licht van klimaatverandering en de tegen 2030 te behalen SDG's.

Het politiek werk van Broederlijk Delen, in internationale,⁸³ nationale⁸⁴ en regionale⁸⁵ netwerken, focust op het ijveren voor een transitie naar duurzame voedselsystemen gebaseerd op de principes van agro-ecologie en regionale markten. In het globale Zuiden, maar ook in België en Europa. Boven alles hebben we een geïntegreerd beleid nodig, een 'voedselpolitiek' waarbij de verschillende beleidsdomeinen die ons voedselsysteem beïnvloeden – landbouw, klimaat, handel, voedselveiligheid, milieu, ontwikkeling, onderzoek, onderwijs, fiscaal en sociaal beleid, marktregulering, concurrentie en vele anderen – coherent zijn en duurzame praktijken ondersteunen. Alleen door een coherent beleid vermijden we dat ambitieuze strategieën in één domein worden teniet gedaan door tegenstrijdig beleid in een ander domein. In het huidige EU-beleid zijn de voorbeelden van tegenstrijdige beleidsinstrumenten legio. Voor een bloemlezing verwijzen we naar het rapport dat IPES-Food recent maakte.⁸⁶

⁷⁷ World Bank, 2018. *Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together the Poverty Puzzle*

⁷⁸ FAO 2011. *The State of Food and Agriculture 2010-11. Women in agriculture: closing the gender gap for development*

⁷⁹ Herrero et al, 2017. *Farming and the geography of nutrient production for human use: a transdisciplinary analysis*, *Lancet Planet Health* 2017; 1: p33-42

⁸⁰ FAO 2014. *State of Food and Agriculture 2014. Innovation and family farming*
⁸¹ <https://www.mo.be/analyse/het-braziliaans-pesticidegebruik-bedreigt-de-europese-volksgezondheid>

⁸² *The state of the world's children* 2013. Children with disabilities. New York: United Nations Children's Fund, 2013 (https://www.unicef.org/publications/files/SWCR2013_ENG_Lo_res_24_Apr_2013.pdf)

⁸³ CIDSE: www.cidse.org

⁸⁴ Coalitie tegen de Honger : www.coalitioncontrelafaim.be

⁸⁵ Voedsel Anders: www.voedselanders.be

⁸⁶ IPES-FOOD 2019: *Towards an integrated food strategy for the European Union*.

Deze stappen op weg naar een duurzaam voedselsysteem ondersteunt Broederlijk Delen

Een duurzaam voedselsysteem garandeert het recht op voedsel en respecteert de beginselen van voedselsoevereiniteit. Dit wil zeggen dat het iedereen, waar ook ter wereld, in staat stelt om toegang te hebben tot gezond en voldoende voedsel tegen een betaalbare prijs, zonder dat dit ten koste gaat van de economische, sociale, ecologische, culturele en nutritionele fundamenteën die nodig zijn voor de voedselsoevereiniteit van de toekomstige generaties. De volgende stappen zijn onderdelen van een duurzaam voedselsysteem:

1) Agro-ecologie

In de principes van agro-ecologie die werden opgesteld door CIDSE,⁸⁷ met medewerking van Broederlijk Delen, zitten de onderdelen van een duurzaam voedselsysteem vervat. Agro-ecologie zet natuurlijke processen optimaal in voor voedselproductie en staat daarmee in schril contrast met de praktijken van de Groene Revolutie en de industriële landbouw, die vooral trachten de natuur te beteugelen. Agro-ecologie gaat uit van samenwerking met de natuur – bijvoorbeeld door kringlopen zoveel mogelijk te sluiten en diversiteit en bodem te voeden – en

van ecologische praktijken, in plaats van het gebruik van chemische middelen voor bemesting of plaagbestrijding. Agro-ecologie stelt het gebruik en de ontwikkeling van lokale kennis, middelen en netwerken voorop en wil de controle over zaaigoed, land en grond in de handen van de betrokken bevolking leggen.⁸⁸ Dit vermindert de externe afhankelijkheid van de boer en vergroot zijn of haar zeggenschap en autonomie. Agro-ecologische systemen zijn veerkrachtig en meer klimaatbestendig, omdat samenwerking, kennisdeling en innovatie resulteren in gewassen en praktijken die beter zijn aangepast aan een veranderend klimaat en omdat het gebruik van fossiele brandstoffen zoveel mogelijk wordt beperkt.⁸⁹ Daarenboven zorgt de toenemende bodemvruchtbaarheid onder agro-ecologische praktijken voor extra koolstofopslag in bodems en graslanden, waardoor agro-ecologie kan bijdragen aan het verminderen van CO₂ in de atmosfeer.⁹⁰

⁸⁷ CIDSE. De principes van Agro-ecologie https://www.cidse.org/wp-content/uploads/2018/04/CIDSE_AE_Infographic_NL.pdf

⁸⁸ CIDSE. De principes van Agro-ecologie https://www.cidse.org/wp-content/uploads/2018/04/CIDSE_AE_Infographic_NL.pdf

⁸⁹ Voedsel Anders Manifest. <http://www.voedsel-anders.be/manifest-voedsel-anders>

⁹⁰ IPCC 2019 https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/2h-Chapter-6_FINAL.pdf



DE DRIE FACETTEN VAN AGRO-ECOLOGIE

AGRO-ECOLOGIE IS:

1. Een wetenschappelijke onderzoeksbenadering van agro-ecologische en voedselsystemen;
2. Een aantal principes en landbouwpraktijken die de veerkracht en duurzaamheid van voedsel- en landbouwsystemen verbeteren en tegelijkertijd sociale integriteit handhaven;
3. Een sociaal-politieke beweging, die focust op de praktische toepassing van agro-ecologie, die nieuwe manieren zoekt om landbouw, productie, distributie en consumptie van voedsel te organiseren, evenals de wisselwerking van voedsel- en landbouwsystemen met de samenleving en de natuur.

WAT ZIJN DE PRINCIPES VAN AGRO-ECOLOGIE?

DE PRINCIPES ZIJN EEN REEKSE BREDE RICHTLIJNEN DIE DE BOUWSTENEN VORMEN VAN AGRO-ECOLOGIE, HAAR PRAKTIJK EN UITVOERING:

- Agro-ecologie promoot principes, eerder dan regels of een stappenplan voor een transitie.
- Agro-ecologie is het effect van de gezamenlijke toepassing van de principes en onderliggende waarden, op de ontwikkeling van alternatieve landbouw- en voedselsystemen. We gaan ervan uit dat de toepassing van het geheel van de principes een geleidelijk proces is.
- De principes gelden over geografische regio's heen maar zullen, afhankelijk van de plaats en de context, tot verschillende toepassingen leiden.
- Een betere integratie met de natuur, en rechtvaardigheid en waardigheid voor mens, dier en natuurlijke processen: dat is de context waarin we alle principes moeten bekijken.

Er is geen voedselsoevereiniteit zonder agro-ecologie. En uiteraard zal agro-ecologie niet slagen zonder een beleid over voedselsoevereiniteit dat het ondersteunt.

Ibrahima Coulibaly

Meer info:
<https://agroecologyprincipleatavist.com>



Het recente rapport van de HPLE⁹¹ toont duidelijk de positieve impact aan van agro-ecologische praktijken op de voedselzekerheid en het dieet van huishoudens, naast een heleboel andere positieve bijdragen aan zowat 10 van de 17 SDG's. Daarnaast blijkt uit onderzoek over een periode van 50 jaar in 91 landen, dat landen die meer verschillende gewassen kweken en inzetten op gewasdiversiteit veel minder te maken hebben met voedseltekorten.⁹² Ook onze partners hebben enkele jaren geleden de transitie naar agro-ecologische landbouw ingezet.

Agro-ecologische tuinbouw zorgt voor inkomsten voor rurale vrouwen en brengt gezonde groenten op de lokale markt in Senegal.

Senegal is een van de weinige Afrikaanse landen die hun engagement nakomen en meer dan 10% van hun BNP investeren in landbouw.^{93 94} Hoewel het verbeteren van productiviteit, voedselzekerheid en zelfvoorziening op vlak van rijst een nobel plan is, streeft de overheid dit vooral na door het promoten van industriële landbouw naar westers model. Broederlijk Delen en partners willen een duurzaam alternatief bieden voor dit *modernity paradigm* en boeren ondersteunen in het uitbouwen van agro-ecologische landbouwbedrijfjes. Onze partner Symbiose, een lokale ngo, is actief in de streek rond Nioro du Rip, in het aardnotenbassin ten zuidoosten van Kaolack. In het regenseizoen van vier maanden worden de voornaamste basisgewassen (o.a. gierst, sorghum, aardnoten) gekweekt. In deze periode moet de boer zijn jaarvoorraad aan graan zien te telen en met de inkomsten van de verkoop van overschotten in het levensonderhoud van de familie voorzien. De rest van het jaar is er weinig te doen in de dorpen, waar amper werkgelegenheid is buiten de landbouw. Het weinige eten dat dan te vinden is op de lokale markten is duur. Symbiose wil de weerbaarheid en autonomie van de gemeenschappen versterken door diversificatie in de landbouwproductie. Daarom steunen ze vrouwengroepen bij het opstarten van tuinbouwvelden. Ze begeleiden groepen van 50 vrouwen die samen een terrein van 1 hectare grond bewerken en er groenten kweken op agro-ecologische wijze. De vrouwen onderhandelen met de gemeenschap zodat ze toegang krijgen tot een tuinbouwveld dat ze samen bewerken. Vrouwen hebben traditioneel geen toegang tot grond in de Senegalese maatschappij. Dankzij de erkenning van hun tuinbouwveld verbetert de sociale en economische positie van de vrouwen en kunnen ze langetermijninvesteringen in bodemvruchtbaarheid doen. Er worden hagen aangeplant, stikstof fixerende bomen die

de bodemvruchtbaarheid verbeteren en fruitbomen voor extra inkomsten. Elke vrouw heeft een eigen perceel op het gemeenschappelijke veld, maar ze delen werk, kennis, doen samen aan actieonderzoek⁹⁵ en sparen⁹⁶ samen om kleine investeringen te kunnen doen of nieuwe initiatieven te nemen. De vrouwen produceren zowel groenten voor eigen gebruik als voor de lokale markt en verwerven een regelmatig extra inkomen. Ze verbeteren niet alleen hun economische positie met de opbrengst van het veld, maar ook hun sociale positie door de opleiding die ze krijgen, het lidmaatschap van een groep, toegang tot informatie. Ze versterken de sociale cohesie in de gemeenschap en organiseren hun eigen solidariteitskas, voor noodgevallen bij één van de leden of om bij te dragen aan feestelijkheden. Een mooie vorm van *dépense*. Daarnaast zijn ze een lokale motor van verandering. Door hun agro-ecologische praktijken maken ze de grond vruchtbaar en beheren ze de natuurlijke hulpbronnen op een duurzame manier. Ze inspireren anderen, ook mannen, om hun voorbeeld te volgen. Niet alleen gaat de gezondheid van hun eigen gezin erop vooruit door de consumptie van voedzamere maaltijden, de beschikbaarheid van pesticidevrije, verse groenten op de lokale markt heeft een positieve impact op de hele gemeenschap.

Agro-ecologie biedt kansen op waardig werk voor jongeren

Aan landbouwopleidingen is er geen gebrek in Senegal. Heel wat onderwijsinstellingen, gaande van universiteiten tot technische scholen, leveren landbouwdiploma's af. Weinig opleidingen focussen echter op agro-ecologische landbouw. Daarom besloten enkele partners van Broederlijk Delen om zelf een technische vorming agro-ecologische landbouw uit de grond te stampen. Deze praktijkopleiding is gericht op jongeren uit boerengezinnen die geïnteresseerd zijn om nadien zelf op een boerderij aan de slag te gaan, of als adviseur agro-ecologie te werken voor boerenorganisaties of ngo's, waardoor ze kunnen meewerken aan de verspreiding van agro-ecologie en zo het uitbouwen van een ander voedselsysteem bevorderen.

⁹¹ HPLE (High Level Panel of Experts), 2019. *Agroecological approaches and other innovations for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*, Rome.

⁹² Delphine Renard & David Tilman, *National food production stabilized by crop diversity* Nature volume 571, pages257–260 (2019)

⁹³ Verklaring van Maputo, 2003 waarin de staatshoofden van de Afrikaanse Unie zich engageerden om 10% van hun BNP te investeren in de landbouwsector.

⁹⁴ In de Malabo Verklaring van 2014 hernieuwden ze deze belofte en engageerden ze zich onder andere om tegen 2025 honger in Afrika uit te roeien en armoede te halveren door inclusieve groei en transformatie van de landbouwsector, en de weerbaarheid van huishoudens en productiesystemen tegen klimaatverandering te verhogen.

⁹⁵ Via de farmer field school methodologie

⁹⁶ Via het tontinesysteem waarbij elke vrouw wekelijks of maandelijks een vast bedrag inlegt en het totale bedrag wordt uitgekeerd aan één van de leden. Elke spaarronde krijgt iemand anders de som van de inleg ter beschikking.

2) Eerlijke verwerkings- en afzetkanalen, waarbij voorrang wordt gegeven aan lokale en regionale markten

Het spreekt voor zich dat duurzame productiemethoden boerenfamilies moeten toelaten om, naast productie en consumptie van gezond en divers voedsel, ook een waardig inkomen te genereren. Dit kan door het voedselstelsel te 'lokaliseren' en korte voedselketens uit te bouwen, gebaseerd op sociale economie waarbij producenten en consumenten samenwerken. De sociale en solidaire economie (SSE) wordt vaak als een 'derde pijler' tussen de privésector en de openbare sector gezien. Het omvat een geheel van ondernemingen die georganiseerd zijn in de vorm van coöperaties, mutualiteiten of verenigingen die zich onderscheiden van de 'klassieke' privébedrijven door:

- het sociale oogmerk. Hun activiteiten zijn gebaseerd op het beginsel van solidariteit en maatschappelijk nut en niet op zoveel mogelijk winst maken.
- het democratische & participatieve besluitvormingsproces waarin zowel de producent als consument een stem heeft.
- de verdeling van de inkomsten waarbij de mens voorrang heeft op het kapitaal. Zo wordt het lokale economische weefsel versterkt, werkgelegenheid gecreëerd en een rechtvaardige verdeling van de gegenereerde rijkdom bevorderd.

In de sociale en solidaire economie ligt de nadruk niet op groei of winst maken maar op het tegemoetkomen aan de noden van een samenleving. Er worden andere maatstaven gehanteerd om te meten of het project succesvol is.

De vrouwen van een Congolese boerenunie verwerken zelf het graan dat de unie teelt en bevoorraden de lokale markten.

De boeren in Oost-Kasaï zijn voor hun overleven volledig afhankelijk van kleinschalige, familiale landbouw. Door de afgelegen ligging van het dorp Mpanda en de erbarmelijke staat van de wegen is het bijzonder moeilijk om afzetmarkten te vinden voor hun gewassen. De klimaatopwarming laat zich voelen. Het droge seizoen duurt langer en de regens vallen heviger. Dat maakt de opbrengst steeds onzekerder.

Daarom werkt Broederlijk Delen, in samenwerking met de lokale boerenunie UPAN (Union des Producteurs Agricoles Ndomba), aan het diversifiëren van de inkomsten, een betere prijs voor de productie en aan meerwaarde creëren door de verwerking en lokale verkoop van basisproducten. De unie bouwde een bakoven die vrouwen tegen een kleine vergoeding kunnen gebruiken. De vrouwengroep kreeg één zak tarwemeel, waarmee de groep brood bakt

en verkoopt op de markt. Een deel van de winst wordt gebruikt om nieuwe ingrediënten te kopen, de rest gaat naar één van de leden zodat die vrouw een economische activiteit kan starten. Sommige vrouwen blijven brood bakken, dat ze op de lokale markt verkopen. Met de opbrengst breiden ze hun onderneming uit, of ze investeren in weer andere activiteiten waarmee ze hun inkomen diversifiëren en het risico kunnen spreiden. Andere vrouwen bakken liever koekjes of beignets. Zo wordt de markt niet verzadigd en vermijden ze concurrentie, want ze gunnen elkaar succes. Als alle vrouwen een eigen activiteit hebben, dient de opbrengst van de gezamenlijke baksessies om een nieuwe vrouwengroep te ondersteunen bij de bouw van een eigen oven. Zo deelt de vrouwengroep haar schaarse middelen met nieuwe groepen, helemaal volgens de filosofie van Ubuntu, die benadrukt dat het geluk van het individu samenhangt met dat van zijn omgeving. Iedereen in de groep, en daarna in de gemeenschap, wordt geholpen om zich te ontplooiën.



Vrouwen delen een bakkerij, Congo

In kortere, regionale voedselsystemen hebben boeren en consumenten de prijs en kwaliteit van hun voedsel meer in eigen hand. Er is ook meer ruimte voor boeren, burgers, instellingen, bedrijven en gemeentelijke overheden om hun eigen initiatieven te ontplooiën en samen te werken, en hierbij duurzaamheid, gezondheid en dierenwelzijn hoog op de agenda te zetten. Ook het milieu vaart wel bij korte voedselketens, die zich veel beter lenen tot het sluiten van kringlopen waarbij afval nieuwe grondstof wordt. Natuurlijke kringlopen zoals in de landbouw zijn meestal regionaal, waarbij nutriënten die onttrokken worden aan de bodem voor de productie van voedsel ook lokaal weer worden aangevuld.⁹⁷ Zo zijn regionale voedselsystemen een voorbeeld van regeneratieve economie.

Korte voedselketens, bijvoorbeeld in de vorm van boerderijwinkels, groentepakketten en boerenmarkten, maken de verbinding tussen consumenten en boeren directer en hechter en zorgen voor minder transport (dus minder CO₂-uitstoot), minder verpakking en een betere afstemming tussen producent en consument, wat resulteert in minder voedselverspilling. *Community supported agriculture* gaat nog een stapje verder. Hier delen boer en consument het oogst risico door de boer een vast loon te betalen voor zijn arbeid, ongeacht de hoeveelheid opbrengst van het land. Tal van initiatieven gaan voedselverspilling tegen, door sensibilisering van de consumenten of herverdeling van onverkochte groenten en fruit, zodat ook mensen die het niet breed hebben toegang krijgen tot gezond voedsel.⁹⁸ Een netwerk van korte voedselketens waarbij de consument weet wie zijn voedsel produceert, vormt een duurzaam alternatief voor het dominante systeem van veilingen, transport en supermarkt, waarbij de consument amper weet uit welk land zijn voedsel komt, laat staan wie het teelde of waar het werd verwerkt.

Boer&Compagnie in Heverlee: CSA en sociale economie

Het verhaal van de Boer&Compagnie begon vijftien jaar geleden als CSA⁹⁹-tuinbouwproject 'het Open Veld'. Ondertussen zijn ze met drie bedrijven verenigd in een coöperatieve vennootschap, waarvan ook de klanten aandeelhouder kunnen worden. Op die manier willen ze het bedrijf *future proof* maken en boeren of verwerkers toelaten in of uit de coöperatie te stappen zonder het geheel daarmee in gevaar te brengen. Daarnaast geeft de structuur ook een nieuwe rol aan de consument, die mee de strategie van de coöperatie kan bepalen. Boer&Compagnie wil een autonoom en gemengd agro-ecologisch landbouwbedrijf worden, waarbij ze streven naar zoveel mogelijk gesloten cirkels binnen het bedrijf. Dit wil zeggen dat ze zelf het voeder voor hun dieren kweken en de mest gebruiken om de akkers vruchtbaar te houden. Het doel is landbouw gedragen door een gemeenschap. Klanten zijn er deelnemers en gaan een engagement aan tegenover de boer(derij). Dit doen ze o.a. door aan het begin van het seizoen een stuk van de werkmiddelen, nodig om de boerderij te doen draaien, op tafel te leggen. Minder- en meeropbrengsten van de teelten worden gedragen of gedeeld door de groep. In ruil voor de jaarlijkse bijdrage van de deelnemers engageren de boeren zich om in alle transparantie en in samenspraak met de deelnemers lokaal, ecologisch en fair geproduceerd voedsel op diezelfde tafel te brengen. Boer en compagnie delen samen de verantwoordelijkheid in een zoektocht om hun voedsel anders op tafel te brengen. Daarbij steken de consumenten regelmatig de handen uit de mouwen. Niet alleen oogsten ze zelf groenten, ze wieden tijdens werkdagen samen onkruid en vieren samen een goed seizoen.

Om deze regionale voedselsystemen te laten slagen is een ander beleid nodig dat lokale voedselinitiatieven ondersteunt, dat boeren ondersteunt in de transitieperiode naar agro-ecologische landbouw en dat lokale, institutionele markten (denk maar aan schoolmaaltijden of overheidskantines) toegankelijk maakt voor lokale producenten. Heel wat steden nemen hierin het voortouw en werken een duurzame voedselstrategie uit. Voorbeelden dicht bij huis zijn o.a. Gent en Garde¹⁰⁰ en voedselstrategie Leuven 2030.¹⁰¹ Deze steden faciliteren netwerken van producenten en consumenten en lanceren actief voedselinitiatieven. Ze informeren consumenten over het belang van lokale duurzame landbouw en de impact van industrieel voedsel en gezonde agro-ecologische producten op hun gezondheid.

⁹⁷ <https://www.degrotetransitie.nl/themas/circulaire-regionale-economie/>

⁹⁸ Collectmet: <http://www.cultureghem.be/nl/collectmet>

⁹⁹ Community Supported Agriculture

¹⁰⁰ www.gentklimaatstad.be

¹⁰¹ www.leuven2030.be

3) Een wettelijk kader en overheidsbeleid dat landbouw- en voedselpraktijken die positieve externe effecten genereren, aanmoedigt

We hebben een rechtvaardiger handels- en landbouwbeleid nodig dat zorgt dat boeren een kostendekkende, stabiele prijs krijgen én dat consumenten een prijs betalen waarin alle milieu-, sociale- en dierenwelzijnskosten zijn verrekend.

Boven alles hebben we een geïntegreerd beleid nodig, een 'voedselpolitiek' waarbij de verschillende beleidsdomeinen die ons voedselsysteem beïnvloeden – landbouw, handel, klimaat, volksgezondheid, milieu,... – coherent zijn en duurzame praktijken ondersteunen. Overheden op alle niveaus hebben hierin een belangrijke rol te spelen. Als de focus wordt verlegd van landbouw naar voedsel, kan een veel groter aantal belanghebbenden betrokken worden bij het ontwerp en de beoordeling van het beleid. Hierdoor kunnen bestaande machtsverhoudingen en structuren in vraag gesteld worden en nieuwe prioriteiten en coalities ontstaan. Mensenrechten, inclusief het recht op voedsel, de bescherming van (agro-) biodiversiteit, het klimaat en duurzaam gebruik van land en water, kunnen zo voorrang krijgen boven handels- en investeringsbelangen.

Het huidige landbouwvoedselsysteem draagt in belangrijke mate bij aan het overschrijden van de ecologische grenzen van onze planeet en slaagt er, ondanks overproductie, niet in om het recht op voedsel voor iedereen te realiseren. Een systeemverandering dringt zich op. We moeten inzetten op een netwerk van lokale voedselsystemen gebaseerd op agro-ecologie en solidaire economie. Op die manier kunnen we voedsel blijven produceren voor alle wereldburgers, maar met respect voor de producenten en consumenten, in veerkrachtige landbouwecosystemen die zich aanpassen aan veranderende omstandigheden en zonder de grondstoffen van de toekomstige generaties te gebruiken. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op de grondstoffenproblematiek en hoe grondstoffen duurzaam en gemeenschappelijk beheerd kunnen worden.



CSA Boer&Compagnie

6. DUURZAAM BEHEER VAN NATUURLIJKE RIJKDOMMEN

De groeiobsessie van het huidige economisch model gaat gepaard met een almaar snellere plundering van de natuurlijke hulpbronnen van de planeet. Dit zet niet alleen de toekomst van komende generaties op de helling. De milieuschade en de negatieve sociale gevolgen van deze rush op grondstoffen zijn enorm. Mensenrechten worden op grote schaal geschonden. Het ongecontroleerde gebruik van grondstoffen moet aan banden worden gelegd. De lineaire opbouw van de economie moet vervangen worden door een circulaire economie. De ontginning van noodzakelijke grondstoffen moet strikt worden gereguleerd via een internationaal bindend verdrag zodat mensen- en milieurechten door alle betrokken actoren worden gerespecteerd.



“We delen deze planeet, onze thuis, met miljoenen soorten. Rechtvaardigheid en duurzaamheid vereisen beide dat we enkel de natuurlijke rijkdommen gebruiken die we echt nodig hebben.”

Vandana Shiva,
Indiase wetenschapper en activiste

en materialen, maar besteden de meer materiaal- en energie-intensieve stappen van het productieproces uit aan lage- en middeninkomenslanden (en daarmee ook de milieu-impact die gepaard gaat met dit productieproces).

Wat is de ecologische impact van de grondstoffenrush?

Deze ongeziene grondstoffenrush eist een zware tol van de aarde. De extractie op steeds grotere schaal van mineralen en fossiele brandstoffen, maar ook de aanleg van plantages voor monoculturen (zoals oliepalm, soja of suikerriet), leiden overal ter wereld tot de vernieling van waardevolle ecosyste-

men (zoals tropische bossen, brongebieden van rivieren, ...), watervervuiling en -schaarste, (chemische) afvalbergen, luchtvervuiling, CO₂-uitstoot, enzovoort. Volgens een recent rapport van het International Resource Panel veroorzaken landbouw¹⁰⁵ en mijnbouw samen maar liefst 90 procent van het biodiversiteitsverlies en de waterstress wereldwijd. Ook de helft van alle uitstoot van broeikasgassen is afkomstig van deze activiteiten.¹⁰⁶

Leggen we het verband met het donutmodel van Kate Raworth, dan stellen we vast dat drie ecologische overshoots of overschrijdingen van planetaire grenzen (klimaatverandering, biodiversiteitsverlies en grondconversie) rechtstreeks te linken zijn aan de steeds grotere schaal en toenemende expansie van grondstoffenontginning. Voor de auteurs van de *Global Resources Outlook 2019* van het VN-Milieuagentschap bleek vooral de enorme klimaatimpact van grondstoffenextractie (nog los van de verbranding van brandstof) een verrassende en ontnuchterende vaststelling: het proces van extractie en primaire verwerking van metalen en andere mineralen is goed voor 26 procent van de mondiale koolstofemissies.¹⁰⁷

Groeiende vraag naar grondstoffen

Tussen 1970 en vandaag kende de wereld een verdubbeling van het globale BNP.¹⁰² Deze ongeziene economische groei haalde miljoenen mensen uit de armoede, maar ging tegelijkertijd gepaard met een onstilbare honger naar natuurlijke rijkdommen (mineralen, fossiele brandstoffen, biomassa, water en landbouwgrond). Tussen 1970 en 2017 nam volgens het International Resource Panel van de Verenigde Naties de totale jaarlijkse extractie van materialen wereldwijd toe van 27 miljard ton naar 92 miljard – een verdrievoudiging. Daarbij valt op dat mineralen en niet-hernieuwbare grondstoffen meer dan vroeger een belangrijke plaats innemen in de materialenstroom van de wereldeconomie. Sinds 2000 is er bovendien een opvallende toename in de snelheid waarmee we grondstoffen ontginnen. Maar tegelijkertijd is het rendement steeds kleiner: het wordt duurder om grondstoffen te ontginnen en ook de milieukosten zijn steeds moeilijker te negeren.

Uiteraard bestaan er enorme verschillen tussen landen op het vlak van materiaalgebruik: in hoge-inkomenslanden zoals België gebruiken we tot 13 keer meer grondstoffen *per capita* dan in lage-inkomenslanden.¹⁰³ Terwijl de Verenigde Staten vandaag jaarlijks 5 planeten aarde ‘consumeren’, is dat in het geval van India 0,7.¹⁰⁴ Toch zijn vooral de opkomende landen (China, India,...) verantwoordelijk voor bovengenoemde versnelling – door onder meer de uitbouw van nieuwe infrastructuur en toenemende materiële welvaart. Ontwikkelde economieën, zoals de West-Europese landen, importeren grondstoffen

¹⁰² *Global Resources Outlook 2019*, UNEP

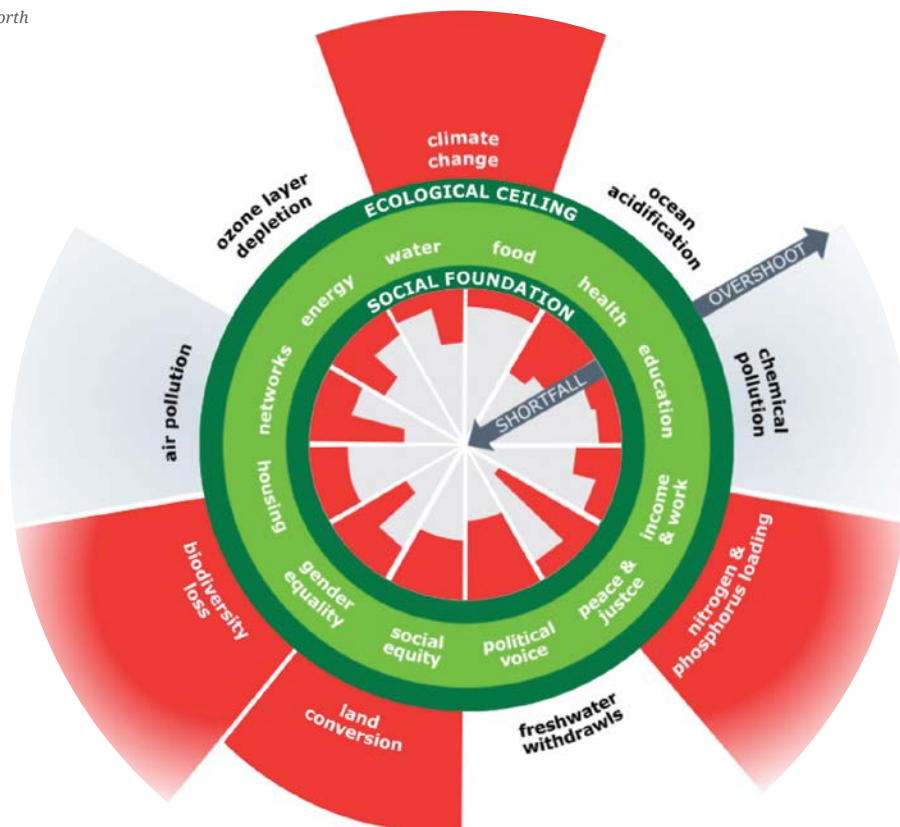
¹⁰³ *Idem*

¹⁰⁴ <https://www.overshootday.org/newsroom/press-release-july-2019-english/>

¹⁰⁵ Het gaat hier zowel om de teelt van gewassen voor voedselproductie als voor energieopwekking (bv. biobrandstoffen).

¹⁰⁶ *Global Resources Outlook 2019*, UNEP

¹⁰⁷ <https://www.theguardian.com/environment/2019/mar/12/resource-extraction-carbon-emissions-biodiversity-loss>

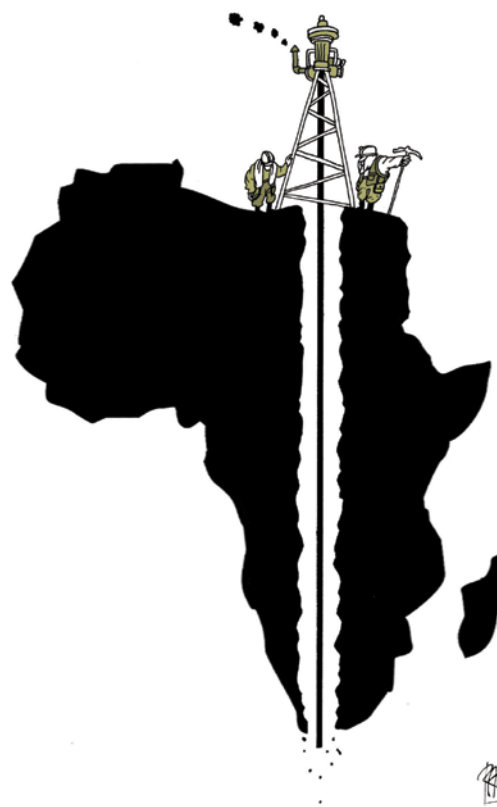


Wat is de sociale impact van de grondstoffenrush?

Naast de ecologische impact, maar er onlosmakelijk mee verbonden, is er het rechtvaardigheidsvraagstuk. Wie wint en wie verliest bij de exploitatie van natuurlijke rijkdommen? Regeringen en internationale instellingen als de Wereldbank schuiven grondstoffenontginning naar voor als een uitweg uit de armoede voor landen in het Zuiden. In de praktijk blijkt al te vaak het omgekeerde waar; een ontwikkelingsstrategie gebaseerd op grondstoffenontginning vergroot net de ongelijkheid. Want hoewel op macro-economisch niveau de ontginning van natuurlijke rijkdommen wel bijdraagt aan economische groei, (tijdelijke) werkgelegenheid en staatsinkomsten, blijkt uit onderzoek dat de balans op vlak van duurzame ontwikkeling eerder negatief is. Dit fenomeen staat bekend als de **grondstoffenvloek**: staten met grote grondstoffenreserves zijn net minder economisch ontwikkeld, meer autoritair, meer gevoelig voor corruptie en conflict, en minder stabiel dan grondstofarme landen.¹⁰⁸

Grote (buitenlandse) bedrijven in de grondstoffensector betalen vaak heel weinig belastingen en de winsten vloeien grotendeels naar een kleine politieke en economische elite of naar het buitenland. Een treffend voorbeeld is de Democratische Republiek Congo. Doorheen de geschiedenis werd de enorme minerale rijkdom van het land (goud, koper, coltan, koper,...) volop geëxploiteerd, voornamelijk door Europese machtshebbers, met het oog op de ontwikkeling van het Noorden. Vandaag is Congo echter nog steeds één van de armste landen ter wereld, met grote sociale ongelijkheid.

Figuur 7 De grondstoffenvloek in Afrika (Ramses Morales Izquierdo)
<https://www.cartoonmovement.com/cartoon/16837>



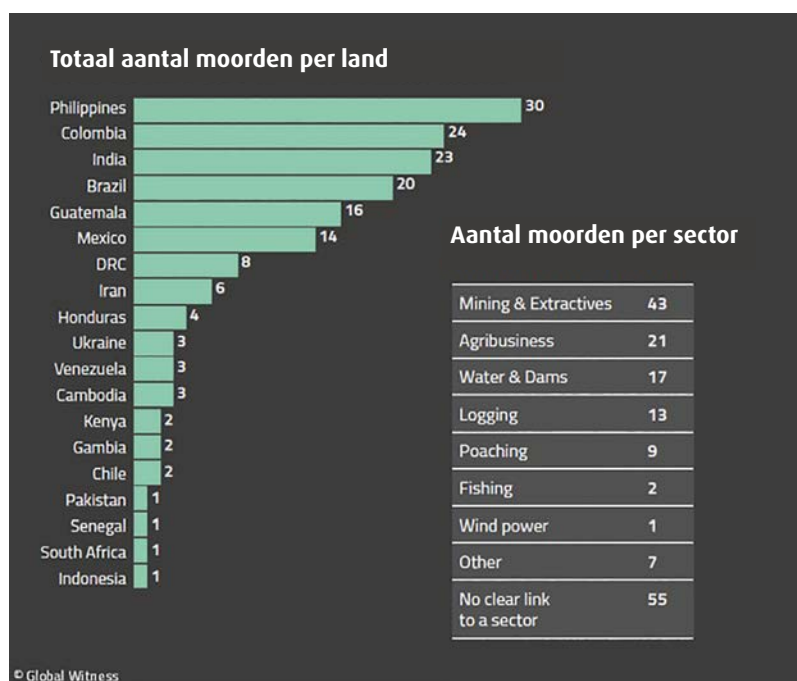
¹⁰⁸ Zie bv. The Resource Curse, NRG Reader. Natural Resource Governance Institute, March 2015. https://resourcegovernance.org/sites/default/files/nrgi_Resource-Curse.pdf

Een cruciaal ontwikkelingsvraagstuk met het oog op de toekomst is bijvoorbeeld hoe Congo beter kan worden van zijn rijkdom aan kobalt, een essentiële grondstof voor de transitie naar elektrische mobiliteit (het land neemt vandaag twee derde van de wereldproductie voor zijn rekening).¹⁰⁹ Exportlanden van grondstoffen blijken heel moeilijk uit hun rol los te kunnen komen en slagen er niet in hun economie te diversifiëren en te verduurzamen. In Latijns-Amerika gebruiken academici en ngo's de term 'extractivisme' om te verwijzen naar de sterke afhankelijkheid, en steeds verdere verdieping, van het economisch model gebaseerd op de grootschalige ontginning van ruwe grondstoffen die vervolgens worden geëxporteerd zonder (of met minimale) verwerking: metalen, aardgas en petroleum, maar ook monoculturen uit de landbouw.

Dit patroon bestond al ten tijde van de koloniale overheersing, maar zet zich vandaag op nog veel grotere schaal door. Slechts een heel kleine groep van de bevolking (de politieke en economische elite) in deze landen profiteert van de export van de natuurlijke rijkdommen naar de wereldmarkt. Daarbovenop dragen de grond-

stofrijke landen ook de ecologische en gezondheidskosten van extractie. De exploitatie van natuurlijke rijkdommen leidt bovendien tot gewelddadige conflicten en schendingen van mensenrechten - zowel sociale, economische en culturele rechten als burgerlijke en politieke rechten.

De slachtoffers zijn in de eerste plaats de lokale bevolkingsgroepen in de directe omgeving van mijnen, plantages en energieprojecten, bijvoorbeeld boerenfamilies en inheemse gemeenschappen, maar ook landarbeiders en mijnwerkers. Vrouwen zijn daarbij extra kwetsbaar. Denk aan schendingen van landrechten en van het recht om in je eigen levensonderhoud te kunnen voorzien (veroorzaakt door bv. onvrijwillige verhuizing, het toe-eigenen van landbouwgrond), schendingen van het recht op waardig werk (door bv. kinderarbeid, gedwongen arbeid, onveilige en ongezonde werksituaties – zie ook hier het voorbeeld van kobalt in Congo¹¹⁰) en schendingen van het recht op gezondheid (door bv. lucht- en watervervuiling door mijnbouwactiviteiten). Vertaald naar het donutmodel gaat het vooral om *shortfalls* op het vlak van toegang tot water, voedsel, gezondheid en huisvesting.



Figuur 8 De dodelijkste landen voor milieuactivisten in 2018, en de verantwoordelijke sectoren (bron: Global Witness).

Daarnaast gaat grondstoffenontginning ook regelmatig gepaard met schendingen van het recht op vrije, voorafgaande en geïnformeerde toestemming (in het bijzonder van inheemse volkeren),¹¹¹ vrijheid van vereniging en vrijheid van meningsuiting, al dan niet met fysiek geweld. Wie opkomt voor zijn of haar rechten tegenover grondstoffenbedrijven en overheden, wordt meer dan ooit gecriminaliseerd, bedreigd en zelfs vermoord. De Environmental Justice Atlas,¹¹² een project van de Universiteit van Barcelona dat informatie bundelt over milieuconflicten wereldwijd, brengt meer dan 2.800 van dergelijke conflicten in kaart. Volgens de ngo Global Witness werden in 2018 wereldwijd wekelijks drie milieuactivisten vermoord. De mijnbouw en agro-business zijn de belangrijkste drijfveren achter dit dodelijk geweld.¹¹³ Ook *shortfalls* op vlak van politieke inspraak, vrede en rechtvaardigheid kunnen dus heel duidelijk in verband worden gebracht met de grondstoffenproblematiek.

¹⁰⁹ <https://www.transportenvironment.org/publications/cobalt-congo-how-source-it-better>

¹¹⁰ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/03/amnesty-challenges-industry-leaders-to-clean-up-their-batteries/>

¹¹¹ Zoals bepaald door Conventie 169 van de Internationale Arbeidsorganisatie

¹¹² <https://ejatlas.org/>

¹¹³ Global Witness, 2019 <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/enemies-state/>

Geweld tegen milieuverdedigers in Colombia

Colombia blijft een zeer gevaarlijk land voor mensenrechten- en milieuverdedigers. In de statistieken van Global Witness van moorden op milieuactivisten neemt het land een weinig benijdenswaardige tweede plaats in (na de Filipijnen). Paramilitaire en andere gewapende groepen, die zowel banden hebben met legale als illegale mijnbouwactiviteiten, worden verantwoordelijk geacht. Van 2017 tot 2019 voerde Broederlijk Delen in samenwerking met vier partnerorganisaties uit de Andeslanden (Bolivia, Colombia, Ecuador en Peru) een project uit met steun van het Europees Instrument voor Democratie en Mensenrechten, rond de bescherming van mensenrechten- en milieuverdedigers in de context van grondstoffenontginning. Dit project focuste op het delen van ervaringen rond beschermingsmechanismen en noodfondsen, de opbouw van netwerken (bv. samenwerking tussen advocaten die zaken van bedreigde activisten ondersteunen), communicatie en (internationaal) lobbywerk om de concrete impact op milieu en mensenrechten van het extractivisme onder de aandacht te brengen.

Een circulaire economie kan de grondstoffenrush tegengaan

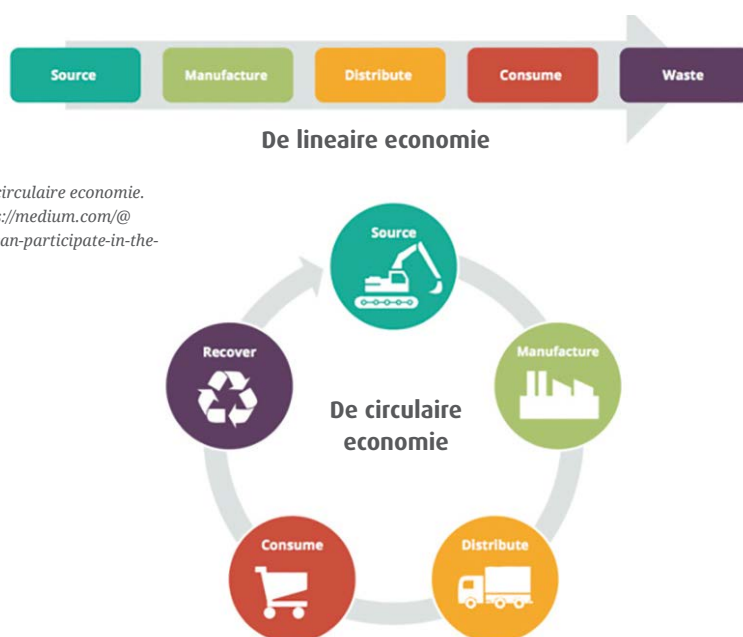
Voor een deel ligt de oorzaak van alle ellende bij het lineaire ontwerp van de wereldeconomie. Grondstoffen worden aan de aarde onttrokken, vervolgens verhandeld en verwerkt tot (consumptie)goederen, waarna ze tot slot worden weggegooid. Instellingen zoals het International Resource Panel benadrukken daarom dat een efficiëntere omgang met materialen essentieel is om de milieudruk

(en daarmee ook sociaal onwenselijke effecten) te verminderen. Deze materiële efficiëntie heeft zich tot nu toe veel trager ontwikkeld dan arbeids- en energie-efficiëntie; we gaan met andere woorden nog steeds erg kwistig om met grondstoffen. Maar een efficiëntieverhoging alleen volstaat niet. Van een lineaire logica moeten we overstappen op een circulaire benadering van de economie, zoals ook Kate Raworth beschrijft in het donutmodel.

De Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO) geeft volgende definitie van de circulaire economie: *“De circulaire economie is een economisch systeem waarbij producten en materialen op hun maximale waarde en functionaliteit worden gehouden. Het uitgangspunt is om alles te bekijken vanuit het oogpunt van producten in plaats van materialen, en het doel is om gesloten kringlopen te creëren waarbinnen de complexiteit en functionaliteit van een product zo lang mogelijk wordt behouden in plaats van een product na elke gebruikscyclus tot de basismaterialen af te breken.”*¹¹⁴

Recyclage van materialen en hergebruik van grondstoffen zijn belangrijke onderdelen van de circulaire economie, maar het gaat evengoed om een slimmer ontwerp van producten en om het gebruik van deelsystemen (bijvoorbeeld autodelen, peer-to-peerplatformen van burgers, spullenbibliotheken,...).

De circulaire economie verbant afval door het opnieuw als grondstof te gebruiken. Het lijkt de logica zelve om hierop in te zetten: elektroafval bevat bijvoorbeeld een tot 50 keer hogere concentratie aan waardevolle metalen en mineralen dan ertsen uit mijnen.¹¹⁵ Technieken als *urban mining* en *enhanced landfill mining (ELM)*, waarbij afvalbergen als ‘nieuwe mijnen’ worden gebruikt, zullen in de toekomst dan ook alsnog meer aan belang winnen (inzake kennisopbouw rond ELM is de KU Leuven overigens een pionier op wereldvlak).



Figuur 9 De lineaire economie vs de circulaire economie.
Bron grafiek: Globechain, 2018. (<https://medium.com/@globechain/earth-day-2018-how-you-can-participate-in-the-circular-economy-52dbd9941b04>)

¹¹⁴ <https://vito.be/nl/circulaire-economie/wat-een-circulaire-economie>

¹¹⁵ <https://www.recupel.be/nl/blog/7-redenen-waarom-urban-mining-de-klassieke-mijnbouw-voorbijsteekt/#>

Op het niveau van de Europese Commissie werd in 2015 een Actieplan Circulaire Economie aangenomen. “Dit plan bevat 54 maatregelen om de levenscyclus van producten rond te maken: van productie- en consumptiefase tot afvalbeheer en de markt voor secundaire grondstoffen. Om de overgang in de gehele waardeketen sneller te laten verlopen, worden ook vijf prioritaire sectoren aangewezen (kunststoffen, voedselverspilling, onmisbare grondstoffen, bouw en sloop, en biomassa en materialen van biologische oorsprong).”¹¹⁶ In Vlaanderen zet een partnerschap van overheid, bedrijven, middenveld en kennisinstellingen binnen het platform Vlaanderen Circulair in op de transitie naar een circulaire economie, met projecten rond o.a. circulair aankopen, circulariteit in de stad en circulair ondernemen.¹¹⁷

Een afdwingbaar internationaal kader rond milieu- en mensenrechten is nodig

Een paradigmashift van lineair naar circulair kan het verbruik van natuurlijke hulpbronnen aanzienlijk verminderen en daarmee ook een antwoord bieden op de ecologische *overshoots* en sociale *shortfalls* die eraan verbonden zijn. Maar ook in een circulaire economie zal de ontginning van bepaalde soorten grondstoffen noodzakelijk blijven.¹¹⁸ Het uitgangspunt moet dan ook zijn dat deze ontginning gebeurt met respect voor mens en milieu. Een belangrijk gegeven in dit kader is dat de globale grondstoffensector (van ontginning over handel tot verwerking) vandaag in handen is van een klein groepje zeer machtige en wereldwijd vertakte bedrijven. De Zwitserse mijnbouwreus Glencore, bijvoorbeeld, produceert en verhandelt meer dan 90 soorten grondstoffen in 50 landen.¹¹⁹ In 2018 controleerde het bedrijf 60 procent van de wereldwijde zinkhandel en 50 procent van de handel in koper.¹²⁰ Een cruciaal onderdeel van het politieke debat is dan ook de regulering van deze sector, in het bijzonder op internationaal niveau.

Hierboven schetsten we al de desastreuze impact van grondstoffenontginning op vlak van milieu. In veel landen is er geen adequate milieuwetgeving of onvoldoende toezicht op de naleving ervan, staan regeringen te zwak tegenover de lobby van (internationale) bedrijven of schroeven ze uit politieke overtuiging milieuwetgeving net heel bewust terug, om sectoren zoals de mijnbouw en agro-industrie vrij spel te geven (bijvoorbeeld in Brazilië onder het bewind van president Bolsonaro, of in de VS van Donald Trump). Hetzelfde geldt voor mensenrechten. Hoewel de meeste landen weliswaar de belangrijkste internationale mensenrechtenverdragen ondertekenden, worden die niet nageleefd en blijven schendingen van mensenrechten in de context van grondstoffenextractie vaak straffeloos. Niet zelden profiteren machtige multinationale bedrijven van mensenrechtenschendingen of zijn ze er rechtstreeks voor verantwoordelijk. Zij gaan vandaag echter vrijuit. Hun machtspositie in combinatie met hun complexe en ondoorzichtige internationale structuren stellen hen in staat om aan iedere vorm van aansprakelijkheid te ontsnappen.

In deze context blijven lokale gemeenschappen onbeschermd tegen mensenrechtenschendingen zoals het negeren van hun recht op voorafgaande raadpleging, de gewelddadige verdrijving van hun gronden of de vervuiling van hun leefmilieu. Wanneer schendingen plaatsvinden, hebben slachtoffers zelden toegang tot rechtspraak en remediëring. Internationale richtlijnen zoals de *Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGP's) van de Verenigde Naties¹²¹ bepalen nochtans dat

1. overheden de plicht hebben om hun bevolking te beschermen tegen de negatieve impact van bedrijven op de mensenrechten
2. bedrijven de verantwoordelijkheid hebben om (ook milieugerelateerde) mensenrechten te respecteren (het principe van *due diligence* of zorgplicht)¹²²
3. slachtoffers van schendingen toegang moeten hebben tot remediëring (een gedeelde verantwoordelijkheid van overheden en bedrijven).

Ook de *Guidelines for Multinational Enterprises* van de OESO¹²³ benadrukken dat bedrijven de mensenrechten moeten respecteren. Daarnaast vermelden deze richtlijnen ook het belang van bijdragen aan de publieke financiën van landen waar bedrijven opereren (door tijdige betalingen van belastingen), en de verantwoordelijkheden van bedrijven op het vlak van milieubescherming, publieke gezondheid en veiligheid. Een belangrijke tekortkoming van dergelijke internationale kaders (zowel die van de VN als die van de OESO) is dat het gaat om juridisch niet afdwingbare richtlijnen. Hoewel ze onmiskenbaar een vooruitgang betekenen, slagen dergelijke initiatieven er nog steeds niet in om op het terrein een einde te maken aan corruptie en belastingontwijking, schendingen van mensenrechten en milieuvervuiling, en om bedrijven effectief aansprakelijk te houden (zoals aangetoond wordt door studies van onder meer het Europees Parlement).¹²⁴

¹¹⁶ https://ec.europa.eu/commission/priorities/jobs-growth-and-investment/towards-circular-economy_nl

¹¹⁷ <https://vlaanderen-circulair.be/>

¹¹⁸ We hebben in dit dossier niet de ruimte om dieper in te gaan op het debat over welke (primaire) mijnbouw in de toekomst nog 'noodzakelijk en verantwoord' is. Voor grondstoffen zoals bv. steenkool en goud is dit duidelijk niet het geval, andere grondstoffen zijn dan weer cruciaal in het kader van o.m. de energietransitie.

¹¹⁹ <https://www.glencore.com/who-we-are>

¹²⁰ <https://www.miningglobal.com/top10/top-10-mining-companies-world>

¹²¹ Zie https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf

¹²² Due diligence betekent letterlijk 'gepaste zorgvuldigheid'. Met dit principe bedoelt men dat bedrijven grondig moeten nagaan wat de risico's van hun activiteiten zijn op het geheel van de mensenrechten en dat ze actie moeten ondernemen om schendingen te identificeren, te voorkomen en waar nodig te mitigeren. Bedrijven moeten volgens de UNGP's ook actief en transparant communiceren over de manier waarop ze due diligence in de praktijk brengen.

¹²³ <https://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>

¹²⁴ Implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. European Parliament Directorate-General for External Policies, Policy Department, 2017.

Een brede beweging (waarvan ook Broederlijk Delen en ons internationale netwerk CIDSE deel uitmaken) pleit daarom voor wettelijk bindende regulering op het niveau van de Verenigde Naties, de Europese Unie en België. Een interessant precedent is de EU-regulering rond conflictmineralen,¹²⁵ die in 2021 van kracht wordt. Deze wetgeving zal de belangrijkste Europese importeurs van vier soorten mineralen¹²⁶ verplichten om *due diligence* toe te passen over hun hele productie- en handelsketen (met andere woorden na te gaan of er ergens in die keten mensenrechtenschendingen plaatsvinden) en om waar nodig actie te

ondernemen. Specifiek voor de mijnbouwsector wordt op VN-niveau ook nagedacht over een agentschap of verdrag dat op internationaal niveau waakt over de sociale en ecologische impact van deze sector, naast kwesties zoals bevoorradingszekerheid.¹²⁷

¹²⁵ <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/conflict-minerals-regulation/regulation-explained/>

¹²⁶ Deze vier mineralen zijn tin, tantaal, goud en wolfram.

¹²⁷ <https://www.resourcepanel.org/reports/mineral-resource-governance-21st-century>

‘Delen’ als alternatief paradigma voor onze omgang met de natuur

In verschillende Latijns-Amerikaanse landen verkiezen (inheemse) gemeenschappen en sociale organisaties het concept *bienes comunes* (gemeengoed) boven *recursos naturales* (natuurlijke rijkdommen), omdat dit eerste begrip de nadruk legt op het collectieve karakter van water, lucht, biodiversiteit en grondstoffen, die de natuurlijke basis vormen van het leven. Het gaat over gedeelde hulpbronnen (of *commons*), die voor iedereen toegankelijk moeten zijn en die we duurzaam moeten beheren, met inspraak van de hele gemeenschap. De courante term ‘natuurlijke rijkdommen’ wordt daarentegen geassocieerd met privatisering, plundering en machtsmisbruik. Broederlijk Delen en partnerorganisaties brengen dit concept van *bienes comunes* in de praktijk. Hierbij vormt ‘delen’ op verschillende niveaus het centrale uitgangspunt. Enkele voorbeelden:

Partnerorganisaties zetten in op het gemeenschappelijke (gedeelde) beheer van water, door bv. waterbronnen van de gemeenschap in kaart te brengen en door monitoring van de waterkwaliteit door de gemeenschap zelf (in het bijzonder in streken die vervuild zijn door mijnbouw).

Of ze werken bv. samen met lokale besturen aan een gemeenschappelijk beschermings- en beheersplan voor de natuurlijke leefomgeving van gemeenschappen.

Onze partnerorganisaties delen kennis, ervaringen en strategieën op het vlak van rechtenverdediging en verzet tegen het extractief ontwikkelingsmodel. Dit doen ze via uitwisselingen, workshops, vormingen, netwerking enzovoort.

Broederlijk Delen en partners strijden voor een eerlijkere verdeling van de macht en controle over natuurlijke rijkdommen. Daarom pleiten we bijvoorbeeld voor strengere regulering van bedrijven (zie boven), maar ook voor effectieve mechanismen van inspraak voor de lokale bevolking. In bepaalde streken komen organisaties ook op voor een eerlijkere verdeling van de opbrengsten van grondstoffenontginning.

In de eigen samenleving wil Broederlijk Delen mee de ontwikkeling van de deeleconomie promoten: het uitgangspunt daarbij is dat we materialen, producten en diensten zoveel mogelijk delen in plaats van te bezitten (zie hoger).



Workshop en uitwisseling met verschillende partnerorganisaties, Senegal

Colombia: mijnbouw bedreigt duurzame vrede

200.000 dodelijke slachtoffers en meer dan 7 miljoen interne vluchtelingen. Dat is de dramatische balans van meer dan een halve eeuw gewapend conflict in Colombia, dat vooral draaide om het historisch zeer ongelijke grondbezit in het land. In 2016 ondertekenden de regering en de rebellenbeweging FARC een vredesakkoord, dat onder meer een eerlijkere verdeling van de landbouwgrond belooft. Maar de regering van president Duque, die sinds 2018 aan de macht is, toont onvoldoende politieke wil om het vredesakkoord uit te voeren. De controle over grond en natuurlijke rijkdommen blijft de inzet van een gewelddadige strijd, waarin zowel (internationale) bedrijven als diverse gewapende groepen en de overheid een rol spelen.

Om de heropbouw van het land in de 'post-conflictperiode' te financieren houdt de regering vast aan het gekende recept van economische groei stimuleren via grote mijnbouw-, energie- en agro-industriële projecten. Het regeringsbeleid zet dan ook volop in op het aantrekken van buitenlandse investeringen in deze sectoren en op vrijhandelsakkoorden (onder meer met de Europese Unie). Naast deze 'officiële' mijnbouwagenda is er ook nog de illegale mijnbouw, die een belangrijke inkomstenbron vormt voor gewapende groepen die ondanks het vredesakkoord nog actief zijn in mijnbouwregio's. Ondanks de enorme natuurlijke rijkdom (steenkool, olie, goud,...) blijft Colombia vandaag één van de meest ongelijke landen ter wereld - een duidelijk voorbeeld dus van de grondstoffenvloek. Een politieke en economische elite verrijkt zich, terwijl heel wat streken op het platteland (niet toevallig vaak de meest grondstofrijke streken) gebukt blijven gaan onder armoede en geweld.

Maar in tal van regio's komen Colombianen op voor hun rechten en verzetten ze zich tegen het extractieve ontwikkelingsmodel. Bewegingen van (inheemse) boeren, vrouwen en jongeren eisen hun stem op in beslissingen over de ontwikkeling van hun leefomgeving. Ze willen geen groei-model dat gebaseerd is op plundering van de natuur, maar een economie die vertrekt vanuit de bescherming van de enorme biodiversiteit van Colombia, het grote potentieel van de lokale landbouwtradities en de opbouw van vrede vanuit de ontwikkelingsvisie van lokale gemeenschappen.

Eén van de bedrijven die hun zinnen gezet hebben op de minerale rijkdom van Colombia is de mijnbouwmultinational AngloGold Ashanti. Het bedrijf bezit verschillende concessies voor grote goudmijnprojecten. Het belangrijkste project bevindt zich in de regio Tolima. Een beweging van burgers, met steun van het lokale bestuur, slaagde er in 2013 echter in om het project (voorlopig) een halt toe te roepen via een volksreferendum. Maar de dreiging is niet geweken. Ook in de regio's Cauca (waar Broederlijk Delen een streekprogramma uitvoert) en rond het dorp Támesis in de regio Antioquia (zie ons campagneverhaal) verzetten lokale organisaties zich tegen de plannen van AngloGold Ashanti.

Broederlijk Delen en haar partnerorganisaties in Colombia zijn solidair met gemeenschappen die bedreigd worden door de ontginning van de natuurlijke rijkdommen binnen hun grondgebied, bijvoorbeeld door bedrijven zoals AngloGold Ashanti. Zo steunt Broederlijk Delen de organisaties CENSAT (lid van de internationale milieukoepel Friends of the Earth, die inzet op milieueducatie, mobilisatie, politiek werk) en CAJAR (een mensenrechtenorganisatie die onder andere milieuactivisten in de context van grootschalige mijnbouwprojecten juridisch ondersteunt).

Broederlijk Delen versterkt het politieke werk van Colombiaanse organisaties ook op Europees niveau. Zo zijn we actief lid van het netwerk OIDHACO, een samenwerking tussen een twintigtal Europese ngo's. OIDHACO oefent al 20 jaar lang druk uit op de Europese instellingen en de VN-Mensenrechtenraad in Genève, om de mensenrechten hoog op de politieke agenda te houden in Europa – en in de politieke relaties tussen de EU en Colombia. Schendingen van rechten worden gedocumenteerd, in het bijzonder wanneer er een verband is met Europees beleid of Europese investeringen in Colombia. Zo beschikken Europese beleidsmakers over informatie uit de eerste hand. Eén van de inhoudelijke prioriteiten is de mijnbouwproblematiek. Broederlijk Delen en OIDHACO werken nauw samen met Colombiaanse netwerken van de civiele maatschappij en wijzen activisten en sociale leiders uit Colombia de weg in de Europese instellingen in Brussel.



Figuur 10 Informele goudmijnbouw in Colombia (foto: Damien Felous)

An aerial photograph showing a vast, rugged landscape that has been heavily altered by industrial activity, likely mining. The terrain is characterized by deep, winding tracks from heavy machinery, large piles of earth and rock, and several small buildings or structures scattered across the site. The colors range from light tan and grey to dark brown and black, indicating different geological layers or types of material being processed. The overall impression is one of significant environmental impact and large-scale resource extraction.

De alsmaar grotere vraag van de wereldeconomie naar grondstoffen heeft geleid tot een ontginningsmodel dat zowel sociaal als ecologisch onhoudbaar is. Alternatieven dringen zich op. We moeten inzetten op circulaire economie en regulering, maar ook op een paradigmashift van 'te exploiteren rijkdommen' naar 'beheren van gemeenschapsgoederen'. Onze natuurlijke levensbasis (land, water, grondstoffen, lucht, biodiversiteit) is gemeengoed dat we duurzaam moeten beheren vanuit een gedeelde verantwoordelijkheid - gedeeld met gemeenschappen wereldwijd, maar ook met de toekomstige generaties.

In het volgende en laatste hoofdstuk vatten we samen hoe Broederlijk Delen een blijvende bijdrage wil leveren aan de noodzakelijke systeemverandering.

7. BROEDERLIJK *DELEN* ALS HEFBOOM VOOR SYSTEEMVERANDERING

“De 25%-revolutie: zo groot moet een minderheid zijn om de samenleving te heroriënteren.”

Science, juni 2018

In 1961 riepen de Belgische bisschoppen de gelovigen op om te delen, in solidariteit met de medemensen in Kasai in Congo, die getroffen werden door hongersnood. De respons was groot en Broederlijk Delen werd geboren. In de daaropvolgende (bijna) 60 jaar hebben wij die oproep jaarlijks herhaald. Doorheen die jaren zijn wij met steeds meer nadruk gaan wijzen op de negatieve impact van onze levensstijl op het welzijn van mensen elders. Getuige daarvan campagneslogans als: ‘De aarde behoort aan allen’ of ‘Wij op grote voet, wie draagt de gevolgen?’ Enkele jaren geleden pasten we onze baseline aan om te onderlijnen dat de strijd tegen ongelijkheid aan de basis ligt van alles wat Broederlijk Delen doet: ‘tot iedereen mee is’. In de voorgaande hoofdstukken toonden we aan dat delen en herverdelen, rondom ons en op wereldschaal, het basisprincipe is om te antwoorden op de sociale en ecologische crisissen waar de mensheid vandaag voor staat. Broederlijk Delen voelt zich dus gesterkt in zijn aanpak en vooral aangemoedigd om nog beter, vanuit alle facetten van haar werking, bij te dragen aan een wereld waarin de mensenrechten van ieder mens zijn gerealiseerd binnen de draagkracht van de planeet. Maar wat we in het verleden deden en vandaag doen volstond en volstaat niet. De uitslag van de verkiezingen in 2019 is een zoveelste teken aan de wand. We moeten meer, beter en ook op andere manieren oude en nieuwe mensen bereiken en overtuigen om mee te bouwen aan een leven met genoeg. Door die in de praktijk te brengen in het eigen leven en door met Broederlijk Delen, onze partners en onze netwerken beleidsmakers te overtuigen om de juiste maatregelen te nemen. Onze boodschap ‘Delen doet goed, ook met het Zuiden’ is positief en uitnodigend, niet moraliserend of dwingend.



“Indien ge vreugd wilt vermenigvuldigen moet ge haar delen.”

Pythagoras

Dit doet Broederlijk Delen op het terrein in onze partnerlanden

In de rurale gebieden van de Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse landen waar onze partners vandaag werken, hebben samenlevingen veel sterker vastgehouden aan het leven in gemeenschap, aan een harmonieuze relatie met de natuur en spiritualiteit, aan leven met genoeg. We willen deze levenswijze niet romantiseren. Ongetwijfeld heeft het gebrek aan middelen een remmende invloed gehad. We geloven wél dat wij vandaag veel van deze samenlevingen kunnen leren. Onze partners in deze gebieden zijn

daarom de beste advocaten om ook mensen in België te overtuigen van een andere manier van leven. Dit moet duidelijker klinken in hun verhalen en getuigenissen, want het belang van hun werk kan moeilijk overschat worden.

In Latijns-Amerika ondersteunt Broederlijk Delen al sinds zijn ontstaan rurale en inheemse gemeenschappen in hun strijd voor het behoud van hun levenswijze, hun cultuur en de bescherming van de aarde waarmee zij verbonden zijn. Vandaag zijn zij meer dan ooit bedreigd door de strijd om grondstoffen en klimaatverandering. Mensenrechten- en milieuverdedigers worden gecriminaliseerd, bedreigd en vermoord. Toch blijven zij, hierin ondersteund door onze partners, vechten voor het gemeenschappelijke beheer en de bescherming van hun leefgebied of hun gronden, voor een levenswijze die de aarde respecteert en haar belang voor het welzijn van de mens erkent.

In Afrika en Latijns-Amerika hebben wij de afgelopen jaren samen met onze partners ook sterk ingezet op de verspreiding van agro-ecologie als alternatief voor het dominante landbouwvoedselsysteem dat de wereldwijde voedselproductie op de helling zet en landbouwers niet toelaat een waardig leven op te bouwen. Agro-ecologie in haar vier dimensies,¹²⁸ de ecologische, economische, socio-culturele en politieke, biedt een volwaardig alternatief, buiten het dominante economische systeem. Het biedt niet alleen een antwoord op de nefaste impact van de gangbare landbouw op klimaat en milieu, maar ook op vele andere hindernissen waar boeren wereldwijd op botsen.

¹²⁸ https://www.cidse.org/wp-content/uploads/2018/04/NL_De_Principes_van_Agroecology_CIDSE_2018.pdf



Broederlijk Delen op het terrein in Oeganda

Delen, herverdelen en het gemeenschappelijk behe-
ren van grond, kennis, zaaigoed, krediet en spaargeld,
werktuigen en (last)dieren, infrastructuur, oogsten en
werklust, watervoorraden en bossen,... zijn keer op keer
de voorstellen die we terugvinden in de eigen plannen
van onze partners. Wij zullen die de komende jaren dus
met veel overtuiging verder ondersteunen. Daarvoor
moeten we jaar na jaar de middelen blijven verzamelen.
Daarnaast zetten we binnen en over de grenzen van onze
partnerlanden in op het in contact brengen en verbinden
van personen, organisaties en initiatieven die bijdragen
aan systeemverandering om wederzijds leren te stimu-
leren en krachten te bundelen. We dragen zo bij aan een
wereldwijde beweging die gestaag uitdijt.

Dit doet Broederlijk Delen in Vlaanderen

*“Eerst negeren ze je, dan lachen ze je uit, dan
bevechten ze je en dan win je.”*

Citaat vaak toegewezen aan **Mahatma Gandhi**

De duizenden vrijwilligers van Broederlijk Delen zijn het
kloppende hart van de beweging. Volgend jaar engageren
zij zich voor onze 60^{ste} vastencampagne. We sensibilise-
ren en mobiliseren parochies, scholen, jeugdbewegingen,
verenigingen en actiegroepen rond onze thema's. We
nemen kritische standpunten in en roepen op tot actie.
We creëren kansen tot ontmoetingen tussen mensen uit
het Zuiden en mensen in Vlaanderen. We bieden hande-
lingsperspectieven aan en nodigen iedereen uit om mee
te doen en initiatieven te nemen.

De volgende drie jaren zal de rode draad doorheen
de campagnes heel nauw aansluiten bij het DNA van
Broederlijk Delen: Delen doet goed, ook met het Zuiden.

Broederlijk Delen bouwt aan een beweging die inzet op
duurzame maatschappelijke verandering. Dat doen we
niet alleen tijdens de jaarlijkse vastentijd, maar een heel
jaar lang. Met communicatieve initiatieven én concrete
acties op verschillende momenten creëren we een perma-
nente dynamiek.

Samen met vele vrijwilligers, samen met de duizenden
sympathisanten bouwen we bruggen tussen mensen en
gemeenschappen. En leggen we de link met gemeen-
schappen in het Zuiden.

Deel uitmaken van een wereldwijde beweging van
solidariteit geeft hoop. De broodnodige hoop om, tegen
alle wanhoop in, te blijven opkomen voor duurzame
verandering.

**Je deelt
dromen
een glimlach
lief en leed
de toekomst**

**Delen doet goed.
Ook met het Zuiden.
BE12 0000 0000 9292**

 **Broederlijk Delen**
TOEGEHOOREN MEE IS

Verandering begint bij jezelf

“Soberheid die bewust en in vrijheid beleefd wordt, werkt bevrijdend. Het is geen minder leven, het is geen lage intensiteit, wel totaal het tegengestelde. Geluk vereist dat we sommige behoeften, die ons hoofd op hol jagen, weten te beperken, om zo beschikbaar te blijven voor de veelvuldige mogelijkheden die het leven biedt.”

Paus Franciscus, *Laudato Si'* 223

Duurzaam leven maakt ons eigen leven rijker, het is goed voor onszelf, voor onze omgeving, en voor een hoopvolle toekomst. Daarom zette Broederlijk Delen de afgelopen jaren sterker in op het aanreiken van tips, ideeën en actie-modellen om de eigen levensstijl te verduurzamen. Dat gebeurde voornamelijk door onze achterban te verbinden met organisaties in Vlaanderen die daar meer beslagen in zijn, zoals Oxfam Wereldwinkels, EVA, Voedselteams, CSA-boerderijen, enz. Dat blijven we de komende jaren doen. Onze meerwaarde zagen we in het wijzen op, soms vergezochte, verbanden tussen onze levensstijl en het lot van boeren of inheemse mensen in verre oorden. Die verbanden zijn er en moeten we als Broederlijk Delen blijven benadrukken. Maar om mensen hier aan te zetten tot actie is het noodzakelijk om de show wat dichterbij hun bed te brengen. Bij oudere generaties kan de boodschap dat we de aarde moeten bewaren



“We hebben alles behalve wat we nodig hebben, behalve misschien politieke wil. Gelukkig is dat een hernieuwbare grondstof.”

Al Gore, voormalig vicepresident van de VS, maker van de film 'An inconvenient truth'

voor kinderen en kleinkinderen aanslaan. Voor jongeren is vooral de urgentie van belang. We moeten nu handelen om te voorkomen dat een aantal processen onomkeerbaar worden en hun toekomst in het gedrang komt.

Voor velen in onze achterban biedt de boodschap die Paus Franciscus uitdraagt over integrale ecologie een zeer krachtige hefboom om aan te zetten tot verandering in hun eigen leven. Dat geldt ook voor de Bijbelse betekenis van delen, delen van het brood en de vastenspiritualiteit.

Delen en deelacties verbinden de individuele versoering met het versterken van het gemeenschapsleven en maken het geheel prettig en voldoening schenkend: duurzame, sobere maaltijden en Koffiestops met fairtradekoffie en koekjes, autodelen, biogroenten delen uit je moestuin met burens of een lokaal opvanginitiatief voor vluchtelingen, lid worden van een energie-coöperatie of een CSA-boerderij of er zelf één uit de grond stampen met burens en vrienden, vrijwilliger zijn bij de lokale biomarkt,...

Politiek werk(t)

De uitdagingen waar we voor staan zijn groot, maar de oplossingen gekend. De economie moet haar negatieve impact op klimaat en milieu afbouwen en daartoe zal ze moeten inkrimpen en schoner worden. Ongelijkheid moet in de eerste plaats worden aangepakt door rechtvaardige belasting op vermogen en door belastingontduiking en -ontwijking streng aan te pakken. De publieke middelen die zo beschikbaar worden, moeten besteed worden aan

rechtvaardige klimaatmaatregelen die niemand achterlaten en aan kwaliteitsvolle publieke diensten en sociale voorzieningen.

Wat vandaag ontbreekt, is de politieke wil om de oplossingen te implementeren. We stellen vast dat in heel wat landen in de wereld, en ook in Vlaanderen, die politieke wil vandaag verder af is dan ooit.

We komen daarom opnieuw bij het belang van overtuigen, mobiliseren, netwerken en samenwerken. **Het samenbrengen van schijnbaar uiteenlopende belangen van verschillende bewegingen tot één en dezelfde strijd.** Alle grote maatschappelijke veranderingen in de vorige eeuw zijn tot stand gekomen als gevolg van sociale bewegingen, bijna altijd in directe confrontatie met en grote weerstand van de heersende belangen. Daar staan we vandaag ook voor.

Maar we doen ook aan rechtstreekse politieke beleidsbeïnvloeding. De expertise over de ecologische crisissen vinden we bij andere organisaties, zoals Greenpeace of



WWF. Eerlijke taxatie is in de eerste plaats het werkterrein van Oxfam International. Wij ondersteunen de boodschappen van deze partners en werken met hen samen in gezamenlijke netwerken. De expertise van Broederlijk Delen situeert zich op deelaspecten van deze brede problematieken en leunt dicht aan bij de werking van onze partners op het terrein: het beheer van natuurlijke rijkdommen en het recht op voedsel. In hoofdstukken 5 en 6 lichtten we dit uitgebreid toe. Onze belangrijkste politieke eis voor elk van deze thema's, met name **bindende regulering voor bedrijven op het vlak van milieu en mensenrechten en politieke en financiële ondersteuning voor de transitie naar agro-ecologische landbouwsystemen**, zijn concrete stappen naar een leven met genoeg. Het zijn dan ook deze twee eisen die we het komende jaar opnieuw op de tafel van beleidsmakers zullen leggen en waar we verdere vooruitgang op willen bereiken.



Daarnaast zullen we ook het bredere kader, zoals uiteengezet in dit dossier, onder de aandacht brengen van politici en media en het de komende jaren mee opnemen in het kader van ons politiek bewegingswerk (lezingen, voordrachten in scholen en parochies, bijdragen aan onze jongerenevenementen,...)

Change is possible!

Onze boodschap is dat delen goed doet. Het is goed voor ons fysiek en mentaal welzijn, heeft een positief effect heeft op de klimaatcrisis en werkt ongelijkheid weg. Ons publiek moet zich gemotiveerd voelen en niet overdonderd door de enormiteit van de uitdaging.

En zelfs die enormiteit is relatief. De OESO wijst er in haar recente rapport¹²⁹ op dat in de afgelopen eeuw tot twee keer toe het economisch denken en de daaruit voortvloeiende politieke beslissingen fundamenteel werden omgegooid. Dat gebeurde in de jaren '30, toen men het laissez-faireprincipe van Adam Smith inruilde voor Keynesiaanse economie. Het gebeurde opnieuw eind jaren '70, toen men overschakelde naar het neoliberalisme. Waarom zou dat niet opnieuw kunnen, nu steeds meer mensen en organisaties zich inzetten voor verandering en de ecologische en sociale crisis steeds urgenter wordt?

Delen als hefboom voor systeemverandering

Delen is altijd de essentie, het DNA van Broederlijk Delen geweest. Oproepen tot delen is wat we al meer dan vijftig jaar doen. De meesten, zij die zijdelings met Broederlijk Delen in contact kwamen, deelden wat ze teveel hadden

of met soberheid, met vasten, hadden uitgespaard. Vanuit solidariteit en verontwaardiging zagen velen 'delen' echter al vanaf het begin als verregaander: een eerlijk verdelen van alles wat we hebben en wat de aarde ons biedt. Vandaag is verregaand delen als oplossing relevanter dan ooit:

1. Voor de **ecologische crisis** waarin we ons bevinden. Die heeft ons er nog meer van bewust gemaakt dat we als mensen wereldwijd allemaal met elkaar verbonden zijn en dus samen verantwoordelijk zijn, voor de toekomst van de planeet, de zorg voor de aarde, de natuurlijke rijkdommen.

Globalisering heeft ervoor gezorgd dat alles wat we ergens op aarde doen een positieve of negatieve impact heeft elders. We moeten werk maken van een rechtvaardigere verdeling van de diensten die de planeet ons biedt onder alle wereldburgers. Dat geeft een andere dimensie aan solidariteit. Niet alleen solidariteit

met de zwakken of solidariteit binnen onze eigen groep, maar solidariteit onder alle mensen wereldwijd. Zo wordt ook delen gekoppeld aan vasten opnieuw erg relevant. Immers, als we de armste landen van de wereld willen laten groeien, impliceert dit dat er elders, in rijkere landen een inkrimping nodig zal zijn. Dat impliceert echter niet dat onze levenskwaliteit zal verminderen, integendeel.

2. Voor de **sociale crisis** waarin we ons bevinden. Delen geeft solidariteit en gemeenschap opnieuw een prominente plaats in onze maatschappij, die te veel afgedwaald is naar het individu en zijn persoonlijke behoeften. Als we genoeg nemen met wat we vandaag hebben en niet altijd streven naar meer, blijft er meer over voor anderen, die het meer nodig hebben. Zelf hebben we dan ook meer tijd om samen te leven, om te investeren in het sociale en het creatieve. Delen doen we niet alleen vanuit een rechtvaardigheidsgevoel of vanuit universele waarden als gelijkheid en menselijke waardigheid. Delen draagt bij aan ons mentaal en fysiek welzijn en aan onze gemeenschappen.

De komende drie jaar, van 2020 tot 2022, zetten we de kern van Broederlijk DELEN opnieuw centraal. We moedigen met onze campagne mensen aan om deelacties op te zetten en bieden handvaten om op een positieve manier aan een duurzame en gelijkwaardige wereld te werken. Delen nodigt uit tot actie; je kan ermee beginnen ongeacht hoe oud je bent of waar je woont. Je kan veel delen: kennis, vriendschap, ideeën, overtuigingen, rech-

¹²⁹ Ramos, G., Hynes, W., 2019. *Beyond growth: Towards a new economic approach*. OECD 2019.

ten, goederen, geld, logement, grond, voedsel, hobby's,... Met deelacties willen we mensen ervan overtuigen dat soberder leven geen verarming inhoudt. Als mensen deelacties opzetten, ervaren ze zelf hoe goed delen doet. Dat nodigt uit tot meer.

Delen is een gemeenschappelijk element van tal van heroplevende en vernieuwende initiatieven, zowel bij ons (CSA, Voedselteams, 'samentuinen', Hopper, babytheek, peerby, auto- en fietsdelen) als in het Zuiden (*campesino a campesino*, gaarkeukens, gemeenschapsarbeid, *minga*). De lijst is lang. We tonen dan ook graag dat er in Vlaanderen al heel veel gedeeld wordt en zetten ons in om Vlaanderen nog massaler aan het delen te krijgen. Zo kunnen we mensen weer dichterbij elkaar brengen, als opstap naar een leven met genoeg. Het delen staat aan de basis van onze organisatie en symboliseert de verandering van mindset waaraan we willen meewerken.

Samen sterk

Broederlijk Delen deelt het huis met Studio Globo, Welzijnzorg, Welzijnsschakels, ORBIT, Netwerk Rechtvaardigheid en Vrede en EcoKerk. Met deze partners willen we de banden nauwer aanhalen. Samen met hen willen we zoveel mogelijk mensen aan boord hijsen. Want mensen die door armoede dagelijks moeten vechten om te overleven, gediscrimineerd worden, fysiek of mentaal ziek of moe zijn, hebben geen mentale ruimte om zich druk te maken over een brandend Amazonewoud of een boerin met honger. De analyse in dit dossier toont dat de factoren en actoren die verantwoordelijk zijn voor de ecologische crisissen ook verantwoordelijk zijn voor de sociale crisissen. De oplossingen lopen eveneens gelijk. Het is dus logisch om deze crisissen gezamenlijk te bestrijden. Vertrekkende vanuit ons huis verbinden we ons daarom met andere organisaties en netwerken die in Vlaanderen en de wereld dezelfde doelstellingen nastreven.

Dat zijn er al veel. Naast onze meer dan honderd partnerorganisaties in het Zuiden zijn er ook in Vlaanderen organisaties waar we al langer goed mee samenwerken, zoals 11.11.11, Oxfam Solidariteit en Wereldwinkels, netwerken zoals de Klimaatcoalitie, TransitieNetwerk Middenveld en Hart boven Hard. Het Netwerk Bewust Verbruiken en de lidorganisaties van Voedsel Anders zijn natuurlijke bondgenoten in dit verhaal. Ons internationaal netwerk van katholieke ontwikkelingsorganisaties CIDSE stelde zich 'systeemverandering' enkele jaren geleden al tot overkoepelende doelstelling en biedt heel wat expertise en ervaring. De laatste tijd ontstaan er ook alsmaar meer burgerorganisaties. We moeten op zoek gaan naar betere manieren om elkaar wederzijds te steunen, zodat de boodschap eensgezind en luid klinkt.

Dat kan onder meer door samen op straat te komen en actie te voeren. Broederlijk Delen wil zijn lidmaatschap in deze netwerken actiever opnemen zodat we mee de boodschappen bepalen en bondgenootschappen versterken. Vandaag vervullen we die rol soms nog te veel ondersteunend vanaf de zijlijn in. Ook willen we de verhalen van onze partners luider laten klinken. Zij zijn de perfecte

boodschappers om een andere manier van leven uit te dragen. Ze moeten meer kansen krijgen om duidelijk te maken hoe ze zelf, in hun landen en regio's, verbonden zijn en beweging maken.

Samenwerken, op straat komen en inspiratie van onze partners delen laten ons publiek voelen dat ze deel uitmaken van iets groters, een wereldwijde beweging. Aantonen dat we met veel en steeds meer zijn is van groot belang, niet alleen om beleidsmakers onder druk te zetten maar ook om mensen te motiveren en hen te overtuigen dat verandering mogelijk is.

De uitdaging lijkt erg groot, maar tal van factoren en actoren werken vandaag in het voordeel van systeemverandering. Er is de hoogdringendheid om actie te nemen om de klimaatverandering tegen te gaan. Er is het groeiende protest tegen ongelijkheid in onze samenleving. Steeds meer mensen dreigen vandaag uit de boot te vallen. Maar je ziet ook alsmaar meer mensen rechtstaan om dit onrecht aan te klagen. Die solidariteit is een belangrijke drijfkracht voor verandering.

Als één van de stevigste en oudste pijlers van de Vlaamse noord-zuidbeweging, met een grote en dynamische achterban, duizenden vrijwilligers en nauwe banden met armoedeorganisaties in Vlaanderen, het bredere middenveld en kerkgelieerde structuren, zien we voor Broederlijk Delen een belangrijke rol weggelegd om in Vlaanderen een draagvlak te vinden voor de noodzakelijke systeemverandering. Onze taak bestaat erin mensen te overtuigen dat leven met genoeg verrijkend is. Dat dit rechtvaardig is en zin geeft aan ons bestaan. Onze partners in het Zuiden dagen ons hiertoe uit.

Wij, op onze beurt, nodigen iedereen uit om te delen, op verschillende manieren: delen met het Zuiden, ervaringen delen met vrienden, in de buurt, school of jeugdvereniging, delen in het dagelijkse leven, in de bus, auto, bibliotheek, in de installatie van zonnepanelen, een coöperatieve bank, een boerderij, de speltheek,...

Door met velen te delen kunnen we een mentaliteitswijziging inzetten waarbij individueel bezit en gedrag ondergeschikt wordt aan het gemeenschappelijk goed. Dat willen we verbinden met de vele acties van de klimaatbeweging, mensenrechtenorganisaties, burgerbewegingen, vakbonden en andere middenveldorganisaties. Zo kunnen we samen de grote maatschappelijke verandering realiseren die we vandaag nodig hebben. De geschiedenis toont ons dat het kan!



Broederlijk Delen

Huidevettersstraat 165, 1000 Brussel

tel. 02 502 57 00

info@broederlijkdelen.be

www.broederlijkdelen.be



Broederlijk Delen

TOT IEDEREEN MEE IS



tegen de honger in de wereld

broodnodig..!

UPDATE

20
21



Delen als hefboom voor systeemverandering

ACHTERGRONDDOSSIER CAMPAGNE 2020 - 2022

40 dagen

broederlijk DELEN

vasten 1961



Broederlijk Delen
TOT IEDEREEN MEE IS

EEN NIEUWE WERELD

Ergens in China, eind 2019 ...

... toen wij hier in Brussel de laatste hand legden aan het achtergrond-dossier voor een nieuwe, driejarige campagne, werd een mens besmet met een nieuwe variant van het coronavirus. De wereld is sindsdien dramatisch veranderd. Wat eerst een lokale epidemie was, breidde op enkele maanden uit tot een pandemie. Naarmate het dodental steeg en we geconfronteerd werden met schrijnende beelden van doodzieke mensen in overvolle ziekenhuizen, namen regeringen drastische maatregelen. Grenzen werden gesloten, vliegtuigen bleven aan de grond, de economie viel grotendeels stil, ieders bewegingsvrijheid werd (soms drastisch) ingeperkt. 'Blijf in uw kot' werd ons motto. De maatregelen, noodzakelijk om levens te redden, hadden een ongeziene impact op alle aspecten van ons leven, de economie, de maatschappij, het milieu en legden ook heel wat pijnpunten van de globalisering bloot.

We weten ondertussen veel meer over het virus dat de planeet nu bijna een jaar in zijn greep houdt. We weten dat grote delen van Afrika veel minder getroffen worden door de ziekte. West-Europa en Noord- en Latijns-Amerika daarentegen krijgen de epidemie niet onder controle met vele honderdduizenden doden tot gevolg. Aziatische landen doen het in het algemeen erg goed in het houden van het aantal besmettingen. Veel factoren spelen daarbij een rol: de leefwijze van de bevolking en hun algehele gezondheid, de mate waarin de staat en hoe kordaat het leiderschap is, de mate waarin men individuele vrijheden laat primeren op het algemeen welzijn, de mate waarin men de economie laat primeren op de volksgezondheid, het klimaat waarin men leeft en de bevolkingsdichtheid, de ervaring met eerdere epidemieën, de mate waarin er een cultuur van solidariteit bestaat, ...

Wat ook al duidelijk is: het aanhoudende falen van Westerse samenlevingen om de epidemie het hoofd te bieden, ondanks hun complexe gezondheidssystemen en infrastructuur, zaagt verder aan de poten van het Westerse superioriteitsdenken. Dat hoeft niet problematisch te zijn, integendeel, het kan een extra stimulans zijn om een hoognodige en dringende herverdeling van de macht in internationale instellingen door te voeren en tot meer gelijkwaardige relaties tussen continenten, landen en hun inwoners te komen.

Bovenal heeft de pandemie mensen en beleidsmakers wakker geschud over de fouten in het economisch systeem en de nood aan systeemverandering. Iets waar de veel bedreigendere klimaatcrisis tot nu toe maar matig in was geslaagd.

In hoofdstukken 2 en 3 kijken we meer specifiek naar wat de impact, positief en negatief, van de coronacrisis is op twee van onze kernthema's, recht op voedsel en natuurlijke rijkdommen. Maar eerst staan we stil bij welke globale lessen we als mensheid kunnen trekken uit de confrontatie met een microscopisch klein beestje genaamd SARS-CoV-2.



INHOUDSTAFEL

Lessen uit de COVID-19 crisis	3
Recht op voedsel in coronatijd	6
Duurzaam beheer van natuurlijke rijkdommen in coronatijd	11
Voorlopige conclusies	15

Colofon

Tekst: Suzy Serneels, Katelijne Suetens, Dirk Van der Roost, Wies Willems

Tekstcorrectie: Muriel Burgers, Valerie De Beuckelaer en Greet De Wulf

Foto's ©: Max Böhme, Jolly Crawford, Chutter-snap, Thomas De Boever, Freepik, Gryffyn m, Joel Muniz, Andre Ouellet, Sebastian Pichler, Dareck Tubazaya, United Nations.

Grafische vormgeving: Marine De Keyzer

Verantwoordelijke uitgever: Lieve Herijgers, Huidevettersstraat 165, 1000 Brussel

Deze brochure is gedrukt op gerecycleerd papier.



LESSEN UIT DE COVID-19 CRISIS



Het virus brengt ons in herinnering wat ons echt gelukkig maakt: menselijke relaties, de natuur en onze leefomgeving.

De coronacrisis toont aan dat een goed uitgebouwde sociale zekerheid en bescherming noodzakelijk zijn, zeker voor zij die al kwetsbaar zijn. We hebben daarvoor een sterke overheid nodig, die ingrijpt in de economie en greep heeft op het financiële systeem. De manier waarop we vandaag omgaan met de natuur, en de ongebreidelde globalisering, keren als een boemerang naar ons terug. Het is belangrijk dat elk land en regio weer meer zelf gaat instaan voor de productie van essentiële goederen en diensten noodzakelijk voor onze basisbehoeften. Solidariteit, op alle niveaus, is cruciaal om de pandemie in te dijken: van burens die elkaar bijstaan tot een vaccin dat wereldwijd voor iedereen beschikbaar is. Het virus brengt ons in herinnering wat ons echt gelukkig maakt: menselijke relaties, de natuur en onze leefomgeving. De coronacrisis en haar gevolgen zijn met andere woorden één groot pleidooi voor systeemverandering.

3

Les nummer 1: Sociale bescherming en een sterke overheid zijn cruciaal om mensen zekerheid te bieden in tijden van crisis

Corona is niet de grote gelijkmaker zoals velen bij de start van de pandemie dachten, wel integendeel. Mensen die aan het verliezende einde van de ongelijkheidsbalans leven zijn het hardst getroffen door de coronacrisis. Tegelijk toont een rapport van Swiss Bank UBS dat het aantal miljardairs is toegenomen én dat ze hun fortuinen tijdens de pandemie met 27 % hebben vergroot.¹ Mensen die in preciaire omstandigheden leven, zagen door de lockdown hun mogelijkheden om nog enigszins het hoofd boven water te houden stuk voor stuk verdwijnen. Van het sluiten van opvang voor daklozen en sociale restaurants in rijke landen tot het verbieden van de informele economie, de levenslijn van miljarden mensen in lage- en middeninkomenslanden die van dag tot dag leven. Al wie niet kan rekenen op degelijke sociale bescherming is een vogel voor de kat. De Wereldbank schat dat in 2020 tot 100 miljoen mensen extra in de armoedestatistieken zullen belanden, de meerderheid van hen in Zuidoost-Azië en Sub-Sahara Afrika.²

Maar de kwetsbaarheid beperkt zich niet alleen tot het socio-economische. Van Europa tot de V.S. en Latijns-Amerika worden gemarginaliseerde groepen tot dubbel zo hard getroffen door het virus en hebben ze een grotere kans om te worden gehospitaliseerd en te overlijden. Voor wie met verschillende generaties in één huis

woont of werkt in een sector waar thuiswerk geen optie is, is *social distancing* erg moeilijk. Gezondheidsrisico's die de kans op een slecht ziekteverloop verhogen, zoals diabetes, overgewicht en hoge bloeddruk, komen veel vaker voor bij groepen die zich geen gezond dieet kunnen veroorloven. In onze campagnes over honger legden we al eerder de link tussen overgewicht, obesitas en armoede. In heel wat landen is de toegang tot gezondheidszorg erg duur en afhankelijk van waar je woont.

Overheden en multilaterale instellingen moeten daarom versneld werk maken van een universele sociale bescherming zoals gedefinieerd onder SDG1, geen armoede. In de nasleep van de coronacrisis en in aanloop naar nieuwe, onvermijdelijke klimaat- en andere crisissen, moeten overheden de middelen die nu massaal



¹ Neate, R. 2020. Billionaires' wealth rises to \$10.2 trillion amid Covid crisis. The Guardian, 7 oct. 2020. <https://www.theguardian.com/business/2020/oct/07/covid-19-crisis-boosts-the-fortunes-of-worlds-billionaires>

² Worldbank, 2020. Projected poverty impacts of COVID-19, Brief, 8 June 2020. <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/projected-poverty-impacts-of-COVID-19>

worden vrijgemaakt deels investeren in sterke sociale gelijkmakers: huisvesting, onderwijs, toegang tot gezondheidszorg, toegang tot gezond voedsel. Daarnaast moeten middelen herverdeeld worden via eerlijke belastingen op multinationals, kapitaal en vermogen waarbij de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen en waarbij een einde wordt gemaakt aan belastingontduiking en ontwijking. De meerwaarde die in de reële economie wordt gecreeërd moet in de eerste plaats de samenleving ten goede komen en niet enkel de aandeelhouders. Overheden en multilaterale instellingen

moeten maatregelen nemen opdat wereldwijde geldstromen de reële economie ondersteunen op de lange termijn. Vandaag mikt het financiële systeem op snelle, kortetermijn winsten via speculatie en fictieve geldstromen. Internationaal geldende regulering moet hier paal en perk aan stellen. Kortom, overheden moeten ervoor zorgen dat ze weer greep krijgen op geld. Zo komen de financiële middelen op tafel om sociale bescherming en kwalitatieve, publieke diensten te financieren voor de huidige en toekomstige generaties.

Les nummer 2: De gevolgen van onze levensstandaard komen steeds luider op onze deur kloppen

De wereld is de laatste dertig jaar in ijlt tempo geglobaliseerd. Goederen, kapitaal, diensten en mensen bewogen tot voor kort relatief ongehinderd tussen landen, met alle voordelen voor onze welvaart en met alle nadelen grotendeels voor anderen. De klimaatopwarming wordt al decennia gevoeld in de gebieden dicht bij de evenaar maar bij ons bleef het vooralsnog beperkt tot toenevende droogte en een hittegolf of twee in de zomer. Milieuvervuiling en mensenrechtenschendingen rond ontginnings- en agro-industriële projecten, massale ontbossing en vernieling van biodiversiteit om veevoeder en palmolie te produceren, we hadden er allemaal niet zo veel last van in het welvarende Europa. Tot voor kort tenminste. Het is erg waarschijnlijk dat de oorsprong van de pandemie kan teruggebracht worden tot het ongecontroleerd vernietigen van ecosystemen om steeds meer, almaar schaarser wordende natuurlijke rijkdommen aan te boren, noodzakelijk om een schier eindeloze stroom aan consumptiegoederen te produceren.

Vervolgens nam het virus de trein der globalisering, of beter, het vliegtuig, en legde op zijn tocht door de wereld de fragiliteit van de globale productieketens bloot. Plots stelden we vast dat cruciale goederen als mondkapjes en paracetamol enkel nog in verre Aziatische landen werden geproduceerd. Lage productiekosten, enkel te verklaren door uitbuiting van arbeiders en verwaarloosbare milieunormen, zorgden de afgelopen veertig jaar voor een massale verschuiving van de productie naar zogenaamde lageloonlanden.

Er gaan vandaag meer en meer stemmen op om de productie van essentiële goederen tenminste deels te herlokaliseren. Naast een betere weerbaarheid tegen onvoorziene schokken zoals de pandemie creëert een herlokalisatie werkgelegenheid en laat ze toe om de negatieve impact elders te beperken en de milieukost zelf te dragen. Als we willen voorkomen dat de klimaatcrisis en andere rampen ons leven en dat van onze kinderen en kleinkinderen weldra geheel overheersen, kunnen we er maar beter voor zorgen dat ook de productie van niet-essentiële goederen op een duurzame en faire manier wordt georganiseerd door het opleggen van strikte sociale en ecologische standaarden, in het bijzonder voor goederen die ver van huis worden gemaakt.



Niet alleen goederen, maar ook diensten die de basis vormen voor een goed leven - voedselvoorziening, huisvesting, water, gas en elektriciteit, gezondheidszorg, kinderopvang, ouderenzorg en onderwijs - moeten we weer meer lokaal gaan organiseren. Dit moet de eerste prioriteit zijn van onze nationale en Europese economie en niet de competitieve exportsector. Deze 'essentiële economie' hoeft ook niet noodzakelijk te groeien, ze moet kunnen voorzien in de levensbehoeften van alle inwoners. Punt. Ze zal een resem aan kwalitatieve jobs, inclusief sociale bijdragen, opleveren in essentiële beroepen.

Want ook dat hebben we geleerd tijdens deze pandemie: wat essentiële beroepen zijn. Verpleegkundigen, zorgverleners, landbouwers, vuilnismannen, leerkrachten, postbodes, rekkenvullers, kassiersters en vrachtwagenchauffeurs, slecht betaald en vaak met de nek aangekeken, hielden onze samenleving de afgelopen maanden recht. Een herwaardering, zowel financieel als maatschappelijk van deze essentiële beroepen is dan ook aan de orde.

Les nummer 3: Solidariteit is de sleutel tot overleven

Deze crisis maakte niet alleen duidelijk dat we deze planeet delen, ze leert ons ook dat als we niet solidair zijn met elkaar, over landen en continenten heen, we deze gezondheidscrisis en de socio-economische gevolgen, maar moeilijk te boven zullen komen. Zolang het virus nog ergens rondwaart, zal het zich met het vliegtuig genaamd globalisering telkens opnieuw verspreiden. In de eerste plaats moet er dus voor gezorgd worden dat alle landen de middelen hebben om de epidemie de kop in te drukken. Een vaccin moet wereldwijd beschikbaar zijn voor iedereen aan een betaalbare prijs. De instellingen van de Verenigde Naties, en met name de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), spelen hier een cruciale rol. Ook het heropbouwen van de lokale en de globale economie kan enkel lukken als er geen hele regio's achterblijven. De pandemie biedt een uitgelezen kans om vervuilende en nutteloze sectoren uit te faseren en volop te investeren in publieke infrastructuur, hernieuwbare energie, circulaire economie en duurzame voedselsystemen.³ Schuldkwijtschelding van arme, lage- en middeninkomenslanden moet financiële

ruimte creëren voor deze landen, bovenop de surreële geldbedragen die wereldwijd worden bijgedrukt en vrijgemaakt voor herstel. Sterke en geloofwaardige multilaterale instellingen zijn cruciaal om dit te coördineren.

Maar ook lokaal is solidariteit van levensbelang. We zagen tijdens de crisis hoe belangrijk het is dat generaties zorg dragen voor elkaar. We zagen ook dat dat niet altijd lukte en dat wanneer sommigen zich niet aan de maatregelen hielden, het virus snel weer om zich heen greep. We zijn als samenleving maar zo sterk als de zwakste schakels. Daarom is solidariteit met alle groepen in de samenleving, in het bijzonder met de meest kwetsbaren, noodzakelijk. In deze crisis moet iedereen aan hetzelfde zeel trekken om het virus samen onder controle te krijgen.

³ Landen die zich de 'Wellbeing economy governments' noemen, o.a. Nieuw-Zeeland, IJsland, Schotland en Wales, hebben die keuzes al in praktijk gebracht.

Les nummer 4: Dat wat ons echt gelukkig maakt, is niet te koop

De pandemie en vooral de opeenvolgende lockdowns leiden bij velen tot een grote belasting van het mentaal welzijn. Vooral bij jongeren en jongvolwassenen viel het sociaal isolement zwaar, net als bij ouderen die maandenlang werden gescheiden van familie en vrienden. Merkwaardig voor een samenleving die zichzelf toch eerder als individualistisch typeert. Onze *gehechtheid* aan smartphone en laptop veranderde noodgedwongen in *afhankelijkheid* van deze technologieën, die gedurende weken op rij de enige poort naar de buitenwereld vormden. Maar we stelden al gauw vast dat dit maar een mager alternatief biedt voor echte sociale contacten. Na jaren waarin velen bouwden aan een virtueel leven op Facebook of Instagram stelden we vast dat een goed leven zich niet online afspeelt. Wat we nodig hebben om gelukkig te zijn, is het echte leven, met echte omhelzingen, echte ontmoetingen en echte gesprekken.

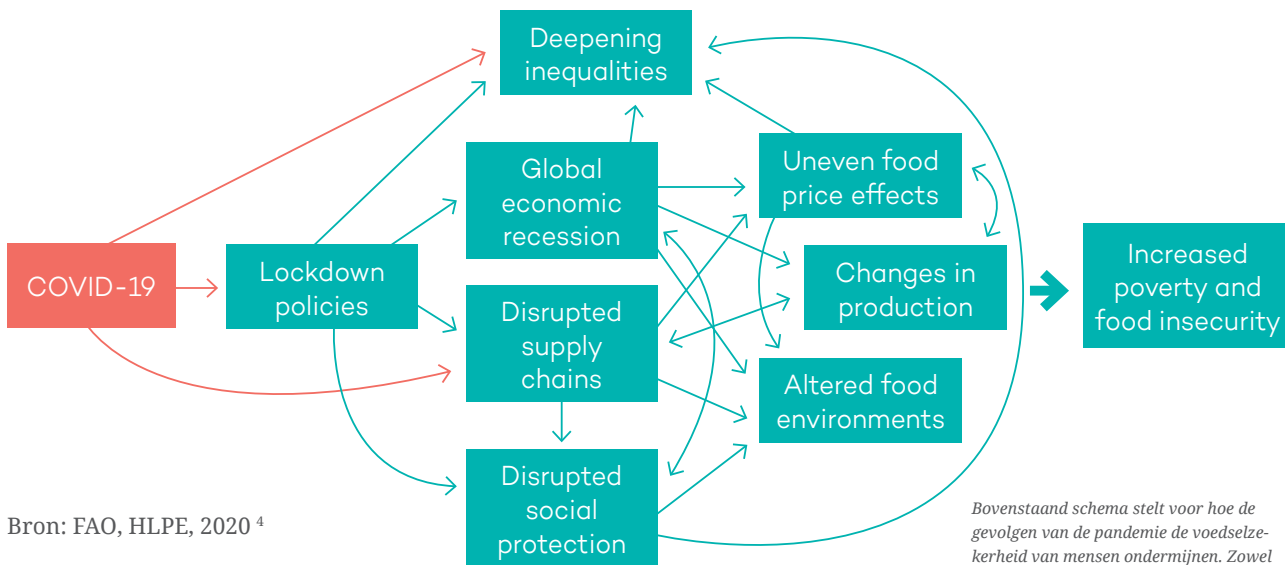
En we leerden ook dat de natuur ons gelukkig maakt en ons beschermt tegen mentale en fysieke schade. De natuur en onze directe leefomgeving wonnen sterk aan belang. Helaas stelden velen ook vast dat die omgeving jammerlijk tekort schoot. Dat er geen parkje die naam waardig, geen speelplein of bos in de buurt was. Lokale en hogere overheden, samen met burgers en hun verenigingen en initiatieven, doen er goed aan in de komende jaren sterk in te zetten op uitbreiding, bescherming en opwaardering van de natuur en groene leefomgeving, zeker in onze steden.



RECHT OP VOEDSEL IN CORONATIJD

De maatregelen die genomen werden om de COVID-19-pandemie in te dijken legden de pijnpunten bloot van ons geglobaliseerd voedselsysteem. De lange, vaak complexe toeleveringsketens geraakten volledig verstoord. Miljoenen mensen zagen hun inkomen krimpen of helemaal verdampen als gevolg van de economische crisis, waardoor voedsel onbetaalbaar of onbereikbaar werd. Tegelijk werden ook de

oplossingen zichtbaar. Mensen (her)ontdekten het plezier van moestuinieren en koken, de korte keten floreerde als nooit tevoren en ook in onze partnerlanden bleken mensen en gemeenschappen die in hun eigen voedsel voorzien minder kwetsbaar en veerkrachtiger dan anderen. De pandemie is een wake-upcall om dringend onze voedselsystemen te veranderen, ze veerkrachtiger, diverser en lokaler te maken.



Bron: FAO, HLPE, 2020 ⁴

Bovenstaand schema stelt voor hoe de gevolgen van de pandemie de voedselzekerheid van mensen ondermijnen. Zowel de economische als fysieke toegang tot voedsel wordt belemmerd.

Sterven van COVID-19 of van honger.

Door de lockdownmaatregelen verloren miljoenen mensen hun baan of zagen hun inkomen drastisch dalen, waardoor ze minder geld overhouden om aan voedsel te besteden. Mensen die in de informele economie werken, zijn het hardst getroffen. In Sub-Sahara Afrika is de informele sector goed voor 60 tot 90 % van de niet-landbouwgerelateerde jobs. ⁵ Informele werkers vergaren hun inkomen vaak van dag tot dag, als verkoper, dagloner, huishoudhulp. Zij werken zonder contract, zonder garantie op waardig werk of een degelijk loon, zonder sociale zekerheid. Velen zagen zich genoodzaakt te kiezen tussen het overtreden van lockdownregels om toch wat geld te verdienen of thuis te verhongeren. Wie wel kon blijven werken, bijvoorbeeld in de landbouwsector, liep vaak grote risico's op besmetting. Seizoenarbeiders werden besmet door slechte huisvesting en leefomstandigheden. Industriële slachthuizen, die grotendeels draaien op arbeidsmigranten en flexwerkers, bleken wereldwijd een bron van besmettingen. Vooral in de VS moesten miljoenen slachttrijpe dieren geëuthanaseerd worden op boerderijen omdat slachthuizen gesloten werden. Stedelingen die hun baan kwijt waren geraakt, keerden terug naar het platteland en legden zo extra druk op plattelands huishoudens, die met minder inkomen extra monden moesten voeden. Geldtransfers verminderden of droogden op omdat ook heel wat migranten in gastlanden hun job verloren.

De Wereldbank schat dat geldtransfers naar Sub-Sahara Afrika met 23,1 % zullen dalen in 2020. ⁶

De WHO vreest dat eind 2020 132 miljoen mensen chronisch honger zullen lijden, bovenop de 690 ⁷ miljoen mensen die nu al honger lijden. Daarnaast zijn naar schatting nog twee miljard mensen matig tot ernstig voedselonzekeer. Ook zonder de COVID-19-crisis gingen deze cijfers al in stijgende lijn, sinds 2014. ⁸ De redenen zijn complex, maar armoede is de voornaamste structurele oorzaak. Velen van hen zijn boeren, of mensen die hun broodwinning uit de landbouw halen. Sommigen

⁴ HLPE. 2020. *Impacts of COVID-19 on food security and nutrition: developing effective policy responses to address the hunger and malnutrition pandemic*. Rome.

⁵ IMF. 2017. *Regional Economic Outlook. Sub-Saharan Africa. Restarting the Growth Engine*. World Economic and Financial Surveys. April 2017. Available at : <https://www.imf.org/en/Publications/REO/SSA/Issues/2017/05/03/sreo0517#exec>

⁶ Bisong, A., Ahairwe, P.E. and Njoroge, E., 2020. *The impact of COVID-19 on remittances for development in Africa*. ECDPM Discussion paper n°269. (also available at <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/Impact-COVID-19-remittances-development-Africa-ECDPM-discussion-paper-269-May-2020.pdf>)

⁷ De significante daling in het aantal mensen dat wereldwijd honger heeft (de FAO rapporteerde 815 miljoen in 2018), wordt verklaard door een herziening door de FAO van de cijfers voor populatie en toegang tot voedsel op basis van huishoud-enquêtes voor 13 landen waaronder China, sinds 2000. Dit verandert niets aan de trend dat sinds 2014 het aantal mensen dat honger lijdt, jaarlijks toeneemt.

⁸ FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. 2020. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets*. Rome, FAO. (also available at <https://doi.org/10.4060/ca9692en>).

konden hun producten niet verkopen, vanwege gesloten markten of transportbeperkingen, of konden niet oogsten omdat de landarbeiders de velden niet konden bereiken. Landarbeiders verloren hun broodwinning door reisverboden. Boeren hadden geen toegang tot zaaigoed en andere productiemiddelen als gevolg van verstoringen in de toeleveringsketens, waardoor ze niet op het juiste moment hun velden konden bewerken. Veel micro- en kleine ondernemers in de voedingssector verloren hun inkomen omdat ze niet langer de nodige grondstoffen voor hun bedrijf konden aankopen of hun producten niet konden verkopen wegens gesloten markten, scholen, werkplaatsen en restaurants.



Een falend voedselsysteem blootgelegd

De internationale handel in landbouwproducten werd zwaar verstoord door het sluiten van grenzen. Heel wat ontwikkelingslanden zijn afhankelijk van internationale markten voor de import van basisproducten en de export van marktgewassen. Zij zijn dubbel kwetsbaar voor verstoringen in toeleveringsketens, zeker voor de export van snel bederfbare producten zoals vers fruit en groenten.⁹ Afrikaanse boeren, gespecialiseerd in tuinbouwproducten zoals boontjes, tomaten of bloemen, bleven met hun producten zitten toen het luchtruim sloot en bestellingen werden geannuleerd. Onze boeren zagen de vraag naar frietaardappelen verdampen, door de sluiting van (fastfood)restaurants wereldwijd.

Hamstergedrag van panikerende consumenten, maar ook het *just in time* bevoorradingsmodel van de supermarkten, zorgde voor lege rekken. In heel wat landen werden openlucht en informele voedselmarkten gesloten, terwijl supermarkten open mochten blijven. Deze politiek trof vooral de arme bevolking, die afhankelijk is van deze markten en maakte fruit en verse groenten veel minder beschikbaar, ten voordele van bewerkt en verpakt voedsel. De verschuiving in consumptie naar meer verwerkt voedsel, meer zetmeelrijke basisgranen en minder fruit en groenten kan bijdragen aan ondervoeding en mensen meer kwetsbaar maken voor

COVID-19. Het is aangetoond dat slecht gevoede mensen (onder- of overvoed) meer kans lopen op ernstige complicaties als ze de ziekte ontwikkelen.¹⁰

Bestaande ongelijkheden uitgediept

De globale economische vertraging als gevolg van de pandemie en de verspreiding van de ziekte zelf heeft bestaande sociale en economische ongelijkheden in landen nog verergerd en uitvergroot. Kwetsbare groepen (kinderen, mensen in conflictgebieden, migranten, ontheemden, vluchtelingen, informele werkers) zijn bijzonder hard getroffen. Vrouwen en meisjes, die al meer te lijden hebben onder voedsel- en voedingonzekerheid, worden bovendien nog eens extra getroffen. Hoewel ze iets minder kans hebben om aan het virus zelf te sterven (ze hebben o.m. een beter immuunsysteem),¹¹ zijn ze oververtegenwoordigd onder de werknemers in het zorgsysteem en moeten ze ook zorgtaken combineren met economische activiteiten, waardoor ze veel minder flexibel zijn. 80 % van de voedselverkopers in Fort Portal, Oeganda, zijn vrouwen. Zij verloren hun broodwinning van de ene op de andere dag toen de overheid een strikte lockdown uitvaardigde. Sommige vrouwen slaagden erin zich aan te passen en verse producten te verkopen in plaats van gekookte maaltijden, anderen werden afhankelijk van liefdadigheid van familie en vrienden om te overleven. Allen leden inkomensverlies en moesten het aantal dagelijkse maaltijden terugbrengen van drie naar twee. Vrouwen en meisjes zijn vaker het slachtoffer van huiselijk geweld dat overal ter wereld toeneemt door de gevolgen van de crisis.¹² Vrouwen werken vaker in de informele sector dan mannen, zonder sociale bescherming.

Heel wat landen en streken kregen, bovenop de pandemie, nog af te rekenen met de nefaste gevolgen van klimaatverandering en andere rampen. Europa kreunde onder de heetste zomer sinds mensenheugenis. Oost-Afrika werd geteisterd door de grootste sprinkhanenplaag in veertig jaar. In Latijns-Amerika woekerden bosbranden als nooit tevoren, (ook aangewakkerd door het lakse beleid van president Bolsonaro). Hevige regenval veroorzaakte dit jaar zware overstromingen in Sudan, Niger en Burkina Faso, Japan, Frankrijk en Italië, en vernietigde levens, woningen, velden en oogsten. We krijgen steeds vaker en nadrukkelijker de rekening gepresenteerd voor het overschrijden van planetaire grenzen.

⁹ FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. 2019. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns*. Rome, FAO. (also available at <https://www.wfp.org/publications/2019-state-food-security-and-nutrition-world-sofi-safeguarding-against-economic>)

¹⁰ Micha, R. et al, 2020. 2020 Global Nutrition Report : Action on Equity to End Malnutrition: (<https://globalnutritionreport.org/reports/2020-global-nutrition-report/>)

¹¹ <https://www.healthline.com/health-news/men-more-susceptible-to-serious-covid-19-illnesses>

¹² <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf?la=en&vs=5006>

Beter landbeheer in provincie Kwilu

Ook in Congo zijn ze zich terdege bewust van de impact die sommige landbouwpraktijken hebben op het milieu en hun negatieve bijdrage aan klimaatverandering. Boeren branden traditioneel hun velden af ter voorbereiding van een nieuw plantseizoen. Het is een gemakkelijke manier om velden onkruidvrij te maken en de as maakt tijdelijk wat voedingsstoffen beschikbaar voor planten. Maar de techniek zet heel wat CO₂ vrij, put de landbouwgrond uit en is bron van klimaatverandering. Boerenorganisatie COP/Mikwi zet zich in om de Congolese boeren te sensibiliseren over de negatieve effecten en alternatieve methoden om akkers te bemesten (bv. met groenbemesters). Daarnaast zorgde het lobbywerk van COP/Mikwi er ook voor dat lokale autoriteiten beter gaan toezien op de handhaving van de wet die het afbranden verbiedt.



Tekenen van hoop

Maar niet alles is slecht. De pandemie heeft ons de waarde en het belang van veerkrachtige en diverse lokale voedselsystemen laten zien. Mensen die hun eigen voedsel produceren bleken veel minder kwetsbaar dan mensen die voor hun voeding afhankelijk zijn van de (super)markt. Boeren die hun producten via lokale markten en korte toeleveringsketens verkopen, werden minder getroffen door de lockdownmaatregelen dan degenen die op de wereldmarkt actief zijn. Boeren die werken zonder externe inputs, met eigen zaaigoed en compost, konden telen op het ritme van de seizoenen, ongehinderd door stokkende toeleveringsketens voor zaaigoed en meststoffen. Consumenten (her)ontdekten het plezier van thuis klaargemaakt voedsel en waardeerden verse, gezonde en lokale producten boven supermarktproducten. Boerenorganisaties ontwikkelden snel systemen voor thuisbezorging op basis van digitale technologieën. Rurale gemeenschappen bevoorraden de nabijgelegen steden.



Zaaigoedregisters als vorm van verzet

Onze partners kennen al langer het belang van autonomie tegenover de machtige agro-industrie. Met de introductie van het commerciële aardappelras 'Waychu', verdwijnt gaandeweg de rijkdom aan inheemse aardappelvariëteiten in de Boliviaanse gemeenschappen en worden boeren afhankelijk gemaakt van de agro-industrie voor de aankoop van een totaalpakket: aardappelzaaigoed en de bijhorende kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Gelukkig blijft in veel gemeenschappen de kennis over traditionele zaadproductie bewaard en blijven boeren ook eigen rassen telen en ruilen. De verstrenging van de zaadregistratie-wetgeving, onder druk van de agro-industrie, bedreigt de voortzetting van deze traditionele praktijken. Daarom namen verschillende boerengemeenschappen, samen met partnerorganisatie CENDA, het initiatief om gemeenschapsregisters op te stellen waarin Boliviaanse boeren hun zaaigoed kunnen registreren. Op die manier kunnen ze een veelheid aan gewassen garanderen en de autonomie van de boeren beschermen en het gebruik van zaden als cultureel erfgoed verdedigen.

Ook in Vlaanderen ijvert het netwerk 'Vitale Rassen' voor het recht op het gebruik en het verspreiden van zaadvaste lokale variëteiten. Deze worden geselecteerd op hun veerkracht en inherente capaciteit om zich aan te passen aan wisselende omstandigheden. De boeren-veredelaars willen de vrucht van hun inspanningen kunnen delen met andere tuinders en besloten daarom ook om de (omslachtige) procedure van registratie van hun zaadvaste rassen te doorlopen. Zo kunnen zij hun zaaigoed beschermen en verkopen aan andere boeren, die ze op hun beurt kunnen kruisen met eigen variëteiten om zo te komen tot een divers aanbod aan lokaal aangepaste, veerkrachtige groenterassen, die klaar zijn voor de toekomst.



Greet en Lien, vzw Vitale Rassen

Van Boer tot Bord: een nieuwe wind in Europa

De Europese Commissie lijkt wakker geschud en erkent de noodzaak om over te schakelen naar een duurzaam voedselsysteem, omdat gezonde mensen, gezonde samenlevingen en een gezonde planeet niet los van elkaar gezien kunnen worden. In mei 2020 lanceerde de Commissie één van de kernelementen van de Europese Green Deal: de Boer tot Bord-strategie (B2B).

“ De coronacrisis heeft duidelijk gemaakt hoe kwetsbaar we zijn en hoe belangrijk het is om het evenwicht tussen de menselijke activiteit en de natuur te herstellen. Als kernpunten van de Green Deal wijzen de Biodiversiteits- en de Boer tot Bord-strategie de weg naar een nieuw en beter evenwicht tussen natuur, voedselsystemen en biodiversiteit; om de gezondheid en het welzijn van onze bevolking te beschermen en tegelijkertijd de EU concurrentieel en veerkrachtiger te maken. Deze strategieën zijn onmisbaar voor de grote transitie die nu voor de deur staat.

- Frans Timmermans, EC vicepresident en verantwoordelijk voor de European Green Deal

De B2B-strategie wil ervoor zorgen dat alle Europeanen toegang hebben tot gezond, betaalbaar en duurzaam voedsel, klimaatverandering bedwingen, het milieu en de biodiversiteit beschermen, een rechtvaardige verdeling van de winsten in de toeleveringsketens verzekeren en het aandeel biologische landbouw verhogen. Tegen 2030 wil men het gebruik van chemische en gevaarlijke pesticiden met 50 % verminderen, nutriëntenverlies uit de bodem met 50 % doen dalen en het gebruik van chemische meststoffen met minstens 20 % verminderen. Om microbenresistentie tegen te gaan wil men de verkoop van antimicrobiële producten voor veeteelt en aquacultuur met 50 % verminderen. Bovendien wil de EU duurzame landbouw stimuleren en moet tegen 2030 minstens 25 % van het landbouwareaal gebruikt worden voor organische landbouw.

De B2B-strategie wil ook agro-ecologie ondersteunen, o.a. via het systeem van eco-regelingen waarmee duurzame landbouwpraktijken financieel worden gestimuleerd. Ook door het steunen van 'living labs' of levende laboratoria waar onderzoek wordt gedaan naar bodemgezondheid en het herstel van bodemfuncties met agro-ecologische benaderingen. In de internationale samenwerking belooft de EU zich toe te spitsen op onderzoek en innovatie op gebied van voeding, met aandacht voor klimaatverandering en schuift ze agro-ecologie naar voor als pertinente strategie.

Het succes van de B2B-strategie staat of valt met een coherent Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) dat boeren ondersteunt om werk te maken van milieuvriendelijke landbouwpraktijken en meer biodiversiteit op hun boerderijen te brengen. Helaas miste het Europees Parlement een kans om het GLB verregaand te hervormen. De drie grootste parlementaire fracties (EVP, RENEW en S&D) steunden volop de eisen van de agro-industrie en zorgden ervoor dat 60 % van de landbouwsubsidies nog steeds kunnen gaan naar boeren en bedrijven die geen enkele moeite doen om klimaat- en biodiversiteit bevorderende maatregelen te nemen. Veel heil werd verwacht van de al vermelde 'eco-regelingen', maar ook deze werden uitgehouden.

De B2B-strategie blijft bovendien competitiviteit van de Europese landbouwindustrie op de globale markten nastreven. Dit botst met het voornemen om de Europese klimaatimpact te verminderen. Bovendien wordt er in de B2B-strategie niet gesproken over het herzien van internationale vrijhandelsverdragen om voedselsystemen duurzaam en eerlijk te maken. De vrijhandelsverdragen, die nu vooral de belangen dienen van grootschalige productie van marktgewassen, schaden lokale bevoorradingsketens en lokale waardecreatie op alle continenten, inclusief in Europa zelf.



DUURZAAM BEHEER VAN NATUURLIJKE RIJKDOMMEN IN CORONATIJD

“De natuur stuurt ons een boodschap.” zei de topman van het VN-milieuagentschap over de COVID-19-pandemie. *“Business as usual zal de ongelijkheid en de degradatie van ons leefmilieu alleen maar erger maken.”* De verstoorde wereldhandel legde de kwetsbaarheid bloot van een economisch model dat eenzijdig op grondstoffenexport gebaseerd is. Latijns-Amerika belandde in een ongeziene sociale en economische crisis. Tegelijkertijd profiteerden machtige (mijnbouw)bedrijven van de situatie om hun agenda door te drukken, en kwamen mensenrechten nog meer onder druk te staan. Toch zijn er ook tekenen van hoop: zo lanceerden onze partners een brede oproep tot systeemverandering. En in Europa komt de transitie naar een circulaire economie in een stroomversnelling met de Green Deal, terwijl de roep om bindende regels voor bedrijven steeds meer weerklank vindt.



De pandemie: product van onze grondstoffenhonger

Meer onderzoek is vereist om duidelijke conclusies te kunnen trekken over de exacte oorsprong van SARS-CoV-2. Maar verschillende wetenschappers wezen al op de grootschalige vernietiging van de natuur als een belangrijke factor in de verspreiding van ziektes, waaronder COVID-19. Exploitatieactiviteiten zoals houtkap, mijnbouw, industriële landbouw, wegenbouw en verstedelijking (naast de jacht en wildhandel) leiden tot de verstoring en vernieling van ecosystemen. Ze zorgen er bovendien voor dat meer mensen in contact en conflict komen met dieren, waardoor deze ziektes gemakkelijker worden overgedragen.

Klimaatverandering, bevolkingsdruk en de geglobaliseerde wereldeconomie (in het bijzonder het wereldwijde vliegverkeer) versnellen en versterken virusuitbraken. Bij ongewijzigd beleid zullen dergelijke crisissen in de toekomst vaker voorkomen. Er wordt in dit verband bijvoorbeeld gewezen op het reële risico van een volgende pandemie als gevolg van de snel toenemende ontbossing in het Braziliaanse Amazonewoud. Experts pleiten daarom voor een globale *One Health*-aanpak: de gezondheid van mensen hangt samen met de gezondheid van de natuur en het leefmilieu, en deze holistische visie moet zich ook vertalen in het beleid. Op Europees niveau vormt de Green Deal, als kader voor de heropbouw van de economie, alvast een belangrijke stap in de juiste richting.



Verschillende van onze partnerlanden, met name in Latijns-Amerika, worden buitengewoon hard getroffen door de coronapandemie. Overheden namen ingrijpende quarantainemaatregelen om een overbelasting van de gezondheidszorg te vermijden. Die strenge lockdowns mogen dan ondertussen opgeheven zijn, de sociaaleconomische ravage wordt steeds duidelijker. De VN verwachten een ongeziene economische crisis op het hele continent. Op macro-economisch vlak betekent de instorting van de grondstoffenprijzen een zware klap, aangezien veel landen erg afhankelijk zijn van inkomsten uit de extractieve industrie (mineralen, olie, gas). Ook de verstoring van de wereldwijde handelsketens raakt tal van sectoren. Vooral informele arbeiders, families op het platteland, inheemse gemeenschappen en vrouwen worden vanwege hun reeds kwetsbare positie hard getroffen. Latijns-Amerika is vandaag al het meest ongelijke continent ter wereld, en die ongelijkheid dreigt nog verder toe te nemen.

Tegelijkertijd wordt de coronacrisis misbruikt om burgerlijke vrijheden aan banden te leggen. *“De COVID-19-crisis kan tijdelijke, adequate en noodzakelijke opschortingen van bepaalde mensenrechten rechtvaardigen, maar niet de systematische aanvallen op mensenrechten, de democratie en de rechtstaat die te veel regeringen in de voorbije weken hebben gelanceerd. In verschillende gevallen bestaat het risico dat bedrijven deze aanvallen mee faciliteren.”* reageerde de internationale mensenrechtenorganisatie FIDH,¹³ waarbij ook verschillende van onze partners aangesloten zijn.

Misbruik door de mijnbouwindustrie

Economische belangen primeren in veel landen op de volksgezondheid en veiligheid van burgers. In Brazilië zet president Bolsonaro de gezondheid van miljoenen burgers op het spel door de ernst van COVID-19 te minimaliseren, terwijl de roekeloze exploitatie van het Amazonewoud en het geweld tegen de inheemse bevolking in versneld tempo verdergaan. In verschillende landen maakt de mijnbouwindustrie misbruik van de crisis om haar eigen belangen door te drukken. Dat

gebeurt op uiteenlopende manieren: ondernemingen die ondanks de grote gezondheidsrisico's hun operaties gewoon verderzetten, regeringen die bijzondere maatregelen nemen om legitieme protesten in de kiem te smoren en mijnbouw te promoten, bedrijven die van de gelegenheid gebruik maken om zichzelf in een goed daglicht te plaatsen, en tot slot het misbruik van de huidige situatie om aanpassingen door te voeren in wetgeving, ten voordele van de industrie. De sector lobbyt ook volop voor nieuwe mijnbouwvergunningen onder het mom van 'noodzakelijk voor het economisch herstel'.

Zo stond de Peruaanse regering bijvoorbeeld uitzonderingen op de strenge lockdown-maatregelen toe aan machtige mijnbedrijven en waren er verschillende COVID-19-uitbraken op mijnsites waar werknemers in onveilige omstandigheden aan de slag moesten blijven. In Colombia deden VN-experten, na lobbywerk van onze partner Ccajar, een oproep om een deel van de operaties van een grote steenkoolmijn stil te leggen vanwege de verhoogde impact op de gezondheid van omwonende gemeenschappen (door water- en vooral luchtvervuiling, een acuut risico in de context van COVID-19).

De pandemie leidt tot slot ook tot een toename van het geweld tegen mensenrechten- en milieuactivisten. Vooral in Colombia maken gewapende groepen, die vaak banden hebben met de illegale mijnbouw, grootgrondbezitters en drugshandel, misbruik van de quarantainemaatregelen om leiders van lokale gemeenschappen te vermoorden. Er zijn minder getuigen en bedreigde activisten vinden moeilijker een veilig onderkomen. Landrechten- en milieuactivisten lopen het grootste risico. Een droeve realiteit die haaks staat op de doelstellingen van het nieuwe Verdrag van Escazú,¹⁴ dat tot doel heeft om de publieke inspraak rond milieuzaken in Latijns-Amerika te bevorderen en milieuactivisten te beschermen.

¹³ Internationale Federatie voor de Mensenrechten

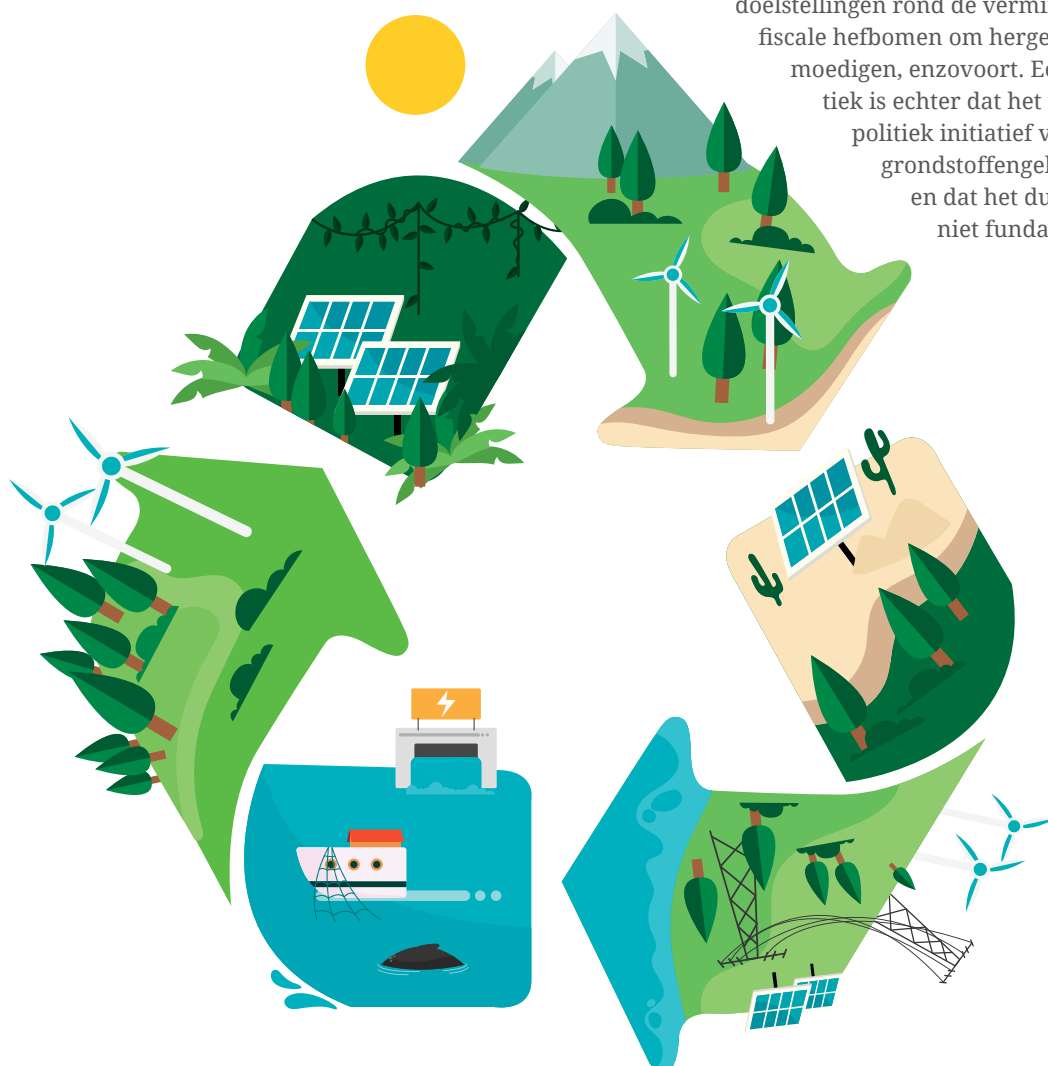
¹⁴ Het Verdrag van Escazú (voluit: 'Regionaal akkoord over toegang tot informatie, publieke participatie en rechtspraak inzake milieukwesties in Latijns-Amerika en de Caraïben') is een internationale overeenkomst tussen staten in Latijns-Amerika, ondertekend in 2018. Het verdrag werd al officieel bekrachtigd door 11 staten en treedt in 2021 in werking.

Wij blijven erop hameren dat de Europese Unie en lidstaten een proactieve rol moeten spelen ter bescherming van de mensenrechten in de context van grondstoffenontginning in Latijns-Amerika, met bijzondere aandacht voor de bijkomende risico's omwille van de COVID-19-crisis. Maar naast het aanklagen van mensenrechtenschendingen blijven we onze partners in Latijns-Amerika ook steunen in hun werk rond alternatieven voor het extractivisme als ontwikkelingsmodel. Zo lanceerden verschillende sociale bewegingen, ngo's en academici in Latijns-Amerika (waaronder ook een aantal van onze partnerorganisaties) in volle coronatijd een oproep tot systeemverandering met het 'Pacto Ecosocial del Sur' (Ecosociaal Pact van het Zuiden). De tekst omvat verschillende concrete voorstellen, gaande van meer aandacht voor voedselsoevereiniteit (onder meer via hervreiding van landbouwgrond) en lokale markten, over meer gedeelde mobiliteit in steden, tot duurzame energievoorziening op het niveau van gemeenschappen.

Een groene Europese relance

Nog vóór de uitbraak van het coronavirus, in december 2019, stelde de Europese Commissie haar Green Deal voor als centrale beleidskader voor de komende jaren: een plan om van Europa tegen 2050 het eerste klimaatneutrale continent te maken. Vanwege de coronapandemie en de economische crisis die er het gevolg van is, wordt de Green Deal nu ook gekaderd als hét relanceplan van de Europese Commissie om de economie er (op een duurzamere manier) weer bovenop te helpen. Het plan heeft drie grote doelstellingen: de netto-uitstoot aan broeikasgassen tegen 2050 tot nul reduceren, economische groei realiseren zonder daarbij grondstoffen uit te putten, en tot slot ervoor zorgen dat 'iedereen mee' is (m.a.w. een sociaal rechtvaardige transitie).

Eén onderdeel van die Green Deal is het actieplan rond circulaire economie. Milieuorganisaties onthaalden dit enthousiast als *"het meest ambitieuze en alomvattende plan ooit om de milieu- en klimaatimpact van onze producten en economische activiteiten te verminderen"*. Tegelijk moet het plan ook nieuwe jobs opleveren. Het streefdoel is om de productie- en consumptieketens zo duurzaam en verantwoord mogelijk te maken. Concreet omvat het bijvoorbeeld regelgeving voor een meer ecologisch ontwerp van producten om zo de levensduur van consumptiegoederen te verlengen (denk aan betere reparatiebaarheid van elektronica zoals smartphones), doelstellingen rond de vermindering van (plastic)afval, fiscale hefbomen om hergebruik en recyclage aan te moedigen, enzovoort. Een belangrijk punt van kritiek is echter dat het plan geen expliciet nieuw politiek initiatief vooropstelt om het absolute grondstoffengebruik aan banden te leggen en dat het dus het groeimodel op zich niet fundamenteel in vraag stelt.



Naar een dekolonisering van het grondstoffenbeleid?

De Green Deal en meer specifiek de energietransitie die noodzakelijk is om de klimaatdoelstellingen te halen, in combinatie met toenemende digitalisering, brengt bovendien een andere grote uitdaging met zich mee: de enorme toename van de vraag naar mineralen (bv. voor de productie van windmolens, zonnepanelen, batterijen voor elektrische wagens). De Wereldbank verwacht wereldwijd een stijging van de productie van mineralen zoals lithium en kobalt, met 500 % tegen 2050. Als aanvulling op de Green Deal en het actieplan rond circulaire economie lanceerde de Europese Commissie in september 2020 daarom een nieuwe grondstoffenstrategie. In de EU-grondstoffenstrategie wordt een lijst van 'kritieke grondstoffen' voor de Europese economie geïdentificeerd. De EU stelt in het plan ook de doelstelling voorop om meer zelfvoorzienend te worden, onder andere door mijnbouw binnen Europa opnieuw actief te promoten. Hier wordt hevig tegen geprotesteerd door Europese milieuorganisaties en gemeenschappen die vandaag al conflicten ondervinden met mijnbouwbedrijven.

Bovendien zal de Europese Unie voor bepaalde kritieke grondstoffen hoe dan ook afhankelijk blijven van voorraden buiten de EU. De nieuwe strategie erkent die realiteit. De prioriteit is: goed gediversifieerde en onverstoorde toegang tot wereldmarkten voor grondstoffen, en onverstoorde handel en investeringen in grondstoffen te waarborgen op een manier die de commerciële belangen van de EU ondersteunt. Daarbij wordt verwezen naar de vrijhandelsovereenkomsten waarover

de EU onderhandelt en die de toegang tot grondstoffen moeten garanderen. Maar die instrumenten boezemen weinig vertrouwen in. Denk aan het felomstreden handelsakkoord met de Mercosur-landen in Zuid-Amerika (Argentinië, Brazilië, Paraguay, Uruguay): dit akkoord dreigt onder meer ontbossing, landroof en geweld tegen inheemse gemeenschappen in de regio te doen toenemen. Clausules rond respect voor mensenrechten- en milieunormen in deze akkoorden zijn tot op heden niet afdwingbaar. Door eenzijdig te focussen op de toegang tot kostbare voorraden, dreigt de Commissie dus een koloniale exploitatieloga voort te zetten.

Er is wetgeving nodig (een 'zorgplicht') die garandeert dat respect voor mensenrechten en milieu door bedrijven een bindende verplichting wordt. Het is immers onaanvaardbaar dat bedrijven ongecontroleerd en straffeloos tewerk kunnen gaan bij de ontginning of import van grondstoffen. Gelukkig zien we stappen richting meer aansprakelijkheid, op verschillende politieke niveaus. Op het niveau van de VN vorderen de onderhandelingen over een internationaal verdrag rond bedrijven en mensenrechten. En Europees Commissaris Didier Reynders belooft om in 2021 een EU-wetgeving rond zorgplicht op te leggen aan bedrijven in alle sectoren. Tot slot is ook het regeerakkoord van de nieuwe federale regering veelbelovend, want voor het eerst bevat het expliciete engagementen rond de actieve medewerking van België aan internationale regelgeving rond bedrijven en mensenrechten.



VOORLOPIGE CONCLUSIES

COVID-19 als *game changer*

De coronacrisis trof onze organisatie in het hart van de campagne in maart 2020 en dat was een behoorlijke (financiële) opdoffer. Tegelijkertijd valt niet te ontkennen dat het virus onze campagneboodschap enorm heeft versterkt. De fouten en zwaktes van het neoliberale systeem liggen open en bloot op tafel, en daarmee ook de nood aan verandering. We zien vandaag in de wereld tekenen dat overheden begrepen hebben dat ongebreidelde exploitatie van de planeet om eindeloze economische groei gaande te houden, gevaarlijk is. De pandemie heeft leiders ook duidelijk gemaakt dat de concentratie van welvaart in de handen van enkelen niet langer houdbaar is, al was het maar omdat ze financiële middelen nodig hebben om het economisch en sociaal herstel te betalen. Het belang van sterke sociale bescherming, de bijdrage van cruciale beroepen aan de samenleving en van kordate actie tegen klimaatverandering en verlies van biodiversiteit is sterk toegenomen. We zien dat gereflecteerd in het akkoord van de nieuwe Belgische regering en in de Europese Green Deal. En ook in het toekomstgericht beleid waarin steden wereldwijd het voortouw nemen.

Tegelijkertijd stellen we vast dat de gevestigde belangen alles uit de kast halen om te pleiten voor een herstel na corona op basis van de oude gekende recepten van de neoliberale economie. We lieten dit gebeuren na de bankencrisis van 2008, we mogen dit niet opnieuw toelaten. De COVID-19 crisis is een *game changer*. Het creëert een ongezien momentum, vergelijkbaar met de nasleep van WO II. Dit is de kans om samenlevingen wereldwijd op een nieuwe leest te schoeien. Om te focussen op welzijn voor zoveel mogelijk mensen en niet op de welvaart van een select deel van de wereldbevolking. Dat kan alleen als er rekening wordt gehouden met de grenzen van de planeet en een rechtvaardige verdeling van haar rijkdommen en diensten. Herstelmaatregelen moeten in de eerste plaats inzetten op de essentiële economie die voorziet in de basisbehoeften voor een goed leven. Overal in de wereld zijn groepen mensen, uit alle sectoren, zich aan het organiseren en roeren om overheden op deze juiste weg te zetten. Het Pacto Ecosocial del Sur in Latijns-Amerika is hiervan een schitterend voorbeeld. Ook in België verenigen mensen en organisaties zich in #beternacorona. We steken de hand uit naar iedereen hier en naar partners elders in de wereld die eenzelfde strijd voeren voor een rechtvaardige en duurzame wereld. Samen tegen een systeem waar de grote meerderheid van de mensen slechter van wordt en slechts een kleine minderheid beter. Een systeem dat racisme, genderongelijkheid en neokoloniale verhoudingen in stand houdt en reproduceert en destructief is voor de planeet.

We benadrukken het belang van structurele, politieke veranderingen. Maar tegelijkertijd kunnen we ook zelf het heft meer in handen nemen, door mee te bouwen aan lokale systemen waarvan de coronacrisis ons leerde hoe belangrijk ze zijn voor ons geluk en onze gezondheid. Samenwerken om kinderen, ouderen of mensen in nood op te vangen, te ontmoeten, voor hen te zorgen; om een bos te planten en de buurt te vergroenen; om te feesten en het leven te vieren; om energie op te wekken of voedsel te verbouwen. Dat is trouwens ook precies wat onze partners en de mensen waarmee zij werken op het terrein doen met onze steun. Ze delen de uitdagingen en slaan de handen in elkaar om ze gezamenlijk aan te pakken. Zo dragen zij samen, solidair zorg voor elkaar en de planeet. Ook hier bij ons hebben we nood aan heropbouw van wat we gemeenschappelijk willen en kunnen doen. Het geeft zin aan ons leven en we tonen aan de overheid wat we echt belangrijk vinden en waarvoor we op hun steun rekenen.

Het is deze combinatie van het sturen van onze overheden, lokaal, nationaal en internationaal, naar de juiste prioriteiten voor het algemeen belang en onze eigen inzet voor een duurzame en solidaire wereld, die ons een afslag biedt van de snelweg van crisis naar crisis waarop we ons vandaag als mensheid bevinden. Zet de richtingaanwijzer maar aan!





Broederlijk Delen

Huidevettersstraat 165, 1000 Brussel

tel. 02 502 57 00

info@broederlijkdelen.be

www.broederlijkdelen.be



Broederlijk Delen
TOT IEDEREEN MEE IS